

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ БОҲТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ»

Бо ҳуқуқи дастнавис

ҲАМРОЕВ ҚУРБОНАЗАР МАҲМАРАСУЛОВИЧ

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ-ГРАММАТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ МАОРИФ ДАР
ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи доктор фалсафа Phd- доктораз рӯйи
ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302- Забоншиносии муқоисавӣ-
таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои
филологӣ, профессор Ҷаматов С.С.

Боҳтар – 2024

МУНДАРИЧА

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО.....	4
МУҚАДДИМА	5
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ.....	12
БОБИ I. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУЗИШУ ТАҲҚИҚИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҶОТИ МАОРИФ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	16
1.1. Сухане чанд роҷеъ ба мафҳуми истилоҳ ва майдони истилоҳӢ дар забоншиносӢ	17
1.2. Шарҳи мафҳумҶои асосии истилоҳоти маориф дар сарчашмаҶои илмӢ.....	22
1.3. СарчашмаҶои ташаккули истилоҳоти маориф дар забонҶои точикӢ ва англисӢ	26
1.4. Таснифоти мавзуии истилоҳоти маориф дар забонҶои точикӢ ва англисӢ.....	35
Хулосаи боби 1.....	47
БОБИ II. ТАҲЛИЛИ ЛУҶАВӢ-СЕМАНТИКИИ ИСТИЛОҶОТИ МАОРИФ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	49
2.1. Сермаъноии истилоҳоти маориф дар забонҶои точикӢ ва англисӢ.....	51
2.2. Омонимшавии истилоҳоти маориф дар забонҶои муқоисашаванда.....	59
2.3. Муродифшавии истилоҳоти маориф дар забонҶои точикӢ ва англисӢ	63
2.4. Мутазодшавии истилоҳоти маориф дар забонҶои муқоисашаванда.....	68
2.5. Нақши истилоҳоти иқтибосии маориф дар таркиби луғавии забонҶои точикӢ ва англисӢ	69
2.5.1. Истилоҳоти иқтибосӢ дар забони точикӢ	70

2.5.2. Истилоҳоти иқтибосӣ дар забони англисӣ	80
Хулосаи боби 2	87
БОБИ Ш. ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ МАОРИФ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ	88
3.1. Усулҳои асосии истилоҳнигории истилоҳоти маориф забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	88
3.2. Таҳлили сохтори истилоҳоти мансуби «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ –types and names of institutions»	91
3.3. Таҳлили сохтори истилоҳоти мансуб ба «роҳбарият, маъмурият ва биноҳои муассисаҳои таълимӣ –government, administration and buildings of educational institutions»	102
3.4. Таҳлили сохтори истилоҳоти мансуб ба «омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ – teachers, learners and academic year in educational institutiosn»	115
3.5. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба «ҷадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ – timetable and teaching materials in educational institutiosn»	124
3.6. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба «муроҷиат дар синфхонаи таълимӣ, шаклҳои гуногуни таълим ва намудҳои фаъолият дар дарс – forms of address in th classroom, various forms of teaching and types of lesson activity».....	133
Хулосаи боби 3	146
ХУЛОСА.....	147
НАТИҶАҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ ТАҲКИҚ	151
РӢЙҲАТИ АДАБИЁТ	152
ИНТИШОРОТ АЗ РӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	171
ЗАМИМА.....	173

НОМГҶӢИ ИХТИСОРАӢО

1. ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ
2. ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ
3. ODE – Oxford Dictionary English
4. OED – Oxford English Dictionary
5. N.– noun
6. Adj. - Adjective
7. Num.- numeral
8. Prep. – preposition

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Масъалаи омӯзиш, таҳлил ва баррасии ин ё он қисмати забоншиносӣ аз нигоҳи муқоисаву муқобала яке аз муаммоҳои мубрами забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ маҳсуб меёбад. Имрӯз, ки Тоҷикистон ба сифати як кишвари дар ҳоли мутараққии олам шинохта шудааст, донишмандони тамоми соҳаҳо ва аз он ҷумла забоншиносонро лозим аст, ки вожаву истилоҳоти ҳар як соҳаи ҷудогонро таҳияву тадвин намуда, бо шарҳу тавзеҳи илмӣ ба дастандаркорон пешниҳод намоянд.

Истилоҳ низ дар қатори вожаҳои умумиистеъмоли як қабати муҳимми луғавии ҳар як забонро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, таҳлили луғавию маъноӣ ва сохториву корбурдии истилоҳоти ҳар як соҳа дар замони муосир талаби давру замон буда, муҳаққиқону пажӯҳишгаронро водор месозад, ки ба дарку фаҳмиш ва пешниҳоди шакли дурусту қобили қабули онҳо камари ҳиммат банданд.

Агар аз як тараф равобити ҳасанай кишварамон бо мамлакатҳои дуру наздик боиси пайдоиши вожаву калимоти иқтибосӣ гардад, аз тарафи дигар, дастандаркорони соҳа бидуни риояи усулҳои маъмули истилоҳнигориву истилоҳгузинӣ ба эҷоди истилоҳоте даст мезананд, ки баъзан носуфтаю норавон мебошанд. Аз ин рӯ, зарурати эҷоди истилоҳҳои саҳеҳу муносиб ба миён меояд.

Дар ин рост, ба тарзи муқоисаву муқобала таҳлилу таҳқиқи ҳама гуна падидаҳои забонӣ барои мушаххас намудани таъсири забонҳои дигар ба рушду ғановати таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва иқтидори он забон аҳаммияти муҳимми илмӣ дорад.

Маориф яке аз соҳаҳои муҳимми ҷомеаи мутамаддин ба шумор меравад, Дар марҳилаи кунуни низоми луғавии ин соҳа ба таҳлилу баррасии ва таҳияву тадвини истилоҳот ҷадид ниёз дорад ки, ба таҳаввули комили иҷтимоиву сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа посухгӯ бошанд.

Калима ва ибораҳое, ки марбут ба риштаи омӯзишу парваришанд, як бахши муҳимми таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро ташкил медиҳанд. Омӯзишу парвариш дар байни мардуми Англия ва мардуми тоҷик аз замони хеле қадим оғоз ёфта, таърихи хеле ғанӣ дорад ва ин қадамат боис шудааст, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калима ва вожаҳои хеле зиёд ва ҳангуфте марбут ба соҳаи маориф арзи вуҷуд кунанд.

Ҳамин тариқ, пайдоиши истилоҳоти нав дар таркиби луғавии забон ба веҷо истилоҳоти соҳаи маориф зарурати мутобиқсозии онҳоро сохтори грамматикӣ ва омили забон тақозо мекунад, ки муобрамияти таҳқиқоти ташкил медиҳад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаи омӯзиши истилоҳот дар забоншиносии тоҷик аз солҳои сиюми садаи ХХ маншаъ гирифта, то ҳол муҳаққиқону забоншиносон ва истилоҳшиносон ба таҳқиқи баррасии истилоҳоти соҳаҳои мухталифи ҷомеа машғуланд. Аввалин рисолаҳои таҳқиқотӣ, ки ба истилоҳоти ин ё он соҳа мансуб бошад, дар забоншиносии тоҷик ба солҳои ҳафтодуми қарни гузашта рост меояд. Яке аз он рисолаҳо «Таджикская грамматическая терминология (Истилоҳоти грамматикаи забони тоҷикӣ)» [Душанбе, 1972] унвон дошта, ба қалами М. Рустамов мансуб аст. Мавсуф дар рисолаи худ хусусиятҳои луғавиву маъноии истилоҳоти мансуби сарфу наҳви забони тоҷикӣ, яъне грамматикиро мавриди таҳқиқ қарор дода, таъкид бар он мекунад, ки бештари истилоҳоти грамматикӣ тоҷикии барномаи арабӣ дошта, бо мурури замон ва дигаргун шудани авзои ҷомеа ба таҳаввулоти сохториву шакли дучор гардида, ҷойи онҳоро истилоҳоти нав гирифтаанд.

Пасон, бархе аз забоншиносону истилоҳшиносони тоҷик, аз қабилӣ Ш. Рустамов [1987], Н. Шаропов [1972], М. Қосимова [2013], Д. Саймиддинов [2003], М.Х. Султон [1998; 2008], С. Назарзода [1994; 2004], Т. Шокиров [2011], П. Нуоров [1999; 2017] ва дигарон истилоҳоти соҳаҳои гуногунро бар мабноси ин ё он асари илмиву ҷуғрофӣ ва ё таърихиву

иктисодӣ дар шакли мақолаву рисола ва асари илмӣ таҳлилу баррасӣ намуданд.

М.Ҳ. Султон дар рисолаи худ бо номи «Становление и развитие пресидско-таджикской научной терминологии» (на материале научного наследия IX-XI вв) (Ташаккул ва рушди истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ)ро (дар асоси маводи илмии асрҳои IX-XI) усулҳои асосии истилоҳгузиниву истилоҳнигориро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муҳақиқ дар рисолаи хеш нишон додааст, ки истилоҳнигорӣ дар ин давра хеле ривоч ёфта, муҳақиқон хело истилоҳсозиро баҳои соҳаҳои гуногун аз қабилҳои илмҳои хандасаву шумор, ситорашиносиву нучум ва фалсафаву тиб гузоштаанд.

С. Назарзода дар рисолаи худ «Таджикская общественно-политическая терминология: история, направления и перспективы» (Истилоҳоти ҷамъиятӣ-сиёсии забони тоҷикӣ: таърих, самт ва дурнамо)¹ масъалаҳоеро, амсоли таҳқиқи пайдарҳамии таърихи омӯзиши истилоҳоти забони тоҷикӣ аз лиҳози эҷод дар давраҳои мухталифи рушди забон; ташаккули истилоҳоти сиёсиву-ҷамъиятӣ; муайян намудани усулҳои истилоҳнигориву истилоҳгузинӣ бар мабной вожаву истилоҳоти таркиби луғавии забон; мушаххас намудани принципҳои истимомшавии истилоҳоти иқтибосӣ ва қорқарду таҳияи пешниҳодоту тавсияҳо ҷиҳати беҳтар намудани роҳу усулҳои истилоҳофариниву истилоҳгузинӣ дар забони адабии муосири тоҷик мавриди таҳқиқу таҳлил қарор додааст.

Дар рисолаи хеш Т. С. Шокиров бо номи «Формирование и развитие юридических терминов таджикского языка»² (Ташаккул ва рушди истилоҳоти ҳуқуқ дар забони тоҷикӣ) ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти

---

¹Назарзода С. Таджикская общественно-политическая терминология: история, направления и перспективы. Автореферат докт. дисс. Душанбе, 2004 – 44 с.

²Шокиров Т. С. Формирование и развитие юридических терминов таджикского языка диссертация доктора филологических наук: 10.02.22 /Таджикский государственный национальный университет. - Душанбе, 2011. - 341 с.

умумихукукӣ дар забони тоҷикӣ, истилоҳоти мансуб ба раванди судӣ, истилоҳоти ҳуқуқ дар «Авесто», истилоҳоти ифодакунандаи ҷазо ва воситаҳои ҷазо, истилоҳоти марбут ба шариат, ақоид, аҳком, ахлоқ, намоз, ҳаҷ, никоҳ, талоқ, андоз ва ғайраро. мавриди таҳқиқи амиқи илмӣ қарор додааст.

Хусусиятҳои забониву қорбурдии истилоҳоти соҳавии забони тоҷикии асрҳои XI-XII дар рисолаи Ш.И. Ҳайтова таҳлилу баррасӣ гардидааст³. Номбурда истилоҳоти мансуб ба соҳаҳои мухталифро бар мабной асарҳои донишмандону мутафаккирони форсу тоҷик, инчунин осори хаттии ба забони тоҷикӣ тарҷумашударо таснифу таҳлил намуда, хусусиятҳои маъноиву луғавӣ ва сохтори онҳоро муайян намудааст.

П. Нуоров дар рисолаи худ «Таджикская научно-техническая терминология: теоретические и прикладные аспекты (Истилоҳоти илмӣ-техникии тоҷикӣ: ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ)⁴ масъалаҳои, таърихи ташаккули истилоҳоти илмӣ-техникии забони тоҷикӣ; раванди истилоҳодариниву истилоҳгузинӣ дар давраҳои гуногуни рушди забон; луғату истилоҳоти забони адабии илмӣ-техникӣ ва таҳияи асосҳои назарӣ ва амалии истилоҳоти илмӣ-техникии забони муосири тоҷикиро ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Дар давраи муосири инкишофи забони тоҷикӣ олимону муҳаққиқони ватани ба таҳқиқ, таҳлил ва муқоисаву муқобалаи истилоҳоти соҳаҳои гуногун аз охири садаи XX оғоз намудаанд ва айнан то ба имрӯз идома дорад. Дар ин замина як қатор рисолаҳои илмиву таҳқиқотӣ аз тарафи муҳаққиқони тоҷик ба монанди С. Сулаймонов, Т. Ҷӯраев, Ҳ. Саидов, С. Ҷаматов, Ш. Каримов ва амсоли инҳо ба сомон расонида шудааст.

---

³Ҳайтова Ш. И. Лингвистические и функциональные особенности отраслевой терминологии таджикского языка XI - XII вв. : автореферат дис. доктора филологических наук : 10.02.22 / Тадж. нац. ун-т. - Душанбе, 2013. - 42 с.

⁴Нуоров П. Таджикская научно-техническая терминология: теоретический и прикладной аспекты. доктор. диссер. – Д, 2017. – 415 с.

С. Сулаймонов дар рисолаи худ «Становление арабской и таджикской философской терминологии: на базе философского наследия Ибни Сино (Ташаккули истилоҳоти фалсафии забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ: бар мабной мероси фалсафии Ибни Сино)⁵ масъалаҳои ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти фалсафии забонҳои арабиву тоҷикиро бар мабной асарҳои фалсафии Абуалӣ ибни Сино таҳлилу муқоиса намуда ва дар кадом шаклу маънӣ истеъмоли гардидану мутобиқшавии истилоҳоти арабиро дар таркиби имрӯзаи забони тоҷикӣ муайян кардааст. Илова бар ин, таҳлилу муқоисаи хусусиятҳои луғавиву сохторӣ ва маъноиву қурбурдии ин анвои истилоҳот аз назари муҳаққиқ дур намондааст.

Дар рисолаи Ҷӯраев Т. К. «Отраслевая техническая терминология современного таджикского языка (сопоставлении с русским, персидским и дари)⁶ (Истилоҳоти соҳавии техникаи забони муосири тоҷикӣ (дар муқоиса бо забонҳои русӣ, форсӣ ва дарӣ) марҳилаҳои рушд ва сарчашмаҳои омӯзиши истилоҳоти илмӣ-техникаи забони тоҷикӣ, моҳият ва хусусияти забони истилоҳ, таҳлили истилоҳоти истеъмолишавандаи соҳаи техникаи истилоҳоти қаммаҳсули техникаи хусусиятҳои умумизабонии истилоҳоти соҳаи техникаи тоҷикӣ, усулҳои истилоҳнигориву истилоҳгузинии истилоҳоти техникаи забонҳои тоҷикиву русӣ ва форсӣ дарӣ аз лиҳози муқоисаву муқобала мавриди таҳқиқу таҳлил қарор дода шудаанд [Ҷураев, 2010].

Хусусиятҳои сохториву семантикии истилоҳоти марбут ба «дипломатия»-и забонҳои тоҷикиву англисӣ дар таҳқиқоти Ҳ. Саидов

---

⁵ Сулаймонов С. Становление арабской и таджикской философской терминологии на базе философского наследия Ибн Сины: автореферат дис. доктора филологических наук :10.02.20 / Таджик. нац. ун-т. - Душанбе, 1997. - 53 с.

⁶ Ҷураев Т.К. Отраслевая техническая терминология современного таджикского языка (сопоставлении с русским, персидским и дари. автореферат дис. доктора филологических наук :10.02.20 / Российско-таджик. слав. ун-т. - Душанбе, 2010. - 45 с.

таҳлилу муқоиса шудааст ⁷. Мавсуф дар рисолаи худ истилоҳоти дипломатиро аз лиҳози сохтор, маъно ва баромадашон таҳлилу муқоиса намуда, раванди ташаккулу таҳаввули ин навъи истилоҳотро муайян кардааст. Ба таври умум, муаллиф 4400 воҳиди луғавиро таҳлил намудааст, ки аз он 200 ададаш истилоҳоти сохта ба шумор мераванд.

Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти «забоншиносӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз тарафи С. Ҷаматов таҳқиқу таҳлил гардидааст ⁸. Номбурда дар рисолаи худ истилоҳоти мансуби «овозшиносӣ», «сарф» ва «наҳв»-и забонҳои тоҷикӣ ва англисиро аз лиҳози маъно, сохтор ва баромадашон таҳлилу намуда, хусусиятҳои умумиву монандӣ ва тафовути онҳоро дар асоси муқоисаву муқобала муайян кардааст.

Хусусиятҳои лингвистии истилоҳоти экологӣ дар рисолаи Ш. Каримов таҳлилу баррасӣ шудааст ⁹. Мавсуф ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти мансуби экологияи об, ҳаво ва заминро аз нигоҳи сохтору маъно ва баромадашон мавриди таҳқиқ қарор дода, хусусиятҳои типологии онҳоро низ ҳамзамон муайян намудааст [Каримов, 2021].

Лозим ба ёдоварист, ки ягона рисолае, ки дар он хусусиятҳои сохториву маъноии истилоҳоти соҳаи «педагогика»-и забонҳои тоҷикиву англисӣ мавриди таҳқиқу таҳлил қарор дода шудааст, ба қалами Б.Р. Ҷуракулов тааллуқ дорад ¹⁰. Дар рисолаи мазкур истилоҳоти педагогӣ аз нигоҳи сохтору маъно мавриди таҳлилу муқоиса қарор гирифтаанд.

---

⁷ Саидов Х. А. Дипломатическая терминология в таджикском и английском языках: автореферат дис. доктора филологических наук 10.02.20 / Российско-таджик. слав. ун-т. - Душанбе, 2013. - 46 с.

⁸ Ҷаматов С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков: автореферат дис. доктора филологических наук 10.02.20 / Российско-таджик. слав. ун-т. - Душанбе, 2015. - 46 с.

⁹ Каримов Ш. Лингвистические особенности экологической терминологии в таджикском и английском языках: автореферат дис. доктора филологических наук :10.02.20 / Российско-таджик. слав. ун-т. - Душанбе, 2021. - 46 с.

¹⁰ Ҷуракулов Б. Р. Структурно-семантический анализ педагогической терминологии таджикского и английского языка.: автореферат дис. кандидата филологических наук :10.02.20 / ТГПУ им. С. Айни. Душанбе, 2019. - 58 с.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ.
Масъалаҳои таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ
робитаи зич дорад.

Натиҷаҳо ва хулосаҳои таҳқиқоти илмӣ дар таҳия ва такмили маводи
таълимии соҳаи маориф нақши муҳим бозида метавонанд. Мавзӯи
таҳқиқоти мазкур дар доираи яке аз самтҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотии
кафедраи назария ва типологияи забони англисии Донишгоҳи давлатии
Бохтар ба номи Носири Хусрав анҷом дода шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии диссертатсия аз омӯзиш, таҳқиқ, таҳлили ва муқоисаи хусусиятҳои луғавию грамматикӣ ва сохтории истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор меравад. Ба таври муқоиса таҳлилу баррасӣ намудани истилоҳоти соҳаи маориф дар муайян кардани алоқаҳои забонии онҳо барои дарёфти хусусиятҳои монандиву умумият ва тафовут мусоидат карда метавонад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои амалӣ сохтани мақсади худ зимни омӯзишу баррасии истилоҳоти маориф вазифаҳои зерини бо ҳам алоқаманд мавриди таҳқиқ қарор гирифт:

- ✓ таҳлилу баррасии мафҳуми истилоҳ дар забоншиносӣ;
- ✓ таснифоти мавзуии истилоҳоти маорифи забонҳои тоҷикиву англисӣ;
- ✓ муайян намудани тафовут ва умумияти истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикию англисӣ;
- ✓ таҳлилу баррасии хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории истилоҳоти маориф;
- ✓ муайян намудани нақши истилоҳоти маорифи иқтибосӣ дар забонҳои муқоисашаванда;
- ✓ муқаррар намудани усулҳои сермаҳсули калимасозиву истилоҳсозӣ дар мисоли истилоҳоти маориф.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқи кори диссертатсиониро истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳад.

Предмети таҳқиқ. Баррасӣ ва таҳлили луғавию грамматикӣ истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ махсуб мешавад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии диссертатсияро осори илмию назариявии муҳаққиқони хориҷиву ватанӣ Д.С. Лотте, А.А. Реформатский, А.В. Суперанская, В.М., В.С. Кулебакин, Л. Блумфилд, Г. Смит, Ж. Вандриес, А. Мейе, Э.Сепир, Ш. Рустамов, М. Рустамов, М.Н. Қосимова, Д. Саймиддинов, С. Сулаймонов, С. Назарзода, М.Х. Султон, Т.

Шокиров, Ш. И. Ҳайитова, П.Г. Нуров, А. Мамадназаров, С. Ҷаматов, Ш. Каримов ва дигарон ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Дар раванди пажӯҳиш аз методи муқоисавӣ-таърихӣ, усули ҳамзамонӣ, таҳлили луғавӣ-маъноӣ, сохторию этимологӣ ва омӯри истифода шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Ба сифати сарчашмаҳои асосии таҳқиқот асосан асарҳои «Ёддоштҳо», «Мактаби кӯҳна», «Таҳсиб-уз-сибён»-и С.Айнӣ, луғату фарҳангҳои тоҷикиву русӣ ва англисӣ, маҷаллаҳои «Илм ва ҳаёт», Forun», рӯзномаҳои «Омӯзгор», «Омӯзгори ҷавон» ва «Қонун дар бораи маориф» истифода шудааст.

Навгони мавзӯи таҳқиқ. Навгони мавзӯи таҳқиқ, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мешавад, ки дар забоншиносии муқоисавӣ истилоҳоти маориф бори нахуст аз лиҳози муқоиса мавриди таҳлил ва таҳқиқи амиқи илмӣ қарор дода шудааст. Дар диссертатсия инчунин хусусиятҳои луғавию маъноӣ, грамматикӣ ва сохторию қурбурдии истилоҳоти маориф муайян гардидааст. Дар заминаи таҳқиқ таҳияву нашри луғати истилоҳоти маорифи забонҳои тоҷикӣ-русӣ ва англисӣ дар назар аст.

Нуқтаҳои асосии ба Ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Таърихи ташаккул ва рушди истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикиву англисӣ бар мабноси асару вожаномаҳо дар як шакли муайян гирдоварӣ шудааст;

2. Омӯзишу таҳқиқ нишон дод, ки ташаккули истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикиву англисӣ асосан ба се омил: истилоҳоти соҳаи маориф, таълифу тадвини китобҳои дарсӣ, таҷдиди барномаҳои таълимӣ ва қонунҳои рушди забон вобаста аст;

3. Таҳлилу муқоисаи истилоҳоти маорифи забонҳои муқоисашаванда нишон дод, ки рушди таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба омилҳои дохили забониву берунизабонӣ вобастагӣ дорад;

4. Дар натиҷаи робитаҳои чандинасраи мардуми тоҷик бо дигар халқу миллатҳо таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз вожаҳои иқтибосии арабӣ, русӣ, ҷунонӣ, лотинӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва ғ. бою ғанӣ гардидааст;

5. Қисми зиёди истилоҳоти маорифро дар ҳарду забон ҳам, ибора-истилоҳҳо ташкил медиҳанд, зеро хусусияту аломати истилоҳ маҳз дар таркиби ибора ҳувайдо мегардад.

6. Усули истилоҳсозии сарфӣ дар муқоиса бо дигар усулҳо дар ҳарду забон ҳам серистеъмол ба шумор мераванд, зеро аксарияти истилоҳоти сохта бо илова намудани унсурҳои калимасоз ба асосу реша сохта мешаванд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқ аз он иборат аст, ки натиҷаҳои он метавонанд дар оянда барои ҳалли масъалаҳои назари луғатшиносӣ ва грамматикаи муқоисавӣ дар умум ҳиссагузор бошанд. Натиҷаҳои таҳқиқро метавон барои таҳқиқотҳои ояндаи забонҳои гуногунсохту гуногуннизом низ истифода намуд. Илова бар ин, дар самти истилоҳшиносӣ истилоҳгузинӣ, ки қоидаву қонуниятҳои хоси худро дорад, низ дастовардҳои таҳқиқ аз аҳамият холи нест, зеро маънӯву сохтори фарқкунандаи истилоҳ ба тарҷумайи дуруст ва амиқ низ алоқамандӣ дорад, аз ин рӯ, натиҷаҳо ҳам дар бахши грамматикаи муқоисавӣ ва ҳам тарҷумайи бадеӣ дар оянда метавонанд ба сифати сарчашмаи мушаххаси илмӣ хизмат намоянд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он аст, ки хулоса ва маводи он метавонад ҳангоми таҳқиқи муқоисавӣ ва типологӣи забонҳои дигар, ҳангоми таҳия ва навиштани луғатшиносӣ ва грамматикаи амалии забонҳои муқоисашаванда ва дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои олий, ҳангоми таҳияи курсҳои амалии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода шаванд. Маводҳои диссертатсияро метавон ҳангоми таълифи бахшҳои алоҳидаи дастурҳои таълимӣ оид ба грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин дар омода намудани курсҳо ва семинарҳои махсус оид ба

масъалаҳои, забоншиносии муқоисавӣ, забоншиносии типологӣ, луғатшиносӣ, семасиология, назария ва амалияи тарҷума истифода намуд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур ба рамзи ихтисоси тасдиқнамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон **6D.KOA-036** доктори фалсафа (PhD)-доктор аз рӯйи ихтисоси **6D021300-Забоншиносӣ(6D021302-Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ, ва муқоисавӣ)** мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми диссертант пеш аз ҳама, дар ҷамъовариҳои маводи илмӣ, омӯзишу таҳлили сарчашмаҳои назариву амалӣ, гурӯҳбандии маводи ҷамъовардашуда зохир мегардад. Илова бар ин истилоҳоти маорифи забонҳои муқоисашаванда аз нигоҳи сохтору маъно тасниф гардида, хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо муайян карда шуданд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқ. Бахшҳои асосии қори мазкур дар ҷаласаҳо ва семинарҳои илмии кафедраи назария ва типологияи забони англисии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав мавриди муҳокима қарор дода шудааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи назария ва типологияи забони англисӣ Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (қарори №8, аз 28.03.2024), анҷом ёфта ҳисобида ба ҳимоя пешниҳод гардидааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Муаллиф дар конференсияҳои илмию назариявии вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ роҷеъ бо бандҳои асосии диссертатсия суҳанронӣ намудааст.

Нуктаҳои асосӣ ва мазмуну мундариҷаи таҳқиқ дар 9 мақола, аз ҷумла 5 мақола дар маҷаллаҳои тақриршавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудааст.

Сохтор ва ҳачми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, 179 саҳифаи чопи компютериरो дар бар мегирад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ОМУЗИШУ ТАҲҚИҚИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҲОТИ МАОРИФДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКИ ВА АНГЛИСӢ

Истилоҳ ва истилоҳсозӣ мисли дигар шохаҳои илми забоншиносӣ таърихи тӯлонӣ дошта, ҳампояи давраҳои аввали пайдоиши забон аст. Дар забоншиносии типологӣ то ба имрӯз омӯзиш ва таҳлили муқоисавии истилоҳоти соҳаи маориф мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Аз ин лиҳоз, пажӯҳиши ҷанбаҳои муқоисавии соҳаи зикршуда дорои аҳаммияти бузурги илмӣ ба шумор меравад. Ҳадафи пажӯҳиши мазкур, пеш аз ҳама, возеҳтару равшантар шарҳу тавзеҳ додани маънои мафҳумҳои нав ба дастандаркорони соҳаи илму маориф аст. Бояд таъкид намуд, ки агар ин мафҳумҳои нав дар ҷомеа пайдо шаванд, мардум кӯшиш бар он менамоянд, ки калимот ва ё таркиботеро мавриди истилоҳ қарор диҳад, ки ба дигарон равшану возеҳ бошад.

Ибтидои садаи XX-умро дар забоншиносии муқоисавӣ метавон даврае номид, ки шохаҳои гуногуни истилоҳоти ин ё он забон рушд ва густариш пайдо намуданд.

Дар густаришу тақомули истилоҳоти маориф-и забони тоҷикӣ асарҳои таълиф намудаи бузургони илму дониш – Абуалӣ ибни Синову Абурайҳони Берунӣ ва дигарон нақши муҳим бозиданд. Маводи вожагон, истилоҳу ибораистилоҳоти ба ин соҳа марбут буда, аз асарҳои илмиву ахлоқӣ ва таълимии донишмандони тоҷику англис ҷамъоварӣ шудаанд, ки роҷеъ ба хусусиятҳои луғавиву маъноии онҳо дар ин қисмати диссертатсия таваққуф хоҳем намуд.

Омӯзишу таҳқиқи хусусиятҳои маъноӣ ва сохтори истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои муайяну мушаххас намудани қолабҳои умумӣ дар ташаккули истилоҳот соҳаи зикршуда пешбинӣ шудааст ва аз ин рӯ, онҳо дар таҳияи тавсияҳои амалӣ оид ба танзими истилоҳот дар забонҳои муқоисашаванда, хусусан ба забони

точикӣ сахм хоҳанд гузошт, зеро низоми истилоҳоти маориф дар марҳилаи рушди босуръат қарор дорад.

Дар сарчашмаҳои илмӣ миқдори на он қадар зиёди таҳқиқот оид ба омӯзишу таҳлили вожаву истилоҳоти соҳаҳои мухталиф бар мабноси забонҳои гуногуннизоми гуногунсохтор, аз қабилӣ тоҷикӣ ва англисӣ ва русӣ фаронсаӣ мавҷуд аст. Масъалаи омӯзишу баррасии истилоҳоти маориф аз лиҳози муқоисаву муқобала дар заминаи забонҳои хориҷӣ то ҳоли ҳозир мавриди пажӯҳиши густурда қарор нагирифтааст.

1.1. Сухане чанд роҷеъ ба мафҳуми истилоҳ ва майдони истилоҳӣ дар забоншиносӣ.

Истилоҳ ҳам бо калимаи муқаррарӣ дар таркиби луғавии ҳар як забон ҷойгоҳи хосеро ба худ касб намуда, фарогири хусусиятҳои гуногуни корбурд, истемол, маъно ва таркибу сохтор мебошад. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи хоси истилоҳ аз дигар воҳидҳои забон ин ташкили сохти маҳсуб ёфта, дар натиҷаи рушду инкишофи босуръати илму техникаи замони муосир ҳар як соҳаи муайян соҳиби захираи луғавии худ гардид. Гузашта аз ин, ҳар як вожаву истилоҳи таркиби забон дар баробари унсуре махсус буданшон, моҳияти илмиро соҳибанд ва бо ҳамин хусусияташ он аз калимаи умумиистемол тафовут дорад.

Агар ба маънои мафҳуми *истилоҳ* таваҷҷуҳ намоем, он, яъне истилоҳ бо гунаҳои русӣ–*термин* ва англисӣ– *term* калимаи махсус, аниқтараш калима ё ибораест, ки дар ин ё он соҳа истемол гардида, вазифаи махсусро иҷро мекунад. Истилоҳ дар тафовут аз вожаи умумиистемол тобиши хоси семантикӣ дошта, дар ҳудуди фаъолияти ягон соҳаи илму техника дар шакли муъҷаз мафҳуми мушаххасеро дар бар мегирад. Сарчашмаи пайдоиши истилоҳро ба таркиби луғавии забон нисбат медиҳанд, ки ин қомилан дуруст аст, зеро нахуст истилоҳ ба сифати калимаи умумиистемол ба таркиби луғавии забон ворид шуда, бо хусусиятҳои якмаъноии худ дар соҳаи муайян корбурд мегирад. Дар

раванди ба истилоҳ мубадал ёфтани калимаи умумистеъмом маъниҳои дигари он аз байн на мераванд фақат яке аз маъноҳои он ба маънии хос ба кор меравад. Ногуфта намонад, ки истилоҳ боз қодир аст, ки ба сифати калимаи умумистеъмолии забон истифода шавад.

Агар ба асли баромади гунаи англиси истилоҳи *term* рӯ орем, нахуст он дар асри XII пайдо шуда, маънои «a word or phrase used to describe a thing or to express a concept, esp. in a particular kind of language or branch of study» калима ва ё иборае, ки барои тавсифи ашё, ифодаи мафҳум, алалхусус дар ин ё он навъи хоси забон ва шохаи илму дониш истеъмом мегардид» ифода мекунад. Калимаи «term» аз забони фаронсави қадим дар шакли «*terme*» бомаънои «сарҳад, ҳудуди вақт ё макон» ва аз забони латинӣ дар шакли «*terminus*» бо маънии «нуқтаи интиҳо, охир, хатти марз» ба забони англисӣ иқтибос шудааст.

Корбурду истеъмоли мафҳуми истилоҳ дар забони форсии тоҷикӣ, асосан, ба асрҳои X ва XII рост меояд, ки он ҳам бошад, дар таълифоти файласуф ва донишманди тоҷик Абуалӣ ибни Сино, яъне дар асари «Донишнома» ба ҷашм мерасад.

Донишманди бузурги садаи XIII Ҳоҷа Насируддини Тӯсӣ низ дар таълифоти фалсафиаш вожаи истилохро зайли асмои муташобиха чунин шарҳу тавзеҳ медиҳад: «Қисми дувум он ки итлоқи (корбурди) лафз дар асл (маънои аслӣ, вожаи аслӣ) мумаҳд (омода) бувад ва дар шабеҳ (монанд, вожаи монанд) низ истеъмом кунанд, валекин на ба эътибори мулоҳазаи асл, балки он муносабат ва мушобаҳат, ки дар асли итлоқ буда бошад бар шабеҳ дар вақти итлоқ муътабар надоранд. Ва ин қисм ба ду қисм шавад: яке он ки шабеҳ дар итлоқ мусовии (баробари) асл бувад ва онро асмои манқула хонанд монанди итлоқи моҳ бар чирми самовӣ» ба вазъ ва бар муддате муайян ба нақл. Ва ҳамчунин итлоқи «адл» бар «дод», ки сифат аст бар «додгар», ки мавсуф аст бар ин сифат. Ва дигар он ки шабеҳ бар асл роҷеҳ (бартар, ғолиб) шавад. Ва он ҳам ду навъ бувад: **яке он ки итлоқ ба**

ҳасби (мувофиқи) ҷумхур (умум) бувад ва онро мутаориф (маъмул) хонанд, монанди итлоқи лафзи «ғоит» (пасафканд) бар «замини нишеб» ба вазъ ва бар ҳадси мардум ба урф. Ва **дигар он ки** итлоқ ба ҳасби аҳли саноате (хунаре, пешае) бувад ва онро **мусталаҳ** (истилоҳшуда) хонанд, чунонки итлоқи лафзи «қадим» бар «кӯҳна» ба вазъ ва бар он чи вучудаширо авло (беҳтар) набувад ба ҳасби **истилоҳ**. Пас асмой муташобиха ба се қисм шавад: **яке он ки** тарҷеҳ (бартарӣ) асло бувад дар итлоқ ва ин қисм маҷоз ва истиора аст. Ва **дигар он ки** тарҷеҳ фаръро (шоха, ғайри асл) бувад ва он қисм урфи ом ва истилоҳ аст. Ва **сеюм он ки** аслу фаръ мутасовӣ (баробар) бошанд ва он қисм накли мучаррад аст» [Иқтибоси матн аз с. 2743-2744]

Аввалин назарияҳои истилоҳу истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ ба охири садаи XIX ва ибтидои садаи XX рост меояд. Агар забоншинос А. А.Реформатский мафҳуми истилоҳро ба тариқи «Истилоҳҳо вожаҳои махсусанд, ки бо вазифаи вижаи худ маҳдуданд; вожаҳое, ки ба якмаъноӣ майл мекунанд, ҳамчун ифодаи айнии мафҳумҳо ва номи ашёҳо» [Реформатский, 1961:46-54] шарҳ диҳад, пас истилоҳшиноси машҳури рус В. П.Даниленко ба истилоҳ ин маъниро раво мебинад: «Ҳамчун истилоҳ мо қорбурди калима ё ибораи соҳаи махсусро дарк мекунем, ки номи мафҳуми хос мебошад ва тафсир меҷӯяд» [Даниленко, 1977: 15].

Забоншиносони тоҷик низ ба таҳқиқу баррасии мафҳуми «истилоҳ» даст зада, роҷеъ ба он андешаҳои ҷолиберо баён кардаанд. Яке аз истилоҳшиносон ва донишмандони тоҷик, ки ба таҳқиқу таъйини истилоҳоти илмӣ даст задааст, М.Ҳ. Султон буда, мавсуф дар силсила мақолоту таълифоти хеш тамоми паҳлуҳои норавшани истилоҳшиносиву истилоҳгузиниро таҳлилу баррасӣ намудааст. Ба қавли эшон (М.Ҳ. Султон – Қ): «Истилоҳ калимаест (ё ибораест), ки дар ҳавзаи амалқарди як илм мафҳуми комилан мушаххасеро ифода мекунад ва ҳамзамон бо воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робита қарор дорад, як системаи муназзаму томи истилоҳотро ташкил медиҳад» [Султон, 2003: 25].

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳ аз калимаи умумистеъмом ин якмаъно будани он ба шумор меравад ва ҳамин вижагии якмаъноии истилоҳ аст, ки он дар матн ва навиштаҷоти ин ё он соҳаи мушаххаси илму техника истеъмом мегардад. Дар ҳамин робита истилоҳ дар якҷоягӣ бо калимаи муқаррарии забон дар шакли воҳиди мустақилмаъноу мустақилсохтор ба таркиби луғавии забон ворид мешавад.

Падидаи дигари забон, ки ба калимаи умумистеъмом хос аст, ин сермаъноӣ буда, истилоҳ ба худ ин падидаро намегирад, аммо бо пайдо нашудани калимаву вожаи мувофиқ маҷбур аст, ки бо яке аз маъноҳои хоси мансуббуда истифода гардад. Содаву муҷаз будани истилоҳ – яке аз талаботи асосӣ ба истилоҳ буда, ин қоида омили осондарккунӣ ва осонфаҳмии он хидмат мекунад.

Ҳамин тавр, аз гуфтаҳои боло метавон ба хулосае омад, ки истилоҳ – ин калима ва ибораест, ки дар ин ё он соҳаи махсуси илм, техника, дониш ва ғайра. истифода гардида, бо баъзе аз хусусиятҳои луғавиву маъноии худ аз калимаи умумистеъмомӣ тафовут дорад.

Майдони истилоҳӣ – ин соҳаи махсуси мавҷудияти истилоҳ ба шумор рафта, дар таркиби он истилоҳ ба тамоми хусусиятҳои тавсифшавандаш инъикос меёбад, яъне он соҳаест маҳдудшуда, ки аз таъсири бегона ҳифз мешавад. Марбут будан ба ин ё он майдони муайян аломати аз ҳама асосии истилоҳ аст, ки истилохро аз калимаи умумистеъмомӣ фарқ мекунонад. Дар ин рост М. Раҳматуллоев қайд мекунад, ки: «Мафҳуми майдони истилоҳӣ-ин ҳамон низоми мафҳумҳост, ки истилоҳ-мафҳум ба он тааллуқ дорад. Майдони истилоҳ-вожа ин ҳамон маҷмуи вожаҳои дигар аст, ки истилоҳ-вожа бо онҳо дар якҷоягӣ дар қолаби умуми айнӣ ҳамзистӣ мекунад, дар асоси пояи эшон ба худ шакл мегирад ва ба онҳо бо шакли забонии хеш таъсиргузор мешаванд. Вале муҳимтар аз ин бобати майдони истилоҳӣ майли хоричзабонии он аст, ки тибқи ин тамоюл василаҳои забонии ифода шакл мегиранд» [Раҳматуллоев, 2023: 45].

Мо низ ба гуфтаҳои боло ҳамфикр буда, мансубияти истилоҳоти ҳар як соҳаро ба майдонҳои луғавии алоҳида таъкид мекунем, зеро ҳар як майдони луғавӣ-маъноӣ аз маҷмуи вожаву луғоти муайяне иборат аст.

1.2. Шарҳи мафҳумҳои асосии истилоҳоти маориф дар сарчашмаҳои илмӣ.

Ҳар як соҳа аз маҷмуи истилоҳу ибораистилоҳоти муайян иборат мебошад, ки барои дарки он соҳа кумак мерасонанд. Соҳаи маориф низ аз як қатор луғату истилоҳот иборат аст, ки мо дар зер аз маъмултарафҳои онҳо ёдовар мешавем.

Вожаи *маориф* муодили англисии он *education*–равандимуттасили таълиму тарбия буда, мақсад аз он ноил шудан ба сатҳи баланди инкишофи маънавӣ, зеҳнӣ, фарҳангӣ, ҷисмонӣ ва салоҳияти касбии аъзои ҷамъият мебошад. Агар ба сохтор ва баромади муодили тоҷикии он, яъне истилоҳи *таҳсилот* назар афканем, он аз исми *таҳсил* ва пасванди шакли ҷамъсози *-от* иборат буда, асли баромади он забони арабӣ аст. Гунаи англисии он *edcation* буда, аз феъли *educate* ва пасванди исмсози *-tion* сохта шудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки олимони соҳаи педагогика, перомунӣ шарҳи мафҳуми маориф ба як хулосаи умумӣ омадаанд. Вале бо вучуди ин гуногунандешӣ дар ин маврид аз байн нарафтааст. Ба ақидаи мо, ин ба ду чиз алоқамандӣ аст: яке мураккабӣ ва гуногунии паҳлӯҳои мафҳуми *маориф* дигаре ба таҳаввул дучоро гардидани ҷомеа ва рушди пайвастаи илму техника ва бад ин васила ғанӣ гардидани мазмуну мундариҷаи маориф мебошад. Модоме ки суҳан дар бораи сатҳи донишу маълумот ё маълумотнокии шахс меравад, бештари одамон онро бо сатҳу дараҷаи саводу саводнокии инсон як чиз медонанд, ҳол он ки дар байни ин мафҳумҳо тафовут ҷой дорад. Дар бисёр ҳолатҳо шахс маъноӣ ин ду мафҳумро дарк нагардида, онҳоро дар мавридҳои мухталиф бо як маъно қорбурд менамоянд, ки ин қомиланд қобили қабули нест.

Мафҳумҳои дигаре, ки бевосита ба соҳаи маориф рабт дорад, ин воҳидҳои луғавии *таълим* ва *маълумот* ба шумор мераванд. Калимаи *таълим* лафзи арабӣ буда, ҳаммаънои он *омӯзиш* аст, ки аз масдари тоҷикии *омӯхтан* гирифта шудааст. Агар калимаи *таълим* ба забони мо ҳамагӣ 1400 сол пеш аз ин ворид гардида бошад, вожаи *омӯзиш* ё *омӯхтан* ба чандин ҳазорсолаҳо дакка меҳӯрад.

Солҳои зиёдест, ки олимони соҳаи дидактика ва методика дар хусуси мафҳумҳои *таълим*, *моҳияти таълим*, *ҷараёни таълим* андешаҳои худро изҳор мекунанд. Аксарияти онҳо бар он ақидаанд, ки *моҳияти таълим* ҷаҳлияти мақсадноку алоқаманди омӯзгору хонандагон дар роҳи гирифтани дониш, ҳосил кардани маҳорату малака, инкишофи тафаккури мустақил ва маърифатҷӯӣ мебошад (масалан. ниг. ба Педагогика, Москва, 1996, зери таҳрири профессор П.И.Пидкасист) [12; 115-117].

Ба андешаи З. Бегчаева: «Маълумот маҷмӯи муназзами донишҳо дарбораи табиат, ҷамъият, тафаккур, техника, тарзҳои ҷаҳлият, маҳорату малакаҳои амалӣ, таҷрибаи ҷаҳлияти эҷодӣ. муносибати одамон ба ҳастӣ, муҳити зист, бо якдигар мебошад, ки инсоният асрҳо ғун мекунад» [Бегчаева, 2016: 45]. Пас аз ғавру баррасии зиёде муҳаққиқин барои мафҳуми таълим чунин таъриферо мақбул шуморидаанд: «таълим доду ситадест, ки зимни раванди он таҷоруби иҷтимоию таърихӣ, ҷаҳлияти мушаххаси маърифатҷӯӣ рӯйи қор омада, таҷдид мегардад, ки асоси ташаккули шахс ба ҳисоб меравад» (дидактикаи муосир саҳ 114)[14].

Барои бештар таъкид намудани заруроти таълим мо боз як таърифи дигар пешниҳод менамоем: «Таълим категорияи мақсадноки педагогӣ буда, муносибат ё робитаест, ки дар ҷараёни он доир ба табиат, ҷамъият ва тафаккури инсон дониш андӯхта, маҳорату малака ҳосил ва таҷдид (нав) мегардад, ҷаҳлияти маърифатҷӯӣ касбӣ ва эътиқод ба амал меояд, ки омили асосии ташаккули сифатҳои инсон ҳамчун шахс ба ҳисоб меравад» [Дидактикаи муосир, 115].

Яке аз мафҳумҳои меҳварие, ки ба соҳаи маориф тааллуқ дорад, ин истилоҳи *дарс* аст. Истилоҳи *дарс* баромади арабӣ дошта, дар сарчашмаҳои луғатнигорӣ ба чунин маънӣ омадааст: «Машғулияте, ки ҳамчун шакли асосии ташкили кори таълиму тарбияи мактабӣ аз тарафи омӯзгор дар синф бо хонандагон аз рӯи ҷадвали дарсҳо гузаронида мешавад» [ФТЗТ, Ҷ.1. 2008: 419]. Муодили вожаи *дарс* дар забони англисӣ воҳиди луғавии *lesson* буда, аз забони Фаронсавии қадим дар шакли *leçon*, аз забони лотинӣ дар шакли *lectio* ба забони англисии давраи миёна иқтибос шудааст. Фарҳангшиносони англис ба вожаи *lesson* таърифоти зеринро муносиб медонанд: «a period of learning or teaching; a fixed period of time when people are taught about a particular subject or taught how to do something (давраи омӯзиш ё таълим; як давраи муайяни вақт, ки ба одамон дар бораи як мавзӯи муайян таълим дода мешавад ё чӣ гуна фаъолият намуданро таълим медиҳанд» [ODE: electronic resource; CED: electronic resource].

Яке аз истилоҳҳои калидие, ки бевосита ба маориф алоқамандӣ дорад, ин мафҳуми *педагогика* ба шумор меравад. Донишмандону муҳаққиқон баромади истилоҳи «педагогика»-ро ин тавр шарҳ медиҳанд: «Ҷомеаи ғуломдорӣ басо ривож ёфта буд. Дар ҳар хонаводаи ғуломдор ғуломони зиёде хизмат мекарданд. Яке аз ғуломон вазифадор буд, ки рӯзҳои муайяни ҳафта фарзанди (фарзандони) ғуломдорро, яъне соҳибашро мактаб бурда, пас аз хатми дарсҳо хона биёрад. Ҳамин гуна ғуломро дар ибтидо пайдагогос меномиданд, ки ба маънои бачабарӣ истифода мешуд. Вазифаи ин ғулом ба номи *ӯ* табдил ёфта буд: «Пайдагогос, бачаро бар' Пайдагогос, бачаро биёр!» Баъдтар вожаи «педагог» маънои дигар касб мекунад. «Педагог гуфта, - менависад В. А. Сластенин, - одамони махсусро меномиданд, ки фаъолияти педагогӣ барои онҳо ихтисос ба ҳисоб мерафт» [Сластенин, 1986: 12].

Ҳамин тавр, аз сайри кӯтоҳи таърихи педагогика бармеояд, ки он аз

маънои маҳдуди пайдагос (бачабар) то ба илми доманадори тарбия ва таълим, ки шомили чанбаҳои талиму тарбия мебошад, рушд ва ташаккул ёфтааст.

Чӣ тавре ки дар боло зикраш рафт, ҳар як илм фарогири мафҳумҳои меҳварии худ буда, педагогика низ аз он ҷой нест, ба монанди: *инкишоф - development, маълумот - education, таълим - teaching, тарбия –up-bringing*.

Олимони тоҷик Х. Раҳимов ва А Нуров истилоҳҳои ёдоваршударо чунин таърифкардаанд: «Инкишофи инсон - ин равандест, ки дар он фард, тавассути таъсири омилҳои зоҳирӣ ва ботинӣ, идорашаванда ва таби ташаккул меёбад. Маълумот ин раванд ва натиҷаи азхудкунии низоми донишҳои илмӣ, маҳорату малакаҳои маърифатӣ ва дар асоси онҳо ташаккули ҷаҳонбинӣ, ахлоқ ва дигар сифатҳои шахсият, инкишофи қудрату қобилияти эҷодии хонандагон мебошад. Таълим ин раванди мақсаднокӣҳамаи муштараки омӯзгор ва хонандагон, ки дар он маълумотгирии шахс таъмин мебошад. Тарбия (парвариш) ба маънои махсуси педагогӣ – ин раванд ва натиҷаи мақсаддорӣ, таъсиррасонӣ ба инкишоф, муносибат, хислат, сифат, ақида, эътиқод, тарзи рафтори шахсият дар ҷомеа мебошад» [Раҳимов, Нуров, 2007: 20-22].

Р. Раҳимова мафҳуми *тарбияро* як ҷузъи ҷудонашавандаи таълими шуморида, таърифи зеринро пешниҳод мекунад: «Тарбия ин рушд бахшидани ҷонибҳои мухталифи шахсияти инсон аз роҳи таълим, тамрин, боло бурдани сатҳи фарҳангӣ ва пок кардани одоби ахлоқ бо мақсади омода сохтани инсонии ҳақиқӣ барои обод кардани замин ва исбот кардани сифати халифагии Худо дар рӯи замин мебошад» [Раҳимова, 2021: 93]. Ҳамин тавр, аз шарҳу тавзеҳи истилоҳоти меҳварии соҳаи маориф маълум гардид, ин аксарияти вожагони ин соҳа бар маънои вожагони умумиистеъмоли забон бунёд ёфта, бо мурури замон ва таҳаввули андаке маъноӣ ба истилоҳоти соҳа ворид шуданд. Дар ҳар ду забон ҳам,

истилоҳоти меҳвари соҳаи маориф аз нигоҳи маъноӣ луғавӣ яқрағг буда, бо маънии истилоҳии худ дар соҳа истеъмол мешаванд.

1.3. Сарчашмаҳои ташаккули истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Асоси пайдоиши ҳар як истилоҳ ба даври замони муайян мансуб аст, зеро мутаффикиронӣ файласуфон ва донишмандонӣ забоншиносони тоҷикӣ англисӣ дар таълифоти хеш, ки ба масоили таълиму тарбия ва тадрису таълим бахшида шудаанд, аз ин қабати луғавӣ мавриди истифода қарор додаанд.

Чӣ тавре дар фаслҳои боло ишора рафт, истилоҳоти *маориф* бо мафҳумҳои *ахлоқу хирад* ва *тарбия* равоибити ноғусастани дошта, донишмандон, бар он зикр мекарданд, ки аз бар кардани илму дониш бидуни ахлоқу тарбия ҳеҷ аст, дар баёни хеш дар кардан масъалаи худ масъалаҳои тарбиявино низ мавриди барраси қарор додаанд. Аз ин рӯ, дар зер аз он асару воҷаном ва фарҳанғномаҳое, ки дар ташаккули истилоҳоти маориф ба сифати сарчашма маъмуланд, таваққуф хоҳем намуд.

Рисола оид ба ахлоқ [Сино, 2005]. Дар пешғуфтори «Рисола оид ба ахлоқ» Ибни Сино ба усулҳои бунёди тарбия ишора намуда, роҳу равиши татбиқи амалии онро муайян мекунад. Ибни Сино илми ахлоқро чун илми амалӣ баррасӣ мекунад, ки ба воситаи ташаккули фазоил аъмоли афродро ба низом меорад. Дар фарқиат аз қувваи назарӣ (хирад), ки ба рушди илмҳо равона шудааст, қувваи амалӣ (хуш) дар пояи фазоил инкишоф меёбад, ки умдатаринашон ҳикмат, шуҷоат ва ифғатанд (поқдоманӣ). Ҳар яке бо яке аз қувваҳои нағс вобаста аст [Раҳимов, 2021: 90].

Тадбири манзил. Арзишмандтарин сарчашмаи омӯзиши масъалаи таълиму тарбия асари Ибни Сино «Тадбири манзил» махсуб ёфта, ки дар он шакл ва воситаҳои таълиму тарбия ва усулҳои таъсиррасонии педагоғӣ ба насли наврас баррасӣ шудааст.

Ибни Сино дар рисолаи «Тадбири манзил» доир ба роҳ ва усулҳои тарбия ва таълими насли наврас андеша намуда, муҳимии таҳзиби иҷтимоӣ, табиати ҷамъиятии онро қайд менамояд, яъне чун ҷонибдори маориф муштаракӣ тифлон дар мадраса баромад мекунад. Хонандаи яққаву танҳо ва аз ҷомеа барканор, ҳамчунин, устои танҳо, ба костагии рӯҳии таълимгиранда ва таълимдиҳанда меоварад. Таҳсили муштаракӣ кӯдакон дар мадраса ё мактаб ва тарбияи онҳо ниҳоят зарур аст [Раҳимов, 2021: 93].

Таъкидаш бамаврид аст, ки дар асари зикршуда истилоҳ ва ибораистилоҳоти зерини мансуби маориф мушоҳида шуданд: *таълим, устод, таълимгиранда, таълимдиҳанда, мадраса, мактаб, маорифи муштарак, маорифи муштаракӣ тифлон дар мадраса* ва ғ.

Ба андешаи файласуф М. Раҳимов: «Дар байни фазилатҳои ахлоқӣ дар таълимоти Ибни Сино илму дониш ҷойи махсусро ишғол мекунад. Тавре маълум аст, ин мафҳум ҳадафи мувоҳисаи ғоибонаи мутафаккирони антиқа – Сукрот, Афлотун аз як ҷониб ва Арасту аз ҷониби дигар сурат гирифта буд. Онҳо бар он ақида буданд, ки дониш чун ҳосили фаъолияти маърифатӣ, ки ба дарёфти ҳақиқат равона шудааст, манбаи фазилат ва ахлоқ мебошад: инсонӣ бомаърифат, мавҷуди ахлоқист, вале ҷоҳил мазҳари бадахлоқӣ ва разолат» [Раҳимов, 2021: 93].

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои фавқ бармеояд, ки асарҳои Ибни Сино саршор аз истилоҳу ибора-истилоҳоти мансуб ба маориф буда, аксарияти онҳо баромади арабӣ дошта, то ба имрӯз бо ҳамон шаклу маънӣ дар захираи луғавии забони тоҷикӣ маҳфуз мондаанд.

«Қобуснома». Яке аз асарҳои, ки саршор аз луғату истилоҳоти маорифаст, асари Унсурулмаолии Кайковус «Қобуснома» буда, дар он муаллиф насихатномаи худро барои адои «шарти падарӣ» бо мақсади тарбияи фарзандонаш таълиф кардааст. Асари мазкур бо номҳои «Насихатнома», «Панднома», «Андарзнома» ёд мешавад.

«**Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ут-тариқа**». Ба андешаи адабиётшинос М. Солеҳ: «Таълимоти ахлоқӣ-тарбиявӣ ва дидактикӣ-таълимии Ҳаким Саной кулли осорашро фаро гирифта, ӯро, ки худ муаллимзода аст, ҳамчун муаллими ахлоқ муаррифӣ менамояд. Хосса, ин масъала, ки фалсафаи амалии осори адабиро фароҳам меорад, махсусан, дар «Ҳадиқа» бо кулли чузъиёташ ба тасвир омадааст» [Солеҳ, 2021: 128]. Аз гуфтаҳои ӯ маълум гардид, ки ашъори шоир пур аз истилоҳу ибора-истилоҳоти маориф будааст, ки имрӯз ҳам он истилоҳот мавриди истифода қарор доранд.

Илм бо қор судманд бувад,

Илми бекор пойбанд бувад [Саной, 2008: 244].

Ҳар чӣ устод барнабишту биронд,

Тифл дар мактаб он тавонад хонд [Солеҳ, 2021:127].

«**Ахлоқи Носирӣ**». Асари мазкур ба қалами Насриддини Тӯсӣ мансуб буда, дар он мо бо миқдори зиёди истилоҳу ибора-истилоҳоти соҳаи маориф рӯ ба рӯ шудем. Ба андешаи М. Сирочиддинов: «Бинобар ин, аз дидгоҳи Насриддини Тӯсӣ, тарбия ва ҷиддӣ назорат кардани кӯдак аз ҷумлаи усулҳои тарбияи ахлоқӣ маҳсуб мегардад. Тарбияи ахлоқӣ дар давраи кӯдакӣ бояд ба равишҳои тарбияи кӯдак шурӯъ гардад. Он дар марҳилаи ба балоғатрасии ақл шакли мустаҳкамро ба худ мегирад, ки қуваҳои ақлӣ дар ин вақт тамоми қувваҳои дигарро идора мекунад» [Сирочиддинов, 2021: 184-195]. Дар раванди мутолиаи асари мазкур мо тавонистем истилоҳу ибора-истилоҳоти зеринро пайдо кунем: «*омӯзгор, мураббӣён, маҳорат, таълим ва тарбияи шогирд, тарбияи кӯдак, усулҳои тарбияи ахлоқӣ, давраи кӯдакӣ, метод ва равишҳои тарбияи ахлоқӣ, таълиму тарбияи ахлоқӣ, таълиму тарбияи насли наврас*» [Ахлоқи Носирӣ, 2013: 56] (*teacher, tutors, skills, education and training of students, child education, methods of moral education, childhood, methods and approaches of moral education, moral education, education of the younger generation*) ва ғ.

«Таҳсиб-ус-сибён». Асари мазкур ба қалами сардафтари адабиёти советии тоҷик Устод Садриддин Айни мансуб буда, дар он муаллиф назару андешаҳои худро роҷеъ ба масъалаҳои таълиму тарбия баён намудааст. Истилоҳоти *маориф* дар асари мазкур ҳам дар шакли истилоҳ ва ҳам дар шакли ибора-истилоҳ мушоҳида мешавад, ба монанди: мактаб<*Бачаи боодоб дар мактаб рафтани ва омадан бисёр боодоб роҳ меравад. соҳибақл < Бачае, ки боодоб бошад, соҳибақл ва доно мешавад, ҳамеша ба сабақаш зеҳн мемунад* шарик, қалам, қаламдон<*Ба Аҳмадҷон рафиқаш арз кард: Агар ту қалами иловагӣ дошта бошӣ, ба ман амонат бидеҳ, ки хат нависам. Аҳмадҷон хурсанд шуда, қаламдони худро во карда панҷ дона қалам баровада гуфт* [11]; *чузъгир, дафтар, асбоби мактаб<Қаламдон, чузъгир, дафтар ва ҷомеи асбоби мактабашро ҳамеша сарришта мекунад* [18]; муаллим, шогирдон<*Рӯзе муаллиме ҳамроҳи шогирдонаш ба саҳро мерафт* [18].

Агар ба таркиби сарфии истилоҳоти зикршуда назар афканем, онҳоро метавон ба сода (*мактаб, сабақ, дарс, дафтар, қалам, хат, шарик, асбоб*), сохта (*қаламдон, боодоб*), мураккаб (*чузъгир, соҳибақл, сактаҳои забонгирӣ*) таркибӣ ё ибора-истилоҳ (*панҷ дона қалам, сарфи арабӣ, ҷомеи асбоби мактаб*) дастабандӣ намуд.

Дар порчаҳои манзуми устод С. Айни истилоҳу ибора-истилоҳоте мавҷуданд, ки чузъи меҳварии истилоҳоти *маориф* ба шумор мераванд, ба монанди:

Мавсими барфу фасли зимистон
 Боғ дигар шуду **сахни дабистон.**
Илму маориф, суриву савсан,
Толиби ирфон, булбули дастон.
 Хома ба чавлон сарви хиромон,
Сафҳаи қоғаз сахнаи бўстон.
Ранги сиёҳӣ дофеи зулмат,

Хориқай бас булачаб аст он.
Зарфи мураккабҳавзи мусаффо,
Чадвали дафтарҷӯи гулистон,
Машъали ирфон меҳри дурахшон,
Партави дониш шамъи шабистон,
Порчай қоғаз ё сума ҳаст ин,
Саҳфаи дафтар ё чаман аст он.
Гӯши итоат ғунчай дониш
Сӯи муаллим дар деҳу бӯстон.
Замзамаи мо **нағмаи мактаб**,
Бадрақай моилмпарастон.
Гуфтаи Айнӣ гар бипазирӣ,
Хезу равон шав сӯи **дабистон** [Айнӣ].

Аз порчай манзум маълум гардид, ки аксарияти истилоҳоти дар он омада аз нигоҳи сохтор ибора-истилоҳ буда, ба воситаи алоқай изофӣ ба якдигар пайваст шудаанд. Истилоҳ-ибораҳои мазкурро метавон ба ибораҳои рехта ё фразеологӣ (*нағмаи мактаб, чадвали дафтар, толиби ирфон*) ва истилоҳ-ибораҳои озод ё худ синтаксисӣ (*саҳифаи дафтар, порчай қоғаз, ранги сиёҳӣ, илму маориф, саҳни дабистон*) ҷудо намуд.

«**Мактаби кӯҳна**». Яке аз асарҳое, ки дар он миқдори зиёди истилоҳоти *маориф* мавҷуданд, «Мактаби кӯҳна» буда, ба қалами С. Айнӣ таалук дорад. Дар китоби мазкур чунин истилоҳ ва ибора-истилоҳотро пайдо намудем: *мактаб* < *Ман ба мактаб рафтам. мактабхона* < *Мактабхона монанди хонаи мо васеъ, дубаҳра, равшан ва беғалогула набуд* [Айнӣ, с. 4]; *мактабдор* < *Мактабдор (муаллим) амон ба вай як қоғазгир (тирезаи қоғазӣ) карда, барои дар барфу борон надаридани он ба қоғазаш рағани зағир молида буд* [4]; *мактабдорнишин* < *Дар охурчай гӯшаи пешгоҳии ин хона, ки дарича ҳам онҷо буд, ҷойи мактабдорнишин буда, охурчаҳи пеши дари даромад кафшкан буд ва дар охурчай дигар бачагон менишастанд,*

халифа < **Мактабдор** баробари ба мактаб даромадан аз дасти халифа, ки ҳанӯз ҷуби дарози мактабдор дар дасти ӯ буд мактаби бибихалифа < **Фардон он рӯз маро модарам ба мактаби бибихалифа бурд сабақдиҳӣ** < **Бибихалифа ҳамеша ба сабақдиҳӣ машғулӣ мекард, шогирдонашро бо навбат ягон-ягон ҷеғ зада сабақ меод, бо ҳамин як қатор сабақ додан як рӯз мегузашт дарси бибихалифа** < **Вақти дарси бибихалифа пас аз хӯрдани чой то соати дувоздаҳи рӯз буд.**

Ҳамин тавр, истилоҳоти асари мазкурро аз лиҳози таркиби сарфиашон ба *сода* (мактаб, халифа), *мураккаб* (мактабхона, мактабдор, сабақдиҳӣ, мактабдорнишин) ва *истилоҳ-ибора* (мактаби бибихалифа, дарси бибихалифа) метавон ҷудо намуд.

«Ёддоштҳо». Асари дигари Устод Садриддин Айнӣ «Ёддоштҳо» буда, дар он истилоҳу ибора-истилоҳоте мавҷуданд, ки ба соҳаи маориф таалукдоранд, ба монанди: *мактаби пеши масҷид* < *Чунонки дар «Мактаби кӯҳна» гуфтаам, падарам маро дар шашсолагӣ дар мактаби пеши масҷид гузошт мактаби духтаракона* < *Чун дар он ҷо кори ман пеш нарафт, маро ба мактаби духтаракона дод сабақ* < *Агар сабақашро надонад, изо хурсанд ва шарм мекунад, хафа мешавад* [113]; *сарфи арабӣ* < *Бидон дар забони тоҷикӣ буда, дар вай сарфи арабӣ баён меёбад, дарс, сактаҳонӣ, забонгирӣ* < *Барои аз дарсе ба дарсе гузаштан шарт ҳамин буд, ки ман бояд бе ҳеҷ сактаҳонӣ ва забонгирӣ дарси гузаштaro дар пеши домулло хонда диҳам* [Айнӣ, 2013: 113].

Аз лиҳози таркиби морфологӣ истилоҳоти зикршудаи асарро метавон ба *сода* (*сабақ, дарс*), *мураккаб* (*сактаҳонӣ, забонгирӣ*) ва *ибораситилоҳ* (*мактаби пеши масҷид, мактаби духтаракона, сарфи арабӣ*) ҷудо намуд.

Асбоби савод. Аввалин китоби дарсӣ «Асбоби савод», ки соли 1905 бо методи овозӣ тартиб дода шуда буд, ба қалами Маҳмуд Хоҷа Бехбудӣ мансуб аст. Ӯ дар мадрасаҳои Самарқанд, Бухоро таҳсил карда, муддати

дароз дар Туркия, Миср зиндагӣ карда буд. Ба Москва ва дигар шаҳрҳои Осиё сафар карда, ҷаҳонбинии васеъ, маҳорати калони педагогӣ ва рӯзноманигорӣ дошт. Дар аввалҳои фаъолияти худ вазифаи мударисиро дар шаҳри Самарқанд адо мекард. Дар китоби хеш муаллиф аз он истилоҳоти маориф то замони шуравӣ ёдовар шудааст.

Дастури дигари Маҳмуд Хоча Бехбудӣ барои мактабҳои усули нав «Китоб-ул-атфол» мебошад. Ин дастур аз «мачмӯи китобат ва иншо», ба қавли муаллиф, иборат буда, нашри аввали он тақрибан соли 1912 ва нашри 2-уми он соли 1332 ҳиҷрӣ [1913-14] ба таъъ расидааст. Ин мачмӯа, агарчи дертар нашр гардида бошад ҳам, аз ҷиҳати мантиқӣ давоми китоби аввали муаллиф-Алифбои забони тоҷикии «Асбоби Савод» ба шумор меравад. Китоби мазкур фарогири истилоҳ ва истилоҳибороти маорифи зерин буд: *омӯзиши хат, муфрадот, мураккабот, муқаттаот, навиштани мактуб, ариза, шартҳои хатнависӣ, аломатҳои китобатӣ дар хатва ғайра*. Аксарияти истилоҳоти зикршуда арабӣ буда, миқдори ками онҳо имрӯз дар соҳаи маориф истифода мешавад..

«A practical handbook of Language teaching» - Дастури амалии таълими забон. Китоби мазкур ба қалами Д. Кросс мансуб буда, дар он миқдори зиёди истилоҳу ибора-истилоҳоти соҳаи маориф мебошанд. Он истилоҳоте, ки дар раванди таҳлил аз китоби ёдоваршуда ҷамъоварӣ шуданд, аз лиҳози таркиби морфологӣ чунин гурӯҳбандӣ намудем:

истилоҳоти сода: *skill (маҳорат), lesson – дарс, text – матн, plan – нақша, test – санҷиш,*

истилоҳотисохта: *planning – нақшакашӣ, learning – омӯзиш, teaching – таълим, testing – санҷиш, developing – инкишоф;*

истилоҳоти таркибӣ: *«basic language teaching skills – маҳорати таълими забон асосӣ; presenting and practicing vocabulary - пешниҳод ва корбурди амалии лугат; presenting and practicing structures - муаррифи ва амалӣ намудани сохторҳо; presenting and practicing grammar - пешниҳоди*

амалан истифода бурдани грамматика; *conduction meaningful drills* - гузаронидани машқҳои маънодор; *using pair and group work* - истифодаи кори ҷуфтӣ ва гурӯҳӣ; *standard lesson types* - намудҳои дарсҳои стандартӣ; *exploiting the text* - истифодаи матн; *exploiting dialogues*-истифодаи муколамаҳо; *using the blackboard* - истифодаи тахтаи синф; *making and using simple teaching aids*-сохтан ва истифодаи воситаҳои одии таълим; *planning lessons* – ба нақшагирии дарсҳо» [Крос, 2023: 34-35].

Curriculum: products or praxis. Асари мазкур ба қалами Ш. Грунди таълуқ дошта, муаллиф дар он аз истилоҳоте, ки дар соҳаи маориф мавриди истифода қарор дода мешаванд, ёдовар мешавад. қисми бештари истилоҳоти китоби номбурда аз ҷиҳати сохтори морфологӣ истилоҳоти таркибӣ буда, дар қолаби ибора корбурд шудаанд, ба монанди: «*technical, practical and emancipatory interests* - манфиатҳои техникӣ, амалӣ ва эмансипаторӣ, *curriculum design* - тарҳрезии барномаи таълимӣ, *the technical curriculum and control* - барномаи таълими-техникӣ ва назоратӣ, *curriculum issues* - масъалаҳои барномаи таълимӣ, *curriculum content* - мазмуни барномаи таълимӣ, *the meaning of evaluation* - маънои арзёбӣ, *teachers as curriculum makers* - муаллимон ҳамчун таҳия кунандагони барномаи таълимӣ, *change in small schools* - тағйирот дар мактабҳои хурд, *the language development project* - лоиҳаи рушди забонамузи, *knowledge generated* - дониши аз худшуда» [Грунди, 2021: 78-79].

A guide to learning independently. Китоби мазкур саршор аз истилоҳу ибора-истилоҳоти мансуб ба соҳаи маориф буда, дар такмилу густариши истилоҳоти ин соҳа нақши муҳим дорад. Аз таҳлилу баррасии китоби мазкур хувайдо гардид, ки ҳамаи истилоҳоти он аз лиҳози таркиби морфологӣ истилоҳ-ибора буда, дар қолаби ибора истеъмол мешаванд ва маънои истилоҳии онҳо маҳз дар таркиби ибораву ҷумла ва матн мушоҳида мегардад, ба монанди: *learning in different disciplines* – омӯзиши фанҳои гуногун, *thinking critically* - тафаккури интиқодӣ, *developing skills*

and attitudes - рушди малака ва муносибат, choices and decisions - интиҳоб ва қарор, choosing technology - интиҳоби технология, approaching teachers - муносибат бо муаллимон, learning thoroughly - мукамал омӯхтан, topics and questions - саволҳо ва мавзӯҳо, choosing a topic or question - интиҳоби савол ё мавзӯ, developing and analyzing a question - таҳия ва таҳлили савол, previewing research material - баррасии маводи тадқиқотӣ ва ғ.

«Tasks for Language Teachers. A resource book for training and development». Нақши китоби мазкур дар ташаккули истилоҳоти маориф забони англисӣ бағоят калон буда, дар он истилоҳоти зерин дида меашавад: *planning – банақшагирӣ, developing skills - инкишофи малака, developing linguistic competence – инкишофи салоҳияти забонӣ, setting up and managing classroom – based tasks - ташкил ва идоракунии синф дар асоси вазифаҳо, devising and evaluating tasks - таҳия ва арзёбии вазифаҳо, tasks as a model for creating new ones - вазифаҳо ҳамчун намуна барои эҷоди вазифаҳои нав, optional exercise on analyzing tasks - машқҳои ихтиёрӣ оид ба таҳлили вазифаҳо, devising further tasks - таҳияи вазифаҳои минбаъда, optional exercise on devising tasks - машқҳои ихтиёрӣ оид ба таҳияи вазифаҳо, evaluating tasks - баҳодиҳии вазифаҳо, autonomy and learning - мустақилият ва омӯзиш ва ғайра.*

A practical handbook of Language teaching. Китоби мазкур ба қалами Д. Кросс таалуқ дошта, дар он муаллиф истилоҳотерочой додааст, ки бевосита ба таълиму тадриси забон алоқамандӣ доранд. Аксарияти истилоҳоти китоби мазкур аз нигоҳи таркиби морфологӣ дучузъа ва бисёрчузъа буда, чузъҳо ба якдигар ба воситаи алоқаҳои мухталифи нахвӣ пайваст шудаанд, ба монанди: *teaching and testing – таълим ва санчиш, inaccurate tests – санчишҳои нодуруст, the needs for tests – талабот барои санчиш, testing and assessment – санчиш ва баҳодиҳӣ, reader activities – фаъолияти хонандагон, kinds of tests and testing – намудҳои санчишҳо ва санчишгирӣ, proficiency tests – санчишҳои маҳорат, achievement tests –*

имтиҳони хатм, diagnostic tests – санҷишҳои ташхисӣ, direct versus indirect testing – санҷиши мустақим ва ғайримустақим, testing oral ability – санҷиши малакаи нутқи шифоҳӣ, testing reading – санҷиши қобилияти хониш, testing listening – санҷиши қобилияти шунавои/истимоӣ, testing grammar and vocabulary – санҷиши грамматика ва луғат, backwash – мустақкамкунӣ, to measure language proficiency – санҷидани маҳорати забондонӣ.

Хуллоси калон, пас аз тавру баррасӣ ва таҳқиқи манобеи зикршуда ошкор шуд, ки рол ва саҳми онҳо дар шаклгирии ва рушди истилоҳу мафҳумҳои маорифи забонҳои тоҷикӣ англисӣ хеле бузург будааст. Аксарияти истилоҳоти дар асарҳои овардашуда то ба имрӯз бо ҳамон шакли маънӣ боқимонда, бархеашон ба таҳаввули савтӣ луғавӣ дучор гардидаанд.

Бештари истилоҳоти тоҷикии дар сарчашмаҳои таҳлилшуда баромади арабӣ доранд, зеро дар замоне, ки он асарҳо эҷод шуданд, забони арабӣ ба сифати забони навиштор маъмул буда ва бо гузашти солҳо ин асарҳо ба тоҷикӣ-форсӣ тарҷума гардиданд ва то ба имрӯз гунаҳои арабии истилоҳот дар вожаномаву фарҳангномаҳо ва асарҳои илмӣ бадеӣ боқимондааст.

Дар забони англисӣ бошад, бештари истилоҳоти дар сарчашмаҳои зикршуда ҷойдошта баромади юнониву латинӣ ва фаронсаӣ доранд, зеро забони латинӣ дар як давраи муайяни таърихӣ дар кишварҳои англисзабон ба дараҷае зухур кард буд, ки он таъсири амиқи худро ба захираи луғавии забони англисӣ гузошт ва сабаби зиёд истеъмол гардидани вожаҳои латинӣ дар навиштор ва гуфтори англисҳо гардид.

1.4. Таснифоти мавзӯи истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Низоми истилоҳоти маориф дорои як қатор вижагиҳои хос мебошад, ки онҳоро аз лиҳози алоқаҳои маъноӣ, равандҳои сермаҳсули калимасозӣ, амалкарди онҳо дар зернизоми гуногуни забонҳои тоҷикӣ ва англисии муосир метавон ошкор намуд. Ҷавоб ба муаммои он, ки низоми

истилоҳоти соҳаи маорифи муосир аз низоми истилоҳотии соҳаҳои дигар то чи андоза тавофут дорад, пеш аз ҳама, ошкорсозӣ, тасниф ва муқоисаи минбаъдаи ченакҳои асосии низомию амалқарди онро бо низоми истилоҳоти соҳаҳои дигар тақозо менамояд.

Пажӯҳиши густурдаи истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм, бавежа маориф, вазифаи муҳимми самти омӯзиши истилоҳот, омили ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти соҳаҳои алоҳида ҳисоб мешавад. Истилоҳоти соҳаи маориф фарогири маҷмӯи воҳидҳои луғавии мушаххас буда, хусусияти қорбурди гуногунро соҳиб аст.

Таҳқиқоти низоми истилоҳотии таҳсилоти забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, алалхусус дар замони муосир, баъди ба даст омадани соҳибхитиёрии Тоҷикистон ва мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ муҳим аст ва ин масъулияти қалони иҷтимоиро ҳам дар кишвар ва ҳам дар арсаи ҷаҳонӣ матраҳ месозад.

Илова бар ин, миқдори мушаххаси масъалаҳои алоқаманд ба аломатҳои алоҳида ва умумии забонӣ, ҳатто дар замони муосир ба қадри қофӣ таҳқиқ нашуда, ба омӯзиш ниёз доранд.

Ҳамин тариқ, мо зарур мешуморем, ки он истилоҳоти марбути маорифро ба таври зайл тасниф намоем.

Истилоҳ ва ибора-истилоҳоти марбути «намуди муассисаҳо – types of institution». Пайдост, ки дар раванди фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ду ибора-истилоҳ қорбурд мегардад: *муассисаи давлатӣ (state institution)* ва *муассисаи шахсӣ (private institution)*. Дар забони англисӣ одатан, ба ҷойи истилоҳи *private* истилоҳи *independent* қорбурд гардида, дар забони тоҷикӣ ҳар ду истилоҳи зикршуда муодили шакли «*шахсӣ*»-ро соҳиб аст, аммо дар нутқи гуфтугӯи қалимаи умумистеъмолии *мустақил* роиҷ аст.

Бояд тазаккур дод, ки дар ҳар ду забон ҳангоми шарҳу тавзеҳи номгӯи муассисаҳои гуногуни мансуб ба маориф истилоҳу ибора-истилоҳоти мухталиф ба қор меравад. Масалан, истилоҳи бисёрҷузъаи

тоҷики *вазирати маориф ва илм* дар забони англисӣ ду муодил дорад: *The Department of Education and Science* бо маънои «вазирате, ки барои сиёсати маорифи миллат масъул аст» ва *the Ministry of Education* ва истилоҳи *department* инчунин маънои «*ministry*»-ро соҳиб буда, ҳар ду ҳам муродифанд.

Ҳамин тавр, истилоҳ ва ибора-истилоҳоти зерин ба истилоҳоти мансуби намуди муассисаҳо забонҳои муқоисашаванда марбутанд: «*вазири маориф ва илм – the Secretary of State for Education and Science/ Education Secretary; шӯъбаи маорифи ноҳия – local education authority; мудирӣ шӯъбаи маориф- chief education officer/director of education*» [Povey, 1982: 80].

Дар навбати худ майдони истилоҳии «*навъҳои муассиса – types of institution*»-ро метавон ба якчанд зегурӯҳ, ки фарогири микдори зиёди ибора ва истилоҳ-ибораҳо мебошанд, дастабандӣ намуд:

1. Муассисаҳои томақтабӣ (*pre-school institutions*). Гурӯҳи мазкур аз истилоҳ ва истилоҳ-ибораҳои зерин иборат аст: *боғча -nursery school/ day nursery /kindergarten /preschool /creche*. Истилоҳи *боғча* аз нигоҳи сохтори сарфӣ, исми сохта буда, дар сарчашмаҳо ба чунин маънӣ омадааст: «1. *шакли тағири боғ*; боғи хурди наздиҳавлигӣ: *боғчаи навсабз, боғчаи ҳавлиӣ*. 2. муассисаи тарбиявӣ таълимии кӯдаконисинни томақтабӣ (*яъне аз 3 то 7 сола*): *боғчаи бачагон, боғчаю кӯдакистон*» [ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 212].

Қайд бояд намуд, ки муодили истилоҳи тоҷикии *боғча* дар забони англисӣ чаҳор вожа ба шумор меравад: *kindergarten; nursery (school), preschool; day care center*, аммо ҳангоми корбурд ҳар яки аз онҳо вижагиҳои махсуси корбурди худро доранд.

Истилоҳи *kindergarten* ҳамчун исми мураккаб дар гунаҳои забони англисии Британияи Кабир ва Австралия ба маънии зерин корбурд мегардад: «*an establishment where children below the age of compulsory education play and learn; a nursery school*» [ODE: electronic resource]. Дар

забони англисии Иёолоти Муттаҳидаи Амрико истилоҳи мазкур бо ин маънӣ омадааст: «a class or school that prepares children, usually five- or six-year-olds, for the first year of formal education»[CCCALED: electronic resource].

Яке аз хусусиятҳои корбурдии вожаи *kindergarten* дар забони англисӣ дар он зоҳир мегардад, ки ин истилоҳ дар гунаи англисии Австралия дар шакли ихтисораи *kinder* ва дар гунаи англисии Зеландияи Нав дар шакли ихтисораҳои *kindy* ва ё *kindie* истеъмом мешавад.

Истилоҳи *nursery* муродифи истилоҳи *kindergarten* ба шумор рафта, сермаъно аст: «1) a room in a house for the special use of young children; (also day nursery) a place where young children are cared for during the working day (a nursery school); an institution or environment in which certain types of people or qualities are fostered or bred that nursery of traitors; a place or natural habitat which breeds or supports animals; 2) a place where young plants and trees are grown for sale or for planting elsewhere» [ODE: electronic resource].

Истилоҳи *preschool* аз лиҳози таркиби морфологӣ исми сохта буда, муродифи истилоҳи *nursery school* ба шумор меравад ва дар соҳаи маориф ба ин маънӣ ба қор мегардад: «of or relating to the time before a child is old enough to go to kindergarten or elementary school» [ODE: electronic resource].

2. Мактабҳо – *schools*. Майдони истилоҳии *мактабҳо – schools* аз истилоҳ ва истилоҳ-ибораҳои зерин иборат аст: «*мактаби давлатӣ – state/maintained school, мактаби музофотӣ/минтақавӣ – county school, мактаби ихтиёрӣ – voluntary school, мактаби ибтидоӣ – primary school, мактаби миёна – secondary school*» [Povey, 1982:80]. Вожаи *мактаб* аз нигоҳи сохтори сарфӣ исми сода аст. Вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ вомвожаи арабӣ буда, сермаъно мебошад: «1. воҳиди соҳаи маориф, ки он ҷо муаллим ба наврасон таълим ва тарбия медиҳад. 2. Маконе, ки ин воҳид он

чо чойгир аст, яъне макони таълим ва тарбия, дабистон ва дабиристон, таълимгоҳ: муассисаи ибтидоӣ, муассисаи миёна, муассисаи таҳсилоти оӣ, муассисаи таҳсилоти ҳамагонӣ; муассисаро хатм тамом кардан, ба муассисаи таълимӣ рафтан, дар муассисаи таълимӣ таҳсил кардан; *ба маънои маҷозӣ*: мактаби зиндагӣ (ё ҳаёт), мактаби ишқ, мактаби мубориза, мактаби шуҷоат, мактаби гетӣ; мактаби шабонарузӣ мактабе, ки баробари таълиму тарбия хонандагонро бо хобгоҳ ва хӯроку либос низ таъмин мекунад, мактаби шабонарӯзӣ. 3. чараён ва равия дар илм, адабиёт, санъат ва дар афкори чамбиятию сиёсӣ, ки бо яғонагии нуқтаи назарҳои асосӣ ва умумумияту идомати худ ба ҳам алоқамандаст» [ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 748]. Муодили англисии вожаи *мактаб*, воҳиди луғавии *school* буда, он низ сермаъно аст: «1) an institution for educating children; 2) any institution at which instruction is given in a particular discipline; 3) a group of people, particularly writers, artists, or philosophers, sharing similar ideas or methods; 4) (schools) (at Oxford University) the hall in which final examinations are held 5) a group gambling together» [OED: electronic resource].

3. Таҳислотии миёнаи касбӣ ва оӣ – *further and higher education*. Истилоҳ-ибораҳои «*маълумоти баъдӣ – further education*» барои ифодаи ҳамаи муассисаҳои баъдимактабӣ қорбурд мегардад. Майдони истилоҳии мазкур аз истилоҳ ва истилоҳ-ибораҳои зерин иборат аст: «*донишгоҳҳо – universities, донишгоҳҳои шаҳрӣ – the civic universities, донишгоҳҳои техникӣ – the technological universities, коллеҷҳо – colleges*» [Povey, 1982:80].

Майдони маъноӣ-луғавии *истилоҳибораи «номгӯии муассисаҳо – names of institutions (названия учреждений)»*. Майдони истилоҳии мазкур истилоҳ ва истилоҳ-ибораҳои фаро мегиранд, ки бевосита ба номгӯии муассисаҳо дар низоми маориф марбутанд. Дар навбати худ ибораи истилоҳии «номгӯии муассисаҳо – names of institutions» ба якҷанд истилоҳмехварҳои хурд чудо мешавад:

1. Номгӯи мактабҳо – *names of schools*. Гурӯҳи мазкур аз истилоҳ ва истилоҳибораҳои зерин иборат аст: «*мактаби байналмилалӣ президентӣ–presidential international school, лицейи кӯдакони болаёқат–lyceum for gifted children, гимназияи хусусӣ Тоҷикистон.– Tajikistan private gymnasium, лицейи Кафолат – Kafolat lyceum*» [Povey, 1982:80].

2. Номгӯи муассисаҳои баъди мактабӣ ва олий – *names of further and higher educational institutions*. Майдони истилоҳии мазкур аз ибора-истилоҳоти зерин иборат аст: *Vokhtar state university - Донишгоҳи давлатии Бохтар, Донишгоҳи Оксфорд – the University of Oxford* ва ғайра.

Майдони истилоҳии «*маъмурият ва идоракунии – government and administration (управление и администрация)*». Дар гурӯҳи майдони истилоҳии мазкур он истилоҳ ва ибора-истилоҳоте мавриди баррасӣ қарор мегиранд, ки танҳо дар соҳаи маъмурият ва идоракунии муассисаҳои маорифи таҳсилоти миёна ва олий истифода мешаванд. Ҳамаи истилоҳ ва ибора-истилоҳоти гурӯҳи мазкурро метавон ба зергурӯҳҳои зерин ҷудо намуд.

1. Истилоҳоте, ки ба майдони истилоҳии «роҳбарият ва маъмурият» дар муассисаҳои маорифи таҳсилоти миёна марбутанд: *роҳбар – manager /governor, директор – head teacher/headmaster/mistress*. Ҳарду истилоҳи мазкур маънои «роҳбар, директор, сарвар»- и мактабро дорад. Истилоҳ-ибораи англисии «*headteacher*» ҳамчун калимаи умумистеъмол ба сифати истилоҳтанҳо дар низоми маориф ба қор меравад. Дар забони англисӣ муродифи ибора-истилоҳи «*headteacher*» истилоҳи *headmaster* буда, барои чинси занона дар шакли «*headmistress*» истифода мешавад.

Истилоҳи *principal* низ муродифи истилоҳҳои *headteacher* ва *headmaster* буда, дар моҳаи маориф ба чунин маънӣ истеъмол мешавад: «*the head of a school, college, or other educational institution*» [ODE: electronic resource].

Муодили истилоҳҳои мазкур дар забони тоҷикӣ вожагони «директор» ва ё «сарвар» ба шумор меравад. Аммо дар баъзе ҳолатҳо баҷойи ибора-истилоҳи «*deputyheadteacher*» ибора-истилоҳҳои «*secondmaster/mistress*» «*seniormaster/mistress*» қорбурд мегардад. Ибора-истилоҳоти зеринро метавон ба майдони истилоҳии Ҷавкуззикр марбут донист: *ҷонишини /муовини директор – deputyheadteacher / deputyheadmaster /mistress, раиси шӯрои методӣ– headofdepartment, ассоциацияи омӯзгорон ва падару модарон– parent-teacherassociation; маҷлиси падару модарон– parentmeetings; кумитаи падару модарон– parents’ committee* [Povey, 1982:80].

Вомвожаи арабии *шӯродар* таркиби якчанд истилоҳ-ибораҳо омада, маънои «машварат. 2. барои машваратгирди ҳам чамъ омадани ҳайате. 3. мақоми ҳокимияти маҳал»-ро ифода мекунад [ФТЗТ, Ҷ. 2, 2008: 662], масалан, *шӯрои кураторон, шӯрои иттиҳодияи методӣ* ва ғ.

Муодили вожаи *шӯро* дар забони англисӣ истилоҳи *council* ба шумор рафта, дар ин маъно қорбурд мешавад: «an advisory, deliberative, or legislative body of people formally constituted and meeting regularly» [ODE: electronic resource]. Агар ба этимологияи вожаи *council* рӯ орем, он ба забони англисии давраи қадим аз калимаи англо-нормании фаронсавии *cuncile*, аз латинии *concilium* ‘convocation, assembly’, аз *from con-* ‘together (якҷоя)’ + *calare* ‘summon (даъват кардан, барпо кардан (-маҷлис) ба вучуд омадааст.

Дар баъзе ҳолатҳо бар ивази вожаи *шӯро* вомвожаҳои фаронсавии *КОМИТЕТ* ва *КУМИТА* истеъмол мешаванд, ки дар фарҳангномаҳо ба чунин маънӣ омадаанд: «идораи роҳбарикунандаи машваратӣ ба ягон соҳаи Ҷамоҳири давлатӣ: **кумитаи давлатии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон; кумитаи иҷроия таър.** мақоми интихобии амалкунандаи роҳбарӣ ба Ҷамоҳири шӯроҳои вакилони шаҳриву вилояти 2. собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ. 2. мақоми интихобии роҳбарикунанда дар хизмат ва

ташкилотҳои сиёсӣ чамбиятӣ: **кумитаи марказии ҳизб, кумитаи ҳизб** (-и муассиса, шахр...)» [ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 634]. Вожаи *комитет* гарчанде ки баромади фаронсагӣ дошта бошад ҳам, ба воситаи забони русӣ ба захираи луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидааст.

Дар забони англисӣ вожаи *committee* охири садаи XV бо маънои *person to whom something has been entrusted (шахсе, ки ба ӯ чизе бовар карда мешавад)* аз вожаи *commit* (кардан, намудан)+ -ee (пасванди имсоз) ба вучуд омада, дар вожаномаҳо чунин шарҳу тавзеҳ ёфтааст: «a group of people appointed for a specific function by a larger group and typically consisting of members of that group; a person entrusted with the charge of another person or another person's property» [ODE: electronic resource; OAD: electronic resource].

Ба андешаи мо корбурди вожаи *шӯро*(council) бар ивази калимаи *комитет* ё *кумита* (committee) он қадар дуруст нест, зеро истилоҳи *комитет* ё *кумита* дар ҳар ду забон ҳам хосси соҳаҳои сиёсат, ҳуқуқ ва тарърих аст, ки хусусияти истилоҳи номбурдари мо дар боло ҳангоми шарҳу тавзеҳашон мушоҳида намудем.

Истилоҳоте, ки ба майдони истилоҳии *роҳбарият ва маъмурият дар муассисаҳои соҳаи таҳсилоти олии марбутанд: шӯро– council, ректор – chancellor/rector; муовини ректор– vicechancellor/deputyrector; сабтқунанда– registrar; котиб – secretary; муҳосиб – treasurer/bursar* [Povey, 1982:80].

Истилоҳи *ректор* аз забони латинӣ ба воситаи забони русӣ ба захираи луғавии забони тоҷикӣ ворид шуда, дар соҳаи маориф ба маънои «сардор ё роҳбари мактаби олий, раиси мактаби олий» ба кор меравад [ФТЗТ, Ҷ.2, 2008: 161]. Муодили вожаи *ректор* дар забони англисӣ воҳиди луғавии *rector* буда, аз вожаи латинии *rector* ‘ruler (ҳоким, ҳукмдор, фармонфармо, садр)’, аз *rect-* ‘ruled (қоидаи муқарраршуда)’, аз феъли *regere* ба вучуд омадааст. Вожаи мазкур ба таркиби луғавии забони англисӣ охири асрҳои миёна ворид шудааст.

Агар ба маънои луғавии вожаи *rector* рӯ орем, он дар вожаномаи «Oxford Dictionary of English (Фарҳанги англисии Оксфорд)», ба таври зайл шарҳ дода шудааст: «The head of certain universities, colleges, and schools ■ (in Scotland) an elected representative of students on a university's governing body» [ODE: electronic resource].

Дар ҳар ду забон ҳам, вожаи *ректор* ва гунаи англисии он *rector* аз забони лотинӣ ворид шудааст ва тафовут дар он аст, ки ин истилоҳ ба забони тоҷикӣ ғайримустақим, яъне тавассути забони русӣ ва ба забони тоҷикӣ мустақим бидуни забони миёнарав иқтибос гардидааст.

Майдони истилоҳии марбути бино ва ҳудуд(building and grounds). Он истилоҳ ва ибора-истилоҳоте, ки бевосита ба бино ва ҳудуди муассисаҳои маорифи таҳсилоти миёна ва олии марбутанд мавриди таҳлил қарор мегиранд. Онҳоро метавон ба зергурӯҳҳои зерин дастабандӣ намуд:

1. Истилоҳ ва ибора-истилоҳоте, ки бевосита ба *бино ва ҳудуди муассисаҳои таҳсилоти миёна* марбутанд: *толори даромад – entrancehall; толори мактаб – school/assemblyhall; синфхона – classroom/formroom; парта – desk, курсӣ – chair, тахтаи синф – blackboard/ chalkboard.*

Яке аз истилоҳҳои меҳварии гурӯҳи мазкур исми мураккаби тобеи *синфхона* ба шумор рафта, чузъи якуми он вожаи *синф* буда, дорои маъноҳои зерин аст: «1. хел, навъ; табақа, қисм, гурӯҳ (*дар таснифоти чизҳо*). 2. гурӯҳи калони ҷамъиятӣ, ки аз рӯи манфиатҳои иҷтимоӣ, истеҳсоли, меҳнат *ва ғайра*. муттаҳид шудааст. 3. гурӯҳи мактаббачагони ҳамсинну сол, ки дар мактаб якҷоя як давраи таҳсилро мегузаронанд. 4. хонаи дарсхонӣ дар мактаб» [ФТЗТ, Ҷ.2, 2021: 247]. Чузъи дуюми исми мураккаби тобеи *синфхона*, вожа *хона* буда, бо маънии «1. маскан, як истиқоматгоҳ дар ҳавлӣ. 2. иморат, ҳавлӣ, ки чанд хучра дорад. 3. макон, ҷой, ошён» истифода мешавад.

Муодили вожаи *синфхона* дар забони англисӣ исми мураккаби тобеи *classroom* буда, дар фарҳангномаҳо чунин шарҳу тавзеҳ ёфтааст: «a room in

which a class of pupils or students is taught a room in a school where lessons take place. a room, typically in a school, in which a class of students is taught a room in which classes are conducted, esp. in a school or college» [ODE; CCAELD; OAD; CED: electronic resource].

Аз шарҳи луғавии вожаи тоҷикии *синфхона* ва муодили англисии он *classroom* маълум гардид, ки дар ҳар ду забон ҳам, вожаи зикршуда маънои якранг дошта, хосси истилоҳоти соҳаи маориф мебошад. Агар дар фарҳанги тоҷикӣ шарҳи ҷудогонаи вожаи *синфхона* ҷой надошта бошад, пас ҳангоми таҳлили луғавии муодили он, яъне калимаи *classroom*, мо бо ҷаҳор шарҳи муфассали луғавии он рӯ ба рӯ гардидем, ки дар боло зикрашон рафт.

2. Истилоҳ ва ибора-истилоҳоте, ки бевосита ба *бино ва ҳудуди муассисаҳои таҳсилоти олии марбутанд*: «*шаҳраки донишҷӯӣ/донишгоҳӣ - campus; толори маҷлисгоҳ- greathall; синфхона- lectureroom/theatre, ташхисгоҳ- laboratory; китобхона- library*» [Povey, 1982:80].

Майдони истилоҳии марбут ба *омӯзгорон - teachers*. Вожаи *омӯзгор - teacher* умумистеъмоли буда, ба ашхосе марбут аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёна, касбӣ ва олии фаъолият мекунад. Ҳамаи истилоҳ ва ибора-истилоҳоти марбут ба «омӯзгор»-ро метавон ба гурӯҳҳои зайл ҷудо намуд:

1. Истилоҳ ва ибора-истилоҳоте, ки ба омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёна марбут аст: *муаллими мактаб - schoolmaster; муаллими мактаби ибтидоӣ- primary school teacher; муаллими мактаби миёна - secondary school teacher; муаллими синф- class/form teacher; муаллими фаннӣ- subject teacher/specialist* [8, 80-126].

2. Истилоҳ ва ибора-истилоҳоте, ки ба омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёна марбут аст. Ашхосе, ки расман дар донишгоҳ таълим медиҳанд бо гунаи англисии *universityteacher* қорбурд мегардад. Аммо баъзан ибора-истилоҳи мазкур дар шакли *university lecturer (омӯзгори*

донишгоҳ) ба чашм мерасад ва ин истилоҳ барои ашхосе, ки ба истилоҳоти маориф ошно нест, равшан набуда, вожаи «teacher» аз даврони мактаби дар хотири хонандагон нақш бастааст. Миқдори истилоҳ ва ибора-истилоҳоти гурӯҳи мазкур бағоят калон мебошад, ба монанди: «*коллективи педагогӣ– teaching/academic staff; профессор – professor; омӯзгор/лектор– lecturer; муаллими калон/саромӯзгор– seniorlecturer; доцент – reader/principallec-turer/associateprofessor; ҳамкор– fellow*» [8, 80-126].

Майдони истилоҳии марбут ба хонандагон – learners. Майдони истилоҳии ин гурӯҳро метавон ба хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёна ва касбӣ гурӯҳбандӣ намуд. Мо зарур мешуморем, ки истилоҳ ва ибораистилоҳоте, ки ба майдони истилоҳии мазкур марбутанд, мавриди таҳлил қарор диҳем.

1. Истилоҳ ва ибора-истилоҳоте, ки марбут ба омӯзандагоне, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёна таҳсил мекунанд, ба монанди: *schoolchild/children, schoolboy/girl*. Вожаҳои мазкур ба муодилҳои тоҷикии *талаба* ва *толиба* рост меояд, зеро онҳо барои тавофути мафҳумҳои «талаба» аз «донишчӯ» ба қор меравад. Майдони истилоҳии мазкур аз истилоҳ ва ибора-истилоҳоти зерин иборат аст: *синфҳои болоӣ– oldpupil/boy/girl; дарс/машғулият – class; синфи якум– firstform, синфи дуюм– secondform, синфи сеюм– thirdform* [8, 80-126].

2. Истилоҳ ва ибора-истилоҳоте, ки марбут ба «донишчӯёне» ки дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ таҳсил мекунанд, ба монанди: *донишчӯ– student; аспирант undergraduate/postgraduatestudent*. Ибора-истилоҳи англисии «undergraduatestudent» ба он донишандӯзоне марбут аст, ки дар зинаи аввал таҳсил намуда, донишгоҳро то ҳол хатм накардаанд. Муодили тоҷикии он ибора-истилоҳи сечузъаи «донишчӯӣи курси боло» аст. Ибора-истилоҳи «postgraduatestudent» марбут ба он донишчӯёне аст, ки зинаи аввали таҳсилро ба итмом расонида, таҳсилро дар зинаи баъдина давом дода, ҳадафи дарёфти дараҷаи баландро доранд. Майдони истилоҳии

мазкур аз истилоҳ ва ибора-истилоҳоти зерин иборат аст: хатмкунанда - graduate; сол – year; донишҷӯи курси якум -fresher/freshman. Вожаи англисии «fresher» умумистеъмол буда, дар бархе аз донишгоҳ ва муассисаҳои миёнаи касбии Англия ва ИМА ба кор меравад. Дар баъзе ҳолатҳо ба ҷойи истилоҳи *fresher*, муриди он *first-yearstudent* ва ё *freshman* серистеъмол буда, муодили тоҷикӣ он *донишҷӯи курси якум* ба шумор меравад. Истилоҳи мураккаби «freshman» асосан ба гунаи англисии амрикоӣ марбут буда, бо ҳамон маъно, ки дар гунаи британиягӣ ба ҷашм мерасад, корбурд мегардад.

Майдони истилоҳии марбут ба «соли таҳсил – academic year». Ибора-истилоҳи англисии «academic year» бо маънои «соли таҳсил» ишора ба тамоми намуди таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ ба кор меравад. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ба ҷойи гунаи англисии «academic year» истилоҳи «schoolyear» корбурд мегардад, ҳарду ибора-истилоҳ дар забони тоҷикӣ дар шакли «соли таҳсил» мавриди истифода қарор дорад. Истилоҳи англисии «session» муриди «academic year» ва «schoolyear» аст. Истилоҳ ва ибора-истилоҳоти зерин ба гурӯҳи мазкур марбутанд: «*чоряк – schoolterm, таътил –holidaysandvacations; таътили тобистона – wintervacation, таътили тобистона – summervacation), нимсола – term/semester), рӯхсатӣ – leave); сафари хизматӣ – businessstrip/studytrip*» [ФТЗТ, ҷ.1-2, 2021].

Майдони истилоҳии марбут ба *ҷадвали дарс – thetimetable/schedule*. Раванди таълимро бидуни истилоҳи «ҷадвал» наметавон тасаввур намуд. Истилоҳ ва ибораистилоҳоти зерин ба гурӯҳи зерин марбут аст: *ҷуфт – period; ду ҷуфт – doubleperiod; ҷуфти озод – freeperiod; соати тарбиявӣ – formperiod; дарс – lesson; танаффус – break* [8, 80-126].

Майдони истилоҳии марбут ба *китобҳо ва маводҳои хаттӣ – books and writing materials*. Нақши истилоҳ ва ибора-истилоҳоти марбут ба *китобҳо ва маводҳои хаттӣ* дар ташаккули фаъолияти омӯзгорони

макотиби таҳсилоти миёна ва олий хеле назаррас аст. Истилоҳ ва ибора-истилоҳоти зерин ба гурӯҳи зерин марбут аст: *китоби дарсӣ – textbook/coursebook; грамматика – grammar; китоби хониш – reader; дафтар – exercisebook.*

Истилоҳи асосии майдони истилоҳии мазкур вожаи *китоб (book)* аст. Калимаи *китоб* вомвожаи арабӣ буда, чунин маъниро ифода мекунад: «варақҳои таълифии дастнавис ё чопӣ, ки чилд шуда бошад: **китоби хониш, китоби алифбо; китоби дарсӣ** китобе, ки дар мактабҳо аз рӯйи он дарс мехонанд; **китоби луғат** китобе, ки дар он маҷмӯи калима ва ибораҳои забоне бо шарҳу тафсир ё тарҷумааш гирд оварда шудааст (*бориояи тартиби алифбо*), фарҳанг, луғатнома» [ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 613].

Муодили вожаи *китоб* дар забони англисӣ воҳиди луғавии *book* буда, дар муқоиса ба забони тоҷикӣ серистеъмол аст: «a written or printed work consisting of pages glued or sewn together along one side and bound in covers; a bound set of blank sheets for writing in; a set of tickets, stamps, matches, samples of cloth, etc., bound together; the first six tricks taken by the declarer in a hand of bridge, after which further tricks count towards fulfilling the contract» [ODE: electronic resource].

Ҳамин тавр, аксарияти истилоҳоти ин гурӯҳро истилоҳ-ибораҳо ташкил мекунанд, зеро хусусияту аломати истилоҳ ҳамеша дар таркиби ибора ва ҷумла маълум мегардад.

Хулосаи боби якум

Аз таҳлилу баррасии боби якум, мо ба хулосаҳои зерин расидем:

1. Забошиносону истилоҳшиносон оид ба таърифу таъйини мафҳуми истилоҳ то ба имрӯз ба як хулосаи муайян наомада, ҳамоно шарҳи мушаххаси он муаллақ боқӣ мемонад.

2. Ҳар як соҳаи илму техника аз маҷмуи вожаву истилоҳоти муайян иборат буда, онҳоро танҳо мутахассисони соҳа дарку мекунанд.

Илова бар ин, луғати ҳар як соҳа фарогири майдони истилоҳӣ ва гурӯҳҳои луғавию маъноӣ мебошад.

3. Шарҳу тавзеҳи мафҳумҳои меҳварии соҳаи маориф бар мабноси воҷаномаву луғатномаҳои дузабонаву тафсири оварда шудааст, ки ин шеваи нигориш барои дастандаркорони соҳа хеле муфид аст.

4. Дар ҳар ду забон ҳам, сарчашмаҳои ташаккул ва тақомули истилоҳоти маориф асарҳои илмиву адабӣ ва фарҳангномаву луғатҳои соҳавӣ ба шумор мераванд.

5. Ҳар як истилоҳи тоҷикиву англисии дар низоми истилоҳоти маориф буда аз лиҳози мансубияташон ба ин ё он мавзӯ дастабандӣ гардиданд.

6. Миқдори асарҳои илмиву бадеӣ ва воҷаномаву фарҳангномаҳое, ки дар ташаккулу тақомули истилоҳоти маорифи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нақш доранд, хеле зиёд буда, мо танҳо аз маъмултариини онҳо дар боби барраси шуда ёдовар гардидем.

7. Роҷеъ ба дастабандии истилоҳоти маориф аз лиҳози мавзӯ ҳаминро бояд тазаққур дод, ки ҳар як гурӯҳи зикршударо метавон боз ба зергурӯҳҳо зиёд дастабандӣ намуд, аммо мо зарур шуморидем, онҳоро аз лиҳози мансубияташон ба гурӯҳҳои муайян ҷудо кунем, то ки кори мутахассисони соҳа ба дарку таснифоти онҳо душворӣ нақашанд.

БОБИ II ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ-СЕМАНТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ МАОРИФ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Чи тавре аз таҳлили хусусиятҳои маъноии истилоҳоти маориф бармеояд, вижагии ин гурӯҳи истилоҳот, пеш аз ҳама, муайяну мушаххас намудани роҳу усули истилоҳшавии калимаҳои умумиистеъмоли ба шумор меравад. Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ роҳу равиш ва тариқаҳои мухталифи истилоҳофаринӣ мавҷуд буда, калима ва ибораҳо дар зерӣ таъсири ҳаводиси мухталиф маъноии нав касб мекунанд.

Ҳамагон хуб медонем, ки ҷомеаи инсонӣ ҳамеша дар тағйиру таҳаввул қарор дошта ва дар ин масир нақши меҳнат хеле калон будааст, чунки меҳнат боиси тағйирёбии ҳам ботин ва ҳам зоҳир инсон мегардад ва ин тағйиру таҳаввул дар забони инсон низ таъсиргузор мебошад

Дар ин масир, истилоҳ ҳамеша натиҷа ва олоти муоширати махсуси касбӣ ба шумор меравад.

Аз ин рӯ, андешае, ки истилоҳот дар пояи назарияи қавии илмӣ арзи вуҷуд мекунанд пояи воқеие надорад, чунки дар пор ва имрӯз ҳар соҳа ва ришта мақдур бар он аст, ки истилоҳоти мавриди ниёзи хешро ба вуҷуд биорад. Ин ҷо як нукта хеле муҳим аст, ки он ниёз мебошад ва ниёз аст, ки мунҷар ба пайдоиши истилоҳоти ҷадид мегардад. Ҳатто метавон гуфт, ки ин қавонин новобаста ба шуури мо амал мекунад, ки боиси пайдоиши калима ва ибораҳои ҷадид мегардад. Ҳамин тариқ, бад-ин васила бештари калимаҳо на ҳамчун воҳиди ғайристилоҳ, ки маъноии махсуси корбурдро ба худ касб мекунанд, балки ба сифати воҳиди умумиистеъмоли дарк карда мешаванд.

Вожаҳои умумиистеъмоли заминаи аслии ва асосии пайдоиши калима ва истилоҳот ва яке аз равишҳои аслии ғанигардонии таркиби

луғавии забон мебошад. Дар ин замина метавон чунин шуморид, ки калимаи умумистеъмоли бо касб намудани маъно ва ифода ба нишон додани омилҳои маъноӣ аз дигар воҳидҳои забон ишора мекунад. Дар баробари ин, қайд кардан зарур аст, ки дар ин раванд калима бо гирифтани маъноӣ истилоҳӣ ба таҳаввулоти зиёди маъноӣ дучор мегардад ва дар натиҷа ҳамгунашавӣ ба миён меояд, ки ин усул низ яке аз роҳҳои маъмули истилоҳсозӣ ба шумор меравад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар ҳар ду забон ҳам, ҳолатҳои бештар мушоҳида мешавад, ки маъноӣ муайяни истилоҳӣ алоқаи бевоситаро бо майдони луғавӣ-семантикии калимаи мушаххас ҳамчун гунаи фарохи луғавӣ-маъноӣ аз ҳисоби сермаъношавии онҳо нигоҳ медорад.

Ин усули созмони истилоҳ хоси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ буда, миқдори зиёди вожаҳои умумистеъмолие, ки ба қабати истилоҳӣ ворид мешаванд, алоқаи наздики худро бо маъноӣ онҳо нигоҳ медоранд. Ба сифати истилоҳ истифода гардидани вожаҳои умумистеъмолии *шуур - conscience, фаҳмиш - understanding, дониш - knowledge, китоб - book, хома - pencil, баҳо - mark, малака - skill, таълим - education, андеша - thought* алоқаи ногусатании маъноиро байни маънии асли ва маҷозашон муаррифӣ мекунад. Барои ин гурӯҳи истилоҳот вобастагӣ ба маъноӣ асли хос аст.

Бояд қайд кард, ки сохтани истилоҳоти нав ба аз байн рафтани маъноӣ пешинаи калима оварда мерасонад ва калима ба худ маъноӣ нав гирифта, дар натиҷа номи падида ё ашёи нав ба вучуд меояд. Ба истилоҳ мубаддал гаштани калимаи умумистеъмолии забон, амсоли *хат* дар забони тоҷикӣ ва муодили он *letter/line* дар забони олмонӣ гуфтаҳои моро тақвият медиҳад.

Истилоҳоте, ки дар боло зикршон рафт, бо роҳи усули васеъ гардидани дараҷаи қорбурди худ ва ифодаи мафҳумҳои нави илмӣ, яъне соҳаи маориф, бештар аз маъноӣ моддӣ ва маънӣ таҷрида гардида, пасон

маънои хосси оммафаҳро ба худ касб мекунад. Ба ҳамаи ин, бешубҳа, хусусияти маъноии калима оҳиста-оҳиста зиёд шуда, аломати истилоҳии он дар дохили ибора равшану возеҳхувайдо мегардад: хат - *хатти рост – right line*, *хатти ҳаракат – line of movement* — *хат кашидан – to line*, *хат навиштан – to write a letter*, *хатти хоно – readable letter*.

Ҳамин тариқ, истилоҳшавии калимаҳои умумиистеъмоли ба яке аз усулҳои муайян мансуб аст ва аз ин рӯ, созмони калимаҳои нав дар ҷаҳорҷӯбаи мушаххас мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Ин роҳу усули сохташавии истилоҳ тавассути инкишоф ва васеъшавии хусусиятҳои маъноии воҳидҳои луғавии забон ба вучуд меояд, ки дар натиҷа калима ба ду қисм ё ҷузъи алоҳида ҷудо мешавад ва ба худ категорияи нави луғавиро бо номи ҳамгун касб мекунад.

2.1. Сермаъношавии истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дарнизоми семантикии ҳамаи забон ҳомиқдори маъниҳо дар муқоиса бо воҳидҳои луғавии калимаҳо бештаранд ва ин омил аз он гувоҳӣ медиҳад, ки калимаҳо сермаъноянд. Мо агар рӯйи ин қазия бештар фикр кунем, мебинем, ки аксари калимаҳои забони мо машғули сермаъноии мешаванд ва мисоли бештарин худи калимаи «забон» мебошад, ки аз як сӯ, мо онро ҳамчун узви холигии даҳон мепиндорем, аз сӯйи дигар бошад, ҳамчун қобилияти сухан кардан, ифодаи фикру андешаи хеш тасаввур мекунем.

Бояд қайд намуд, ки на ҳамаи калимаҳои ин ё он забон сермаъноанд, дар таркиби луғавии забон вожаҳои якмаъно низ вучуд доранд. Одатан ин гуна калимаҳоро истилоҳ меноманд ва якмаъногии онҳо, хусусияти фарқкунандагашон аз вожаҳои умумиистеъмоли ё муқаррарии забон ба шумор меравад. Истилоҳҳое, ки маҷмуи онҳоро истилоҳот меноманд, барои соҳаҳои ҷудогонаи илму техника ва касбу ҳунар хосанд. Агар истилоҳ ба падидаи сермаъноӣ дучор шавад, дар он

ҳолат вай хусусияти истилоҳотии худро аз даст медиҳад ва ба вожаи сермаъно мубаддал мегардад. Тафовути дигаре, ки байни калимаи умумиистеъмоли ва истилоҳ дида мешавад, ин аст, ки калима ҳиссиёти гуногунро ифода карда метавонад, вале ин хусусият ба истилоҳ хос нест.

Сермаъно шудани вожа бар асари ба мафҳуми асли илова шудани маънии муайяни нав ба амал меояд. Барои мисол, калимаи «даромад»-ро мегирем. Маънои аввалини ин калима «вориди маконе шудан» мебошад: *дари даромад*. Рафта-рафта ин мафҳум васеътар гашта, маъниҳои «духул (*духулу хуруҷ*), *муқаддима ва сарсухан*»-ро низ ифода мекардагӣ шуд.

Яке аз хусусиятҳои сермаъноии калима ин маънии асли ва маҷозӣ доштани он ба шумор меравад, ки маънии маҷозии калима дар луғатҳои тафсири одатан, махсус ишора карда мешавад. Гузашта аз ин, маънии маҷозии калима ҳамеша пас аз маънии аслии он меояд, зеро бидуни маънии асли маънии маҷозӣ вучуд дошта наметавонад.

Ҳамин тариқ, сермаъноии калима гуфта, чунин қобилияти суҳанро мефаҳмем, ки вай метавонад ҳам ба маънии асли, ҳам ва ба маънии маҷозӣ истифода шавад. Аз гуфтаҳои зикршуда метавон ба чунин хулоса омад, ки маънии ғайриаслии калима, аз он ҷумла маънии маҷозии он, дар асоси мавҷуд будани умумияти аломатҳо пайдо мешавад. Ин азон гувоҳи медиҳад, ки сермаъноии калима дар ҳолате имконпазир аст, ки бо маҷмуи овозии мавҷудаи ягон падида ва аломатро ифода мекардагӣ чиз, ҳодиса ва аломати дигари шабоҳатнок ифода карда шавад. Бо ибораи дигар, агар калима дар маънии аслии худ як маънии мушаххасро ифода кунад, пас дар маънии маҷозӣ ба воситаи мафҳуми маълум мафҳуми дигарро ифода мекунад.

Роҷеъ ба мафҳуми «сермаъноӣ» ё «полисемия» фикру андешаҳои мухталиф мавҷуданд.

О.С. Ахманова дар фарҳанги худ истилоҳи «полисемия»-ро ин тавр шарҳ медиҳад: «Наличие у одного и того же слова (у данной единицы

выражения, характеризующейся всеми формальными признаками слова) нескольких связанных между собой значений, обычно возникающих в результате видоизменения и развития первоначального значения этого слова»[Ахманова, 1966: 324].

Дар низоми истилохоти маорифи ҳар ду забони муқоисашаванда воҳидҳои луғавии сершуморе мавҷуданд, ки ба ғайр аз маънои асли, боз якчанд маънои дигарро ифода мекунанд, ба монанди: *ДОНИШ, ДОНИШОМУЪЗ, ДОНИШКАДА*.

Вожаи *ДОНИШ* аз лиҳози таркиби сарфӣ исми сохта буда, аз феълӣ *ДОНИСТАН* бунёд ёфта, чунин маъниҳоро ифода мекунад: «1. илм, маърифат, фарҳанг; маҷмӯи огоҳӣ ё иттилоот дар бораи чизе: **ИЛМУ ДОНИШ, ДОНИШ ОМУЪХТАН; ЧАМЪИЯТИ ПАҲНКУНАНДАИ ДОНИШҶОИ ИЛМӢ ВА СИЁСӢ** чамъияте, ки ба воситаи тарғибгарон навигариҳои илму сиёсатро ба аҳоли фаҳмонда медиҳад. 2. маълумот, савод; **СОҶИБИ ДОНИШ** донишманд; **БА ҚАДРИ ДОНИШИ ХУД** ба андозаи фаҳмиши худ» [ФТЗТ, Ҷ.1. 2008: 464].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» мо ба маъниҳои зерини вожаи дониш рӯ ба рӯ шудем: «1. маърифат, илм, фарҳанг.

Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В-аз хама бад бар тани ту чавшан аст. *Рӯдакӣ*
Тавоно бувад ҳар ки доно бувад,
Ба дониш дили пир барно бувад. *Фирдавсӣ*.

2. ақл, хирад, фаҳм, идрок.

Санг дар дасту мор бар сари санг,
Не зи дониш бувад сукуну даранг. *Саъдӣ*
Эй дода таноби дониш аз даст,
Байни ману ту таноб бигсаст. *Шоҳин*«ФТЗТ, 1969: 388»

Муодили вожаи *ДОНИШ* дар забони англисӣ исми маънии *knowledge* буда, ба маънии зерин қорбурд мегардад: «facts, information, and skills acquired through experience or education; the theoretical or practical

understanding of a subject; information and understanding about a subject which a person has, or which all people have» [EOD: electronic recourse] (далел, маълумот ва малакаҳое, ки тавассути таҷриба ё таҳсил ба даст оварда шудаанд; фаҳмиши назариявӣ ё амалии мавзӯ; маълумот ва фаҳмиш дар бораи мавзӯе, ки шахс ё ҳама одамон доранд)» корбурд мегардад. Аз шурху тавзеҳи вожаи дониш маълум гардид, ки ин воҳиди луғавӣ дар ҳарду забон ҳам маънои мушобехро соҳиб буда, хусусияту аломати маъноӣ якранг доштани ин истилохро бозгӯ мекунад.

Вожаи *ДОНИШОМУЪ* аз лиҳози таркиби сарфӣ исми мураккаби тобеъбуда, дар соҳаи маориф ба маъноҳои зерин истеъмол мешавад: «1. муаллим, омӯзгор, хирадомӯз. 2. илмомӯзанда; хонандаи мактаби таҳсилоти умумӣ ва махсус, талаба» [ФТЗТ, Ҷ.1. 2008: 464]. Муодили вожаи *ДОНИШОМУЪ* дар забони англисӣ воҳидҳои луғавии *teacher* ва *learner* буда, бо маъноҳои «a person who teaches, usually as a job at a school or similar institution; a person who is learning a subject or skill» роиҷ аст. Аз тавзеҳи вожаи донишандӯз маълум гардид, ки вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ ҳамеша дар шакли мураккаб, яъне *ДОНИШ+АНДӮЗ* ва дар забони англисӣ дар шакли сохта, яъне *teach+er, learn+er* таркиб ёфта, аз лиҳози сохтор тафовут дар ташаккули онҳо дида мешавад.

Вожаи *ДОНИШКАДА* аз лиҳози таркиби сарфӣ исми мураккаб буда, маъноҳои зеринро ифода мекунад: «1. маҳал ва ҷои гирифтани дониш. 2. муассисаи таълимӣ – мактабиолӣ, ки барои яке аз соҳаҳои илму фан ва фарҳанг мутахассисони олимдорача тайёр мекунад, институт: **ДОНИШКАДАИ САНЪАТ**» [ФТЗТ, Ҷ.1. 2008: 464]. Муодили вожаи донишкада дар забони англисӣ воҳиди луғавии «institute» ба шумор меравад. Истилоҳи «institute - институт» умумистеъмоли буда, маънои «як намуди муассисаи таълимӣ»-ро дошта, бар ивази он дар кишварҳои англисзабон, алаҳусус Британия Кабир истилоҳи «college»-ро истифода мебаранд: *universities and colleges* [Povey, 1982:27] – донишгоҳҳо ва донишкадаҳо; *He's at college* [Povey, 1982:

27] – у дар донишкада таҳсил мекунад; We were at college together [Povey, 1982: 27] – Мо ҳамроҳ дар донишкада таҳсил намудем; I left college in 1970 [Povey, 1982: 27]- Ман донишкадаро соли 1970 хатм намудам. Чи тавре аз мавқеи истифодаи истилоҳи «institute» дар ибораву ҷумлаҳои зикршуда аён гардид, он калимаи умумистеъмоли буда, ба ҷойи он барои истифодаи «post-school establishment – муассисаи баъди мактабӣ» назар ба «university – донишгоҳ» дида, истилоҳи «college – коллеҷ» истифода мегардад.

Гуфтан ҷоиз аст, ки дар зерин мафҳуми «college» на ҳамаи «higher educational institutions - муассисаҳои таҳсилоти олӣ» шомил мебошад. Вақте ки гап дар бораи шаклҳои институт меравад, чун дар истилоҳ-ибораҳои *донишкадаи омӯзгорӣ*, *донишкадаи кишоварзӣ* дар забони тоҷикӣ шакли калка (тарҷумаи ҳарф ба ҳарф)-и он, яъне *institute* истифода мешавад: *pedagogical institute, agrarian institute* ва монанди инҳо.

Қайд кардан ба маврид аст, ки истилоҳ-ибораҳои зикршуда бо усули калка (тарҷумаи айнан, яъне калима ба калима) тарҷума шуда, барои англис забонҳо он қадар равшану возеҳ нест ва аз ин ру, онҳо бар ивази истилоҳ-ибораҳои дар боло овардашуда, истилоҳ-ибораҳои «college of education» ва «agricultural college»-ро қобили қабул мешуморанд. Агар ба муаммои бо қадом маънӣ корбурд гардидани истилоҳҳои *institute* ва *colleged* дар забони тоҷикӣ таваҷҷуҳ намоем, пас, ҳаминро метавон қайд намуд, ки дар зерин мафҳуми истилоҳоти ишорашуда «муассисае, ки донишҷу маълумотро пас аз хатми таҳсилоти миёна ва таҳсилоти миёнаи касбӣ, яъне пеш аз донишгоҳ мегирад» фаҳмида мешавад.

Лозим ва ёдоварист, ки воситаи асосии сермаъношавии калима дар ҳама забон маҷоз ба шумор меравад, аммо на ҳар як маҷоз сабаби сермаъно гардидани вожа мегардад. Дар ҳар ду забони муқоисашаванда аз се навъи сермаъноӣ ё полисемия ёд мешавад, ки инҳо метафора, метонимия ва синекдоха ба шумор мераванд.

Монандиву шабоҳат доштани як ашё ба ашёи дигар на танҳо аз

рӯйи сохту таркиб, балки аз лиҳози ҷойгиршави низ монанд карда мешаванд, ки ин падида дар забоншиносӣ бо унвони метафора маъмул аст. Гузариш ё таҳвили мафҳуми як ашё ба ашёи дигар аз мавқеи ҷойгиршавӣ ба ҳамон ашёҳое хос мебошад, ки хосияти масоҳатии онҳо ба назар расад. Агар монандии як ашё ба ашёи дигар бо ягон аломате вобаста бошад, падидаи метафора мураккаб мегардад, яъне хусусияту хислати одам ба ашёҳои бечон мегузарад ва ё баръакс, масалан истилоҳ-сифати *сиёҳ (қалам) сиёҳ (рӯзи сиёҳ, дили сиёҳ, бахти сиёҳ)*. Агар маънои якум муносибати ашёро ба аломати он, яъне чигунагии асбобу таҷҳизоти таълим «қалам»-ро ифода кунад, пас маънои дуюм ба худ маънои маҷозиро гирифта, дар таркиби ибораҳои рехта истеъмом мегардад. Дар забони англисӣ низ чунин хусусияти ба падидаи метафора дучоршавии истилоҳ-сифатҳо ба назар мерасад: *black (pencil) – black (black day, black heart, black fate)*.

Навӣи дигари маҷоз метонимия буда, мафҳуми як ашёву ҳодисаро на аз рӯйи шабоҳатнокиву монандӣ, аммо бо вижагии алоқамандӣ ё вобастагии ба ашёву ҳодисаҳои дигар мефаҳмонад. Вожаву истилоҳоти *синф – class, синфхона – classroom, мактаб – school, донишгоҳ – university* натанҳо бинову иморатро мефаҳмонанд (*синфхонаи калон – a big classroom, синфи якум first class/form/grade, мактаби нав – new school*), балки коллективи одамонро низ ифода мекунад (*синфхонаи ором – calm classroom, синфи пешқадам – active class*).

Дар ҳар ду забон ҳам, баъзан маънии метонимии калима дар таркиби ибораи рехта ва ё калимаи мураккаб ба назар мерасад, масалан, калимаи *қалам – номи асбоби хатнависӣ* аст, вале дар таркиби калимаҳои *қаламкаш, хушқалам, навқалам* маънои «*хат навиштан*» ва «*истеъдод*»-ро ифода мекунад.

Ҳамин тавр, аз таҳлилу баррасии сермаъношавии истилоҳот маълум гардид, ки ин қабати луғавӣ дар низоми истилоҳоти бофандагӣ низ ҷой доштааст.

Бояд тазаккур дод, микдори он истилоҳоти маорифе, ки сермаъноянд, дар ҳар ду забони таҳқиқшаванда зиёд буда, дар зер мо бо бархе аз онҳо дар шакли ҷадвал ёдовар мешавем:

Тоҷикӣ	сермаъношавӣ	англисӣ	сермаъношавӣ
омӯзиш (learning)	1. ёд гирифтани, таълим гирифтани (<i>чизеро аз касе</i>). 2. ёд додан, таълимдодан, омӯхтани (<i>чизеро ба касе</i>)[ФТЗТ, Ҷ.2, 2008: 30]	teaching (таълим, тадрис)	1) the occupation, profession, or work of a teacher; 2) ideas or principles taught by an authority [ODE: electronic resource]
дониш (knowledge)	1. илм, маърифат, фарҳанг; маҷмӯи огоҳӣ ё иттилоот дар бораи чизе: илму дониш, дониш омӯх-тан; ҷамъияти паҳн-кунандаи донишҳои илмӣ ва сиёсӣ ҷамъ-ияте, ки ба воситаи тарғибгарон навигар-иҳои илму сиёсатро бааҳоли фаҳмонда медиҳад. 2. маълумот, савод; соҳиби дониш донишманд; ба қадри дониши худ ба ан-дозаи фаҳмиши худ.	knowledge (дониш)	1) facts, information, and skills acquired through experience or education; the theoretical or practical understanding of a subject; 2) awareness or familiarity gained by experience of a fact or situation

<p>мактаб (school)</p>	<p>1. муассисаи маориф, ки дар он омӯзгор насли наврасро таълим медиҳад ва тарбия мекунад. 2. биное, ки ин муассиса дар он ҷойгир шудааст, таълимгоҳ, дабистонва дабиристон</p>	<p>education (маълумот)</p>	<p>1) the process of receiving or giving systematic instruction, especially at a school or university; 2) an enlightening experience</p>
<p>донишомӯз (learner)</p>	<p>1. муаллим, омӯзгор, хирадомӯз. 2. илмомӯзанда; хонандаи мактабитаҳсилоти умумӣ ва махсус, талаба.</p>	<p>institute (донишкада)</p>	<p>1) a organization having a particular purpose, especially one that is involved with science, education, or a specific profession; 2) a commentary, treatise, or summary of principles, especially concerning law</p>

Ҳамин тариқ, аз шарҳу тавзеҳи истилоҳҳои зикршуда маълум гардид, ки вожаву истилоҳоти соҳаи маориф ба ғайр аз маънои аслии худ, боз дигар маънихоро ҳам ифода мекардаанд, ки сабаби зухуроти сермаъноӣ дар низоми истилоҳоти соҳаи мазкур гардидааст.

2.2. Омонимшавии истилоҳоти маориф дар забонҳои муқоисашаванда

Омонимия ба сермаъноии вожаҳо иртиботи зич дорад. Омоним калимаест, ки аз нигоҳи талаффузи худ ба дигар калима монанд буда, аз ҷиҳати маъно аз вай ба кулӣ фарқ дорад. Чунончи, калимаҳои **бар**, **дӯл**, **дор** ҳар кадом якчанд маъно доранд.

Агар ба баромади калимаи омоним *рӯ* орем, он аз калимаҳои юнонии *homos* – баробар, яхела ва *онима* – ном пайдо шудааст.

Омонимҳо, яъне вожаҳои ҳамгуну ҳамовозе, ки аз лиҳози сохти овозии худ бо ҳам баробаранд ё рақобат доранд. Вобаста ба он ки ин ё он силсилаи маъноӣ бо як шакли овозӣ ифода мешавад, ё ин ки маъноҳои ҷудогонаи он ҳар яке қиёфаи овозии хос доранд, дар хусуси калимаҳои сермаъно ва ё ин ки омонимӣ муҳокима рондан мумкин аст. Омонимҳоро аз ҷиҳати ифода ба пурраю нопурра тақсим мекунам. Омонимҳои пурра шаклҳои асосии калимаҳои мебошанд, ки ба як гурӯҳи луғавию дастурӣ мансуб буда, бо низоми парадигмавии маъноӣ, сарфӣ, наҳвӣ ва ҳамнишинии луғавиашон аз ҳамдигар тафовут доранд. Барои он ки иштибоҳе пайдо нашавад, мо метавонем падидаи сермаъноии калимаро аз омоним будани он ба осони фарқ кунем. Дар ин сурат ба калимаҳои муносиб муродиф овардан лозим асту халос. Агар калимаҳои интиҳобшуда муносибатҳои муродифиро нишон надиханд, пас калимаи маълум омоним ба шумор меравад. Масалан, калимаи англисии «department»-ро гирем.

Ин калима се маънии аз ҳамдигар тамоман фарқ кунанда дорад: 1) **a division of a large organization such as a government, university, or business,**

dealing with a specific area of activity (**the Department of English**), 2) an area of special expertise or responsibility (that's not my **department**), 3) a specified aspect or quality (he was a bit lacking in the height **department**). Барои калимаи аввал, дурусттараш, барои маънии «**department**» муродифион «**division**», барои «**department**»-и дуюм калимаи «**an area**» ва барои «**department**»-и сеюм калимаи «**specified aspect**»-ро оварда муқоиса кунем, маълум мешавад, ки ин калимаҳо, яъне «**a division, an area**» ва «**specified aspect**» нисбат ба ҳамдигар муродиф шуда наметавонанд, пас калимаи **department**, ки семаънӣ дорад, омоним шуда омадааст ва маҳз барои ин дар фарҳангҳо онро одатан ҳамчун **department I, department II** ва **department III** меоваранд.

Роҳу усулҳои пайдошуда ни омонимҳо дар забонҳои муқоисашаванда инҳоанд: а) калимаи аслий бо калимаи иқтибосӣ омоним мешавад. Масалан: **head** (**head teacher** (сарваримақтаб, директор); **head of English department** (мудири кафедраи забони англисӣ)); б) таҳаввули овозӣ дар таркиби калима. Масалан: **lesson** - **English lesson**, **speak English in the lesson**).

Бархе аз олимону забоншиносон бар он ақидаанд, ки мавҷуд будани омонимҳо дар забон падидаи манфӣ аст, яъне ҷонибдорони ин нуқтаи назар таъсири манфии омонимҳоро дар он мебинанд, ки ин гуна калимаҳо базуд ва дуруст фаҳмидани фикри баёншуда монеа эҷод мекунад. Албатта, омонимҳо, аз сабаби он ки аз лиҳози шакл якранганд, аммо то андозае қодиранд ба дарку фаҳмиши фикр монеа шаванд, ба монанди, дар иртиботе, ки онро «иртиботи кӯтоҳ» меноманд (хабардор намудани волидайн, мактуб, паёмак ва ин.). Хусусияту аломати омонимии калима ё истилоҳ, пеш аз ҳама, дар матн хувайдо мегардад. Аз ин хотир, ба дуруст дарк кардани ин ё он фикру андеша ҳеҷ монеае пайдо шуда наметавонад. Масалан, дар ҷумлаҳои «у дар дарси англисӣ **баромад** кард» ва «Дар дари **баромад** навбатӣ гузored» ҳеҷ вақт маънии калимаҳои «баромад» ва

«баромад»-ро набояд омехта кард. Падидаи дигаре, ки ба масъалаи омонимия рабт дорад, ин тафовути навишт ва талаффузи калима мебошад.

Бояд тазаккур дод, ки дар байни вожаҳои сермаъно ва ҳамгунҳо умумият ва тафовут чой дорад. Умумият, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки яке аз маъноҳои калимаи сермаъно аз доираи маъно дур мешавад ва бо яке аз маъноҳои силсилаи сермаъноӣ омоним мегардад. Калимаҳои сермаъно аз як маъноӣ асли асосан сар мезанад, зеро ҳамаи маъноҳои калимаи сермаъно дар гирди маъноҳои асли, меҳвар калима давр мезанад ва ба ҳам алоқаи ногустастанӣ доранд. Ин алоқамандӣ силсилаи маъноро пайдо мекунад, ки яке аз маъноҳо сарсилсила буда, маъноҳои дигар бо тадриҷ дар натиҷаи инкишофи он ба вучуд омадаанд. Маъноҳои калимаи ҳамгун байни худ ҳеҷ алоқае надоранд, чунки ҳар як маъно хоси калимаи алоҳида аст ва он таърихи алоҳида дорад.

Илова бар ин, дар таркиби луғавии забонҳои муқоисашванда як миқдор калимаву истилоҳоте мавҷуданд, ки ба омонимҳо шабоҳат доранд, ки ин хусусиятро дар омофонҳо, омоформҳо ва омографҳо метавон мушоҳида намуд. Гурӯҳи дигари омоформҳо калимаву истилоҳоте мебошанд, ки бо шаклҳои гуногун ҳамоҳанг мешаванд ва муродифоти худро доранд: давот (сиёҳидон) – давот (давои ту).

Ҳамин тавр аз таҳлилу баррасии ҳамгуншавии истилоҳот маълум гардид, ки ин қабати луғавӣ дар низоми истилоҳоти маориф низ чой доштааст.

Бояд тазаккур дод, миқдори он истилоҳоти маорифе, ки ҳамгунанд, дар ҳар ду забони таҳқиқшаванда зиёд буда, дар зер мо бо бархе аз онҳо дар шакли ҷадвал ёдовар мешавем:

тоҷикӣ	ҳамгуншавӣ	англисӣ	Ҳамгуншавӣ
макотиб	МАКОТИБ I: шакли ҷамъи вожаи мактаб МАКОТИБ II: шакли	school (мактаб)	school I: an institution for educating children school II: a large group

	чамъи мактуб		of fish or sea mammals (як гурӯҳи калони моҳӣ ё ширхӯрони баҳрӣ)
Қалам	ҚАЛАМ I: 1. афзорест найин, чӯбин ё филизӣ, ки ба воситаи он хат менависанд, хома, килк;. 2. афзори санг- тарош, ки бо он сангро ҳамвор ва дар рӯи он хат ва нақшо ме- канд: қалами санг- тарошӣ, қалами ҳак- кокӣ»[ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 660]; ҚАЛАМ II: як пораи ба дарозияш буридаи харбуза ва тарбуз, карч, тилим[ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 661]	principal (директор)	principal I: 1) first in order of importance; main; principal II: the head of a school, college, or other educational institution
	« ДАФТАР I: абзори шонамонанди боф- андагон; ДАФТАР II: муарраб аз юнонӣ] 1. варақҳои қоғазӣ са- федаи саҳхофӣ ва чилд- шуда (барои навиш- тан): дафтари мактабӣ,	desk (парта)	desk I: a piece of furniture with a flat or sloping surface and typically with drawers, at which one can read, write, or do other work; desk II: a counter in a hotel, bank, or airport

	дафтари хотирот, дафтари қайд(ҳо); 2. он чи дар он дахлу харч ҳисоб ё асомии касон қайд карда мешавад: дафтари синф[ФТЗТ, Қ.1, 2008: 430]		at which a customer may check in or obtain information
--	---	--	--

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу баррасии омонимшавии истилоҳоти маориф маълум гардид, ки ин падидаи забонӣ дар низоми истилоҳоти маориф низ ҷой доштааст, яъне ҳар як истилоҳи соҳаи мазкур дар дохили ҳуди соҳа ва дигар соҳа низ метавонад омоним шавад.

2.3. Муродифшавии истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Синоним аз юнонии *synonymos* (*ҳамном*) гирифта шудааст. Дар забони тоҷикӣ синонимро муродиф ё мутародиф низ ёд мекунанд, аммо чун аз калимаи *СИНОНИМ* калимаҳои дигар арзи ҳастӣ кардаанд (синонимия, синонимика), дар адабиёти вижа аксаран ин истилоҳ мавриди истифода қарор мегирад.

Дар фарҳангҳои забоншиносӣ мафҳуми *СИНОНИМ* ин тавр шарҳ дода шудааст: «Синонимҳо (аз юн. *synonymos* - ҳамном), муродифҳо – калимаҳоеанд, ки ба як ҳиссаи нутқ тааллуқ дошта, аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздиканд» [Бобомуродов, Мухторов, 2016: 76]. Синонимҳо бо тобишҳои маъноӣ, бо мавқеъ ва дараҷаи истеъмолашон фарқ мекунанд. Гурӯҳи калимаҳои синонимиро силсилаи синонимҳо меноманд ва калимаеро, ки маънои умумикунанда дорад, сарсилсила мегӯянд. Умумияти маъноӣ ва фарқи силсилаи синонимҳо дар муқоисаи байни онҳо муайян мешавад. Дар забон бисёр будани калимаҳои синонимӣ яке аз нишонаҳои бой ва мукамал будани таркиби луғавии он аст. Синонимҳо барои равшан ва фасеҳ баён намудани фикр заруранд. Истеъмоли онҳо дар забон танҳо

барои иваз намудани калима набуда, балки барои муайян кардани муносибати гӯянда нисбат ба фикри гуфташуда мебошад.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи синонимҳо аз дигар падидаҳои забонӣ дар он зоҳир мешавад, ки онҳо пеш аз ҳама, таркиби луғавии забонро бо ғанӣ мегардонанд. Дурусту мавқеънок истифода намудани синонимҳо ба нутқи гӯянда тобиши ифоданок, таъсирнок медиҳад. Бадин васила имконият пайдо мешавад, ки нозуктарин тобишҳои фикр басо мушаххасу муҷаз ва ифоданок ифода карда шаванд, сарфи назар аз он ки муродифот калимаҳои мухталиф буда, як мафҳумро ифода менамоянд.

Манбаъҳои пайдо шудани муродифот дар забонҳо гуногун буда, ҳамаи онҳо як хусусияти умумӣ доранд, яъне луғати забонро бештар, мукамалтар ва бойтару ғанитар мегардоранд. Манбаъҳои ба вучуд омадани муродифот дар забонҳои таҳқиқшаванда асосан аз инҳо иборатанд:

-ба воситаи роҳу усулҳои маъмули калимасозии ҳуди забон: *доно, донишманд, донишвар, босавод, саводнок, фозил, тавоно, қудратнок; clever, intelligent, wise, literate, smart*. Манбаи мазкур яке аз роҳҳои асосии пайдо шудани муродифот дар ҳарду забон ба шумор меравад.

- аз ҳисоби калимаҳое, ки аз дигар забонҳо иқтибос мешаванд: «*муаллим – омӯзгор, мактаб – дабистон, пеша – ихтисос, директор – сарвар, сарпарасти гурӯҳ – куратор; directot – principal, state school – maintained school – public school – local authority school – county school; independent institution – private institution*» [ФТЗТ; OED]. Масалан, истилоҳҳои *kindergarten, day nursery, crèche* ба ҳамдигар муродифанд ва дар матн метавонанд ҷойи якдигарро иваз кунанд.

Муродифҳо ва ё мутародифҳо аз омонимҳо ба кулӣ тафовут доранд. Ин қабил калимаҳо аз назари шаклу қолаб аз якдигар фарқ дошта аз назари маъно ва мазмун ба ҳам хеле наздик мебошанд. Муродифҳо ва ё мутародифҳо ин ё он ҳодисаро ёдовар шуда, онро аз ҳар назар ва ё аз ҳар

нуқтаи назар тасвир мекунад. Ё худ ибораи *state school* – мактаби давлатӣ дар навиштор ва гуфтори англисзабонон ба таври васеъ сода медиҳад, аммо истилоҳи маъмуле, ки ба ҷойи он дар низоми маориф дастандаркорони соҳа истифода мебаранд истилоҳ-ибораи *maintained school* ба шумор меравад. Истилоҳ-ибораи *maintained school* асосан дар эълонҳо, нашрияҳо ва ғайра. истифода гардида, бо маънои «мактаби пурра таъмиру таҷхизонидашуда ва аз ҳисоби омӯзгорони варзида таъминшуда» дарк карда мешавад. Аз тарафи дигар, истилоҳ-ибораи *maintained school* инчунин бо муродифи дигари худ *local authority school* низ истифода мешавад. Дар маҷмӯъ, зери истилоҳ-ибораҳои «*state school – maintained school – public school – local authority school – county school*» он мактабе фаҳмида карда мешавад, ки аз тарафи давлат маблағгузорӣ мегардад.

Истилоҳ-ибораи дигаре, ки ба падидаи муродифӣ дучор шудааст, ин *elementary school* (мактаби ибтидоӣ) ба шумор меравад. Истилоҳ-ибораи мазкур дар гузашта, яъне дар тӯли солҳои 1870-1944 истифода гардида, ҳоло ба қатори истилоҳоти архаистӣ дохил шудааст. Истилоҳ-ибораи мазкур маънои «мактабҳои давлатиро ифода менамуд, ки аз тарафи Қонуни маориф оид ба мактабҳои ибтидоӣ соли 1870 барои кӯдакони аз панҷсола то сенздаҳсола таъсис ёфта буд» ифода менамуд. Пас аз қабули «Қонуни маориф»-и соли 1944 мактабҳои давлатӣ ба худ номи «*secondary modern school* -мактабҳои муосири ибтидоӣ»-ро гирифтанд. Илова бар ин, бояд ишора намуд, ки агар дар гунаи забони англисии Британия истилоҳ-ибораи *мактаби давлатӣ* дар шакли *state school* истифода гардад, пас дар гунаи забони англисии Амрико дар шакли *public school* маъмул аст. Сарфи назар аз ин, то имрӯз дар ИМА, истилоҳ-ибораи *elementary school* бо ҳамон маъно, ки истилоҳ-ибораи *public school* дорад, истифода мешавад.

Аз таҳлилу баррасии истилоҳ-ибораҳои *elementary school, public school, secondary modern, school state school* маълум гардид, ки аз нигоҳи маънӣ ҳамаи истилоҳ-ибораҳои дар боло зикршуда ба якдигар шабохат

дошта, аз лиҳози дараҷаи истифода дар ду гунаи англисӣ, яъне гунаи англисии Британия ва гунаи англисии Амрико тафовут мавҷуд аст.

Як нуқтаро ёдовар шудан лозим аст, ки дар забони англисӣ як миқдор истилоҳ-ибораҳое мавҷуданд, ки бо мурури замон ба таҳаввули шаклӣ дучор гардида, бо ҳамон маъние дар гузашта дошташон имрӯз қорбурд мегарданд, ба монанди *college of technology technical college college of advanced technology; college of commerce commercial college; college of art art college*. Агар ба хусусияти муродифии истилоҳ-ибораи *college of technology* назар афканем, истилоҳи мазкур ҳамон маъно истилоҳ-ибораи «technical college»-ро дошта, каме ба худ маънои «муассисаи навтарине, ки бештар донишандӯзонро бо курсҳои пешрафтаи таълим таъмин мекунад»-ро гирифтааст. Чунин хусусияти муродифӣ дар забони тоҷикӣ мавҷуд набуда, аз лиҳози шакл гуногун бошанд ҳам, ҳамон як маъноро ифода мекунанд, чунончӣ: *коллеҷи муҳандисӣ, коллеҷи омӯзгорӣ, коллеҷи санъат, коллеҷи тиббӣ* ва ғайра.

Падидаи муродифшавии вожаҳо дар забон муқобили ҳодисаи сермаъношавӣ аст, зеро агар дар полисемия як калима номи маҳфумҳои мухталифро ифода кунад, дар муродифот як мафҳумро чанд калимаи таркиби овозиаш гуногун ифода мекунад.

Муродифот дар ҳама забон бо ду роҳ пайдо мешавад; 1) аз ҳисоби калимаҳои забони адабӣ ва шеваву гӯйишҳо ва; 2) аз ҳисоби вомвожаҳо. Роҳи якуми пайдоиши муродифот ба калимасозӣ, луғати шеваву гӯйишҳо ва падидаҳои вулгаризм, табу, эвфемизм вобаста аст. Вомвожаҳо роҳи дуюми пайдоиши муродифот ба шумор меравад. Вомвожаҳо ду хусусияти муродифӣ доранд. Онҳо ё бо калимаҳои тоҷикӣ муродиф мешавнд ва ё бо муродифҳояшон ба забони тоҷикӣ гузаштаанд; Дар забони тоҷикӣ асосан калимаҳои иктибосии ду забон мушоҳида мегардад: тоҷикӣ-арабӣ: *ақл – хирад, олим доно, муаллим омӯзгор*; русӣ-арабӣ: *протсесс-ҷараён, проект-лояҳа, совет-шуро*.

Ҳамин тарик, падидаи муродифот низ ба истилоҳоти маорифи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хос буда, дар бештари ҳолатҳо аксарияти ин истилоҳҳо ҷойгузини якдигар буда метавонанд.

Аз таҳлилу баррасии муродифшавии истилоҳот маълум гардид, ки ин кабати луғавӣ дар низоми истилоҳоти маориф низ ҷой доштааст.

Бояд тазаққур дод, миқдори он истилоҳоти маорифе, ки муродифи якдигаранд, дар ҳар ду забони таҳқиқшаванда зиёд буда, дар зер мо бо бархе аз онҳо дар шакли ҷадвал ёдовар мешавем:

тоҷикӣ	муродифшавӣ	англисӣ	Муродифшавӣ
омӯзгор (teacher)	муаллим, дарсгӯй, устод, донишёр [ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 30]	teacher (омӯзгор)	educator, tutor, instructor, master
донишвар	донишманд, олим; оқил, доно [ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 464]	institution	establishment
дабиристон	мактаби миёна, дабирхона	director	principal, administrator
таҳсилдида	бомаълумот, соҳибмаълумот.	diary	register
Омӯзгор	муаллим, дарсгӯй, устод, донишёр	grade	Form

Ҳамин тавр, аз таҳлилу баррасии муродифшавии истилоҳоти соҳаи маориф маълум гардид, ки дар муқоиса бо дигар қабатҳои луғавӣ, дар соҳаи маориф, ба ҳамдигар муродиф гардидани истилоҳҳо бештар ба назар мерасад, ки мо ин ҳодисаро дар мисолҳои дар боло овардашуда дидем.

2.4. Муттазодшавии истилоҳоти маориф дар забонҳои муқоисашаванда.

Калимаи антоним аз ду калимаи юнонӣ: *anti* (зид) ва *onita* (ном) таркиб ёфтааст. Антонимҳо калимаҳое мобошанд, ки ба ҳамдигар аз ҷиҳати маъно мутақобиланд. Дар бархе аз сарчашмаҳои забоншиносӣ бар ивази калимаи антоним калимаҳои «тазод» ва «мутазод»-и арабиро истифода менамуданд, аммо дар бештари асарҳо он ҳамчун «антоним» маъмул аст.

Шарҳу тавзеҳи мафҳуми антоним дар вожаномаву фарҳангномаҳо пурра бозтоб гардидааст: «Антонимҳо (аз юн. *anti* - зид + *onupa* - ном). Калимаҳое, ки маъноҳои ба ҳам муқобил доранд. Антонимия чун падидаи сермаъноӣ (полисемия) ва синонимия шомили тамоми сатҳҳои забон мебошад. Аз ин лиҳоз, ба ҷуз антонимияи луғавӣ ё худ антонимҳо боз антонимҳои фразеологӣ, морфологӣ, синтаксисӣ низ мавҷуд мебошанд. Бахши хеле муҳим ва виҷаи онҳо сохтори онҳо махсуб меёбад. Вожаҳои зидмаъно шомили як гурӯҳи луғавию дастурӣ буда, мансуб ба як ҳиссаи нутқ мебошанд» [ФТЗТ, Ҷ.1, 2008].

Зидмаъноӣ танҳо дар вожаҳое ба чашм мерасад, ки мафҳуми сифатро ифода мекунанд ва ё машмули алоими сифатӣ мебошанд.

Аз ин рӯ, мо метавонем бо така ба асли боло вожаҳои зидмаъноро ба нваъҳои зерин ҷудо кунем:

- а) Калимаҳо ва мафҳумҳое, ки ҳолат ва фаъолияти инсонро ифода мекунанд: «*босавод– бесавод, доно–нодон, аълоҳон– сустҳон, фаъол – танбал; literate – illiterate; clever – unclever; active – inactive*» [ФТЗТ; OED];
- б) Калимаҳое, ки оғозу анҷоми амалро ифода мекунанд: «*ба мактаб қабул шудан – мактабро тамом кардан, шуъбаи рӯзона – шуъбаи ғоибона, мактаби рӯзона – мактаби шабона, мактаби хусусӣ – мактаби давлатӣ; to get to school – to leave the school, full-time studies - distant education; daily school - night school; evening school, private school – state/public school*»

[ФТЗТ; OED].

Лозим ба ёдоварист, ки истеъмоли як калима дар соҳаҳои гуногун метавонад антонимҳои мухталиф дошта бошад. Масалан, одатан антоними калимаи сафед калимаи сиёҳ мебошад: коғази сафед, ранги сиёҳ ва ғайра.

Аз таҳлилу баррасии мутазодшавии истилоҳот маълум гардид, ки ин қабати луғавӣ дар низоми истилоҳоти маориф низ ҷой доштааст.

Бояд тазаккур дод, миқдори он истилоҳоти маорифе, ки мутазоди якдигаранд, дар ҳар ду забони таҳқиқ шаванда зиёд буда, дар зер мо бо бархе аз онҳо дар шакли ҷадвал ёдовар мешавем:

мутазодҳои тоҷикӣ	мутазодҳои англисӣ
имтиҳонгиранда-имтиҳондиҳанда	entrance - exist
босавод-бесавод	literate - illiterate
аълохон – сустхон	active - passive
боодоб – беодоб	honest - dishonest
рӯзона – ғойибона	full-time - part-time

2.5. Нақши истилоҳоти иқтибосии маориф дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Ҳар як забон дар раванди рушду такомули таърихии худ тадричан мукамал мегардад. Раванди таҳаввулу такмили забон, ба фаъолияти ҳамарӯзаи инсон, барушди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маданияи ҷамъият алоқаи ногусастанӣ дошта, аслан дар таркиби луғавӣ ва сохти дастурии забон амал менамояд. Ии ҷараён инчуин бар равобити байни ҳамдигарии гурӯҳҳое, ки ба забонҳои мухталиф муколама мекунанд, низ алоқаманд аст.

Дар натиҷаи рушди пайваستاи ҷомеа, ба вучуд омадани ашёву падидаҳои нав мафҳумҳои мутобиқи онҳо пайдо шуда, бо номбаршавии

онҳо дар таркиби луғавии забон вожаҳонав низ ворид мешаванд. Агар аз як тараф, вожаҳои нав дар заминаи таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ худӣ забонӣ пайдо шаванд, аз тарафи дигар, бо омилҳои мухталиф аз дигар забонҳо иқтибос мегарданд. Ба ҳамин тарик, унсурҳои луғавии як забон ба дигар забон гузашта, пайваста истемол ва ҳазм мешаванд ва бо гузашти вақти муайян ба воҳидҳои луғавии худӣ мубаддал мегарданд.

Иқтибос бар асари доду ситад ба вучуд меояд, яъне вақте қавму миллате дар канори ҳам зиндагонӣ мекунад ва ё тучқор амволро аз ҷое ба ҷое интиқол медиҳанд ва ё масъалаи забту таҷовуз ва ё истило ба вуқӯ мепаивандад, он вақт иқтибос ба амал меояд, яъне ниёз ба ифодаи ин ё он маъноӣ ҳадида пеш меояд. Дар чунин ҳолат забон калима, вожа ва ибораи тайёрро аз забони ҳамҷавори ҳеш иқтибос мекунад.

Забон бевосита аз равишҳои калимасозии дохилизабонӣ ва аз маҳалли забонҳои дигар тақомул ва рушду тараққӣ мекунад. Агар калима ва ё истилоҳ натавонад маъноӣ истилоҳии ҳешро баён созад, маҷбур мешавад, ки ҷойи худро ба калима ва ё истилоҳи забони бегона чун истилоҳи иқтибосӣ бидиҳад.

2.5.1. Истилоҳоти иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ.

Иқтибосшавии вожаву истилоҳоти забони дигар дар забони тоҷикӣ аз давраҳои қадим ибтидо гирифта ва то имрӯз идома дорад. Ҷи тавре ки дар боло ишора рафт, иқтибоси вожагону истилоҳот аз забонҳои дигар яке аз манбаъҳои асосии ғановати таркиби луғавии забони тоҷикист.

Имрӯзҳо мо дар забони тоҷикӣ теъдоди хеле зиёди калимаҳои иқтибосиро мебинем, ки дар тули ҳазорсолаҳо бар асари ҳаводиси мухталиф, бар асари равишҳои гуногун аз забонҳои арабию юнонӣ ва дигар забонҳо вориди таркиби луғавии забони тоҷикӣ гашта таркибии луғавии онро аз ҳар назар қавӣ ва муқтадир намудаанд. Як нуқтаро қайд кардан мумкин аст, ки гоҳан ин калима ва ибораҳои иқтибосӣ ин қадар таҳти кӯшиши забони модарии мо қарор гирифтаанд, ки муайян кардани

онҳо, ки ба кадом забон тааллуқ дорад, аслан ғайр қобили имкон аст. Аз ин рӯ, масъалаи иқтибос, тарҷума ва калка мазуъҳое мебошанд, ки ҳанӯз ба таври бояду шояд таҳқиқ нашудаанд. Ва бо итминони комил метавон гуфт, ки зимни таҳқиқ ва пажӯҳиши онҳо дурдонаҳои чолибе кашф хоҳанд шуд, ки таркиби луғавии забони шево ва зебои тоҷикиро боз ҳам ғанитар мегардонанд.

Иқтибосот ва ё калимаҳои ғайр, ки онҳоро калимаҳои дохил низ меноманд, маҷмӯи калимаҳоеанд, ки аз дигар забонҳо ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд.

Дар ин росто С. Ҷоматов қайд мекунад, ки: «Дар илми забоншиносӣ дунавъи иқтибос ва ё қарзгирӣ мавҷуд аст, ки якумаш *қарзгирии дохилизабонӣ* ва дуюмаш *қарзгирии хориҷизабонӣ* ном доранд. Дар назари аввал иқтибос аз имконоти дохили забон сурат мегирад. Ин бад-он маъно аст, ки барои ифодаи мафҳум ва падидаи нав аз калимаҳое истифода мешавад, ки дар таркиби луғавии забон ва дар шеваю лаҳҷаҳои он мавҷуд мебошанд ва гоҳан дар гӯйишҳои ин ё он манотиқ хеле сермасраф мебошанд. Вақте ин калимаҳо ба гардиши аслии забон ворид мегарданд ва онҳоро ашхоси зиёде мавриди истифода қарор медиҳанд, дар назари аввал онҳо омиёна ба назар мерасанд, сипас бо мурури замон ба калима ва вожаҳои маъмулии забон табдил меёбанд ва дигар гӯшхарош на, балки гӯшнавозӣ мекунанд. Дар навъи дуюми қарзгирӣ барои ифодаи мафҳуми падидаи нав калима ё ибора бештар аз забони дигар гирифта мешавад. Ҳамчунин дар ин навъи қарзгирӣ маъно ва мазмуни калима ва ё иборати забони қарздиҳанда бо калима ё иборати забони қарзгиранда ба тарзи тарҷумаи калима ба калима ифода мегардад» [Ҷоматов, 2006: 78].

Тарҷумаи қарзиро дар илми забоншиносӣ «калка» меноманд. Дар бораи мафҳуми иқтибосот ва ё тарҷумаи қарзӣ олимону забоншиносон фикру ақидаҳои зиёде иброз доштаанд. Ба андеаши М. Султон, В.М.Дерибас тарҷумаи қарзиро чунин шарҳ медиҳад: «интиқоли маъно ва сохти калимаи забони дигар бо воситаи манбаъҳои забони модарӣ.

Забоншиноси амрикоӣ Уриэл Вайнрах бошад, тарҷумаҳои қарзии нахвиرو иқтибосҳои тарҷумашуда (loan translation) меномад» [Султон, 2003: 111].

Илова бар ин М. Султон қайд мекунад, ки: «Иқтибосот аносири лексикиву фонетикӣ, семантикиву грамматикӣ ва синтаксисии аз як забон ба системаи забони дигар воридшуда буда, якҷоя бо калимаҳои асли таркиби луғавии забонро ба вуҷуд меоранд ва ғанӣ мегардонанд. Таъкид кардан бамаврид аст, ки на ҳамаи калимаҳои бегонаасли ба забон воридшударо иқтибос номидан мумкин аст. Иқтибосро аз аносири тасодуфии забонҳои дигар фарқ бояд кард, он аносири тасодуфи иқтибосоти ғайризарурӣ буда, чанбаи инфиродӣ доранд» [Султон, 2003: 117].

Аз ин рӯ, иқтибос аз тарҷумаи қарзӣ бо он фарқ мекунад, ки дар тарҷумаи қарзӣ маъно ва мазмуни калимаи ғайр бо ёрии воситаҳои луғавӣ ва сарфу нахвии забони қарзгиранда ифода меёбад.

Дар забонҳои тоҷикиву англисӣ чун дигар забонҳои ҳиндуаврупоӣ калимоту истилоҳоти иқтибосшуда зиёд аст. Дар забонҳои тоҷикиву англисӣ вожаҳои иқтибосӣ (аз забонҳои ғайриэронӣ ба тоҷикӣ: аз арабӣ, туркӣ, русӣ; аз забонҳои лотинӣ ва фаронсавӣ ба англисӣ) ба мушоҳида мерасад. Ба андешаи С. Ҷоматов: «Иқтибосҳои ғайриэронӣ аз забонҳои дар боло ёд карда шуда ба таври мустақим вориди забони тоҷикӣ гардидаанд. Бинобар он ин қабил вожаҳо ҳам дар шакл ва ҳам дар маъно аз нигоҳи тоҷикӣ маънидод карда мешаванд. Вожаву истилоҳоти иқтибосӣ як бахши муҳимми луғавии ҳар як забонро ташкил дода, дар ифодаи мафҳумҳои зиёди мушаххас ва маънӣ ба кор мераванд. Ин гурӯҳи истилоҳот дар замони мухталиф ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ворид гардида, иллати аз байн рафтани ва ё ба фаромӯшӣ расидани шуморе аз вожаҳои бунёдии ин забонҳо гардидааст. Агар бархе аз калимаҳои вожаҳои аслии тоҷикӣ ё англисиро табдил карда бошанд, гурӯҳи дигар ҳамчун мафҳумҳои нав, ки муодилҳои тоҷикӣ ва англисӣ надоштанд, пазируфта шудаанд. Яке аз

вежагиҳои истилоҳоти иқтибосӣ аз он иборат аст, ки онҳо дар оҳанг ва савтиёти забони тоҷикӣ ё англисӣ мутобиқ мегарданд» [Ҷоматов, 2006: 35].

Халқҳои тоҷику англис аз даврони қадим бо дигар халқу миллатҳои ҳамҷавору ҳамсарҳад ва берун аз он равобити иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ, маданӣ, ҳарбӣ ва ғайра доштанд, ки он сабаби ба забонҳои зикршуда иқтибос гардидани калимоти дигар забонҳо дар ҳамаи давраҳо ба шумор мерафт.

Агар дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ миқдори зиёди калимоти аз забонҳои арабиву русиро мушоҳида намоем, пас дар забони англисӣ бештари калимаҳо аз забонҳои латиниву юнонӣ ва фаронсавиву олмонӣ ба чашм мерасанд.

Аз забонҳои дигар иқтибосшавии калимоту истилоҳ барои ҳар як забон роҳи табиӣ ва қонунӣ буда, барои боз ҳам рушду ғановат ёфтани таркиби луғавии забон имкониятҳои зиёд фароҳам месозад. Ба забонҳои тоҷикиву англисӣ асрҳои аср аз дигар забонҳо калимаҳои зиёде ворид гардида, қисми беши калимаҳои иқтибосшуда бо таъсири қонунҳои хосси забонҳои зикршуда то андозае ба таҳаввул дучор шуда, дар раванди истеъмол ба қатори калимаҳои худӣ мубаддал гаштаанд. Дар ҳарду забон ҳам як миқдор истилоҳоте мавҷуданд, ки муайян кардани аломати иқтибосии онҳо мушоҳида нагардида, дар қатори калимаҳои тоҷикиву англисӣ амсоли калимаҳои дигари дохили забон истеъмол мешаванд, ба монанди *мактаб, донишгоҳ, донишкада, school, university, institute* ва ғайра. Ҳол он ки истилоҳоти зикршуда аз ҷиҳати баромади худ ба забонҳои арабӣ, юнонӣ, латинӣ ва фаронсавӣ мансубанд.

Аз ин рӯ, мо дар поён аз он истилоҳоти маориф-е ёдовар мешавем, ки дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба сифати калимот ё истилоҳоти иқтибосӣ маъмуланд.

а) Истилоҳоти аз забони арабӣ иқтибосшуда. Яке аз бахшҳои муҳимми истилоҳоти забони тоҷикиро вожаҳои арабӣ ташкил медиҳанд.

Калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ соҳаҳои гуногун, аз ҷумла, соҳаи таҳсилотро фаро мегиранд. Аз эҳтимол дур нест, ки бештари вожаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ ба ивази калимаҳои бунёдии ин забон, ки дар давраҳои таърихии ташаккули забонамон мавриди истифода қарор доштанд, омада бошанд. Таърихи гурӯҳи вожаҳои аз ёдрафтаи забони тоҷикиро аз осорҳои паҳлавӣ, авестӣ ва суғдиву бохтарӣ муайян кардан имкон дорад. Ба андешаи М. Султон: «Зарурати пазириши ин қабил истилоҳоти иқтибосшударо аз тариқи робитаи мустақими арабҳо бо мардуми эронинажод бояд донист. Ба гумони мо, иқтибоси вожаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ аз як тараф, падидаи мусбат бошад, аз тарафи дигар, дар баъзе мавридҳо ҳамчун падидаи манфӣ арзёбӣ хоҳад шуд. Он истилоҳое, ки барои ифодаи маъноҳои нав ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд, бешубҳа дар ғановати луғати забони тоҷикӣ нақши муҳим доранд. Аммо он идда калимоте, ки бар ивази вожаҳои бунёдии забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд, иллати аз байн рафтани бисёре аз калимаҳои ин забон гардиданд, ки тайи ҳазорсолаҳо дар хизмати ин забон буданд. Ин омил боиси аз байн рафтани чандин истилоҳоти нодири забони тоҷикӣ гардидааст. Пас аз футухоти ислом дар Шарқи Наздику Миёна забони арабӣ хеле ривоч ва густариш ёфта, мақоми забони байналмилалиро аз худ намуд. Қисми бештари иқтибосоти арабӣ ба давраи ташаккулу таҳаввули забони адабиву илмии форсии дарӣ рост меояд» [Султон, 2003: 110-112].

Ҷараёни ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид шудани калима ва ибораҳои арабӣ аз асрҳои VII VIII, яъне аз давраи Эронӣ Осӣи Миёна истилоҳ кардани арабҳо сарчашма гирифта, то инқилоби Октябр идома ёфтааст. Истилогарони араб дар кишварҳои забтнамудаи худ дини ислом ва забони арабиро маҷбуран бо ҳар роҳи усул чорӣ мекарданд ва ғайрияти давлатӣ ва маъмуриву идоравӣ ба ин забон роҳандозӣ мегардид. А. Ғуломхусейнов қайд мекунад, ки: «Ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ иқтибос шудани воҳидҳои луғавии арабӣ дар ҳамаи давраҳо

хусусияти якранг надошт. Дар тӯли асрҳои IX—X дар хоки Мовароуннаҳр ва Хуросон бо сабаби он ки забони тоҷикӣ ҳамчун забони умумихалқӣ шакл гирад, маҷбур буд, ки дигар лаҳҷаву ғӯйишҳо ва забонҳо, аз ҷумла бо забони арабӣ муқобилат кунад. Дар давоми асрҳои VIII—X дар байни аҳли фазлу дониш ҳам омӯхтани забони арабӣ ва бо он асарҳои илмиву таърихӣ ва бадеӣҷод намудан ва китобат кардан ба расмият даромада буд ва омили маъмур дар навбати худ ба раванди ба забони тоҷикӣ иқтибос шудани калимаҳои арабӣ таъсири калон гузошт. Сабаби дигаре, ки ҷараёни ба забони тоҷикӣ ворид гардидани воҳидҳои забони арабиро тезонидааст, ин тарҷума ба шумор мерафт ва дар садаи X, пас аз ба забони тоҷикии дарӣ гузаштани тамоми ғаъолиятҳои давлатӣ ва маъмурӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ, маданӣ ва адабӣ теъдоди муайнҳои асарҳои илмиву таърихӣ ба забони арабӣ иншошуда ба забони тоҷикӣ низ тарҷума гардиданд» [Ғуломхусейнов, 2007: 56]. Ба ҳамин тариқ, дар асрҳои IX—X дар шароите, ки забони тоҷикӣ бо дигар забонҳо муқобилат карда, дар ин мубориза таркиби луғавии худро аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ такмил дод.

Ҳамаи он истилоҳоти арабие, ки дар зер ёдовар мешавем, ба кӯраи истилоҳоти соҳаи маориф забони тоҷикӣ тааллуқ доранд. Онҳо аз як калима иборатанд, вале баъзе аз истилоҳоти содаи арабиасос бо муодилҳои англисии худ дар қолабҳои сохта, мураккаб ва ё таркибӣ мустаъмаланд мегарданд. Ба монанди: *мактаб, дарс, таҳсил, маълумот, дониш, дарк, имтиҳон, ирода, иншо, истеъдод, китоб, лавҳа, лоиҳа, мадраса, метод, хирад, ақл, илм, зеҳн, заковат, хирадманд, фаҳмиш, илм, омӯзгор, боакл, заковатманд; science, mind, clever, school, intelligent, understanding, researcher, teacher, teaching, beginner, manager* ва ғайра.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар таркиби луғавии забони муосири тоҷикӣ миқдори зиёди истилоҳоти иқтибосии маорифро метавон мушоҳида намуд, ки аз забони арабӣ ворид шудаанд. Аз назари таърих ва

пайдоиш истилоҳҳои аз забони арабӣ иқтибосшударо ба ду навъ тақсим кардан мумкин аст: 1) истилоҳоти иқтибосие, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони арабӣ мафҳумҳои соҳаи омӯзиш парваришро ба сифати истилоҳ ифода мекунанд; 2) истилоҳоти арабии иқтибосие, ки баъдан дар забони англисӣ маънии истилоҳиро ба худ гирифтанд.

Дар раванди таҳқиқ истилоҳоти арабие дарёфт гардиданд, ки дар забоншиносии даврони ҷадид аз даврони қадим ба ҳайси истилоҳҳои соҳаи маориф истифода мегардиданд: **дарс** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – дарс, раванди таълиме, ки муаллим таълимгирандагонро бо таълим ба китоб таълим медиҳад; мавзӯе, ки омӯзгор аз рӯи китоб хондан, навиштан ва ҳарф заданро мефаҳмонад; **таълим** (калимаи арабӣ дар шакли масдар) – таълим додан, дониш гирифтани, таҳсил кардан, хондан ва навиштанро ёд гирифтани, дуруст ва бурро ҳарф заданро ифода мекунанд; **таҳсил** (калимаи арабӣ дар шакли масдар) – натиҷаи комёбӣ, таълим, таҳсил кардан, дониш гирифтани; **хат** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – хат, раҳ, каллиграфия; **илм** (калимаи арабӣ дар шакли масдар) – дониш, муайян намудани, фикр, дарк; огоҳ намудани, таълим; **варақ** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – барги дарахт; қоғаз, варақи китобҳо ё дафтар; **лавҳ** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – ашёи ҳамвори аз санг ё дарахт, устухон ё металл сохташуда, ки дар он метавон навишт. **Лавҳа** инчунин истилоҳест, ки дар соҳаи маърифат истифода шуда, ба он тавзеҳоти зикршуда мувофиқ аст. Доираи истеъмоли истилоҳи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ хеле маҳдуд буда, бештар дар таркиби истилоҳибораи *тахтаи синф* мушоҳида мешавад; **имтиҳон** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – имтиҳон, имтиҳон гирифтани, аз ягон марҳалаи озмунҳо барои ба ҳадафи худ расидани, аз монеаҳо гузаштани; **мактаб** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – мактаб, ҷое, ки дар он хонандагон ба раванди таълим машғуланд; ҷое, ки навиштан, хондан, фикр карданро таълим медиҳанд; **мадраса** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – номгӯи мактаби олии динӣ, ки дар кишварҳои шарқ амал

мекунад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар таркиби луғавии забони адабии муосири тоҷик як миқдор истилоҳоти марбут ба низоми маорифе мавҷуданд, ки ба замони тоисломӣ тааллуқ доранд, аз қабили : *устод* (мураббӣ, муаллим, омӯзанда, соҳибакл, донишманде, ки илм ва ихтисос медонад ва шогирдони худро таълим медиҳад), *коғаз* (коғаз, хуччати расмӣ коғазӣ, худи мафҳуми саҳифаи коғаз, ки дар он хамаи комёбиҳову натиҷаҳои бадастомадаро менависанд).

Дар ҳамин ҷо ишоракардан лозим аст, ки дар садаи XX ва оғози садаи XXI калима ва истилоҳоте ба забони тоҷикӣ ворид шуданд, ки бештар ба соҳаи илм ва техника мутааллиқ мебошанд. Хусусияти асосии ин гурӯҳи истилоҳот дар он аст, ки онҳо мутобиқ ба меъёрҳои калимасозии забони тоҷикӣ буда ба соҳаву касбҳои гуногуни мутааллиқ мебошанд.

Вомвожаҳои русӣ. Ба андешаи С. Ҷоматов: «Калимаҳои русӣ ҳанӯз нимаи дуюми асри XIX ба забони зиндаи мардуми Осиёи Миёна ворид шуда буданд, минбаъд тавассути эҷодиёти адибони маорифпарвар дар забони адабии тоҷикӣ низ дохил мешаванд ва торафт нуфӯзи онҳо зиёд мегардад. Иқтибосоти русиву аврупоии он давра аз рӯйи зарурат буд. Онҳо ашёву чизҳои нави ҳаётан муҳимро, ки аз Россия оварда мешуданд, ифода мекарданд. Ҷиҳати муҳимми чунин калимаҳо дар ҳамин ифода мешуд, ки онҳо дар забони зинда хеле суфта шуда, сайқал ёфта, яъне ба меъёр ва савтиёти забони тоҷикӣ мутобиқ гардида, баъд ба забони адабӣ роҳ меёфтанд» [Ҷоматов, 2006: 89]. Махсусан, баъд аз Инқилоби Октябр ва дар замони Шуравӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудани калимаю истилоҳоти русӣ ва ба воситаи он аз забонҳои аврупоӣ хеле авҷ гирифта буд. Инак, мо дар поён чанд роҳи иқтибоси калимаю истилоҳоти русӣ ва советию интернационалиро нишон медиҳем:

- ба воситаи муошират ва робитаи мустақими мардуми тоҷик бо мардуми русзабон;

- ба воситаи маориф ва мактаб, яъне таълими забони русӣ дар мактабҳо;

- тавассути воситаҳои ахбори умум: радио, кино, телевизион ва матбуоти даврӣ;

- ба воситаи тарҷумаи адабиёти илмӣ, бадеӣ, публицистӣ, сохташудани заводу фабрикаҳо, авҷ гирифтани савдою тичорат, кушодашудани фурӯшгоҳҳо ва дигар корхонаву муассисаҳо.

Истилоҳоти русӣ ва аврупоӣ дар қатори соҳаҳои дигари илму техника ба доираи истилоҳоти маорифниз ворид шудаанд. Онҳо ҳамчун мафҳумҳои нав қабул гардида, муодили тоҷикӣ надоранд ва талаффузи онҳо ба савтиёти забони тоҷикӣ мувофиқ гардидааст. Масалан: *журнал, педагогика, куратор, интернат, ясли, аттестат, методва* ғайра.

Истилоҳоти иқтибосии аз забони латини воридшуда. Дар низоми истилоҳоти маорифи забони тоҷикӣ як миқдори муайяни воҳидҳои луғавие мавҷуданд, ки аз забони латинӣ ворид гардидаанд, ба монанди: *ассистент, бакалавр, декан, деканат, диктант, куратор, магистр, профессор, ректор, доктор, докторант, докторантура, дотсент* ва ғайра.

Истилоҳи *ассистент* тавассути забони русӣ аз забони латинӣ ворид гардида, дар соҳаи маориф бо маъниҳои зерин корбурд мегардад: «ёридиҳанда, ёвар, ёрирасони мутахассис (*мас., ёвари профессор, чарроҳ ё имтиҳонгиранда*). 2. вазифаи аввалине, ки ба муаллимони мактабҳои олии дода мешавад ва соҳиби ҳамин вазифа» [ФТЗТ, Ҷ.1. 2008: 88]. Муодили истилоҳи ассистент дар забони англисӣ воҳиди луғавии *assistant* буда, аз забони фаронсавии қадим ва забони латинии давраи миёна дар шакли *assistant-* ‘taking one's stand beside’, аз феъли *assistere* (*assist* (кӯмак кардан)) ба забони англисии давраи миёна ворид шудааст.

Истилоҳи *бакалавр* низ ба воситаи забони русӣ аз забони латинӣ ворид шуда, маънои «зинаи аввали таҳсилоти олии пеш аз магистр»-ро ифода мекунад [ФТЗТ, Ҷ.1. 2008: 124]. Муодили истилоҳи *бакалавр* дар

забони англисӣ вожаи *bachelor* буда, дар муқоиса бо забони тоҷикӣ ин истилоҳ сермаъно аст: «1) a man who is not and has never been married (марде, ки боре издивоҷ накардааст); 2) a person who holds a first degree from a university or other academic institution (шахсе, ки дараҷаи якуми донишгоҳ ё дигар муассисаи таълимӣ дорад); 3) a bachelor apartment (хучраи холӣ); 4) a young knight serving under another's banner (сарбози чавоне, ки дар зери байраки дигаре хизмат мекунад)» [ODE:Electronic resource]. Аз ҷаҳор маъное, ки гунаи англисӣ соҳиб аст, танҳо яке аз маъниҳо, яъне a person who holds a first degree from a university or other academic institution (шахсе, ки дараҷаи якуми донишгоҳ ё дигар муассисаи таълимӣ дорад) хосси соҳаи маориф буда, маъниҳои дигар ба дигар соҳаҳо мансуб аст.

Истилоҳҳои *декан*, *деканат* низ тавассути забони русӣ аз забони латинӣ ворид шуда, дар сарчашмаҳои луғатнигорӣ бо чунин маъно омадааст: «сардори факултет дар мактабҳои олии; идораи маъмурию таълимии факултет, ки декан роҳбари он аст»[ФТЗТ, Ҷ.1. 2008: 440]. Муодилҳои истилоҳоти *декан*, *деканат* дар забони англисӣ вожаи *dean* ва ибораи *dean's office* буда, бо маъниҳои «the head of the chapter of a cathedral or collegiate church (сардори бахши калисо ё калисои коллегиявӣ); the head of a university faculty or department or of a medical school (сарвари факултет ё кафедраи донишгоҳ ё омӯзишгоҳи тиббӣ); the official residence of a dean (қароргоҳи расмӣ декан)» истеъмол мешаванд.

Истилоҳҳои *магистр*, *профессор*, *ректор*, *доктор*, *докторант*, *дотсент*; *master*, *professor*, *rector*, *doctor*, *doctoral student*, *docent*, *associate professor* низ ба воситаи забони русӣ аз забони латинӣ ворид шуда, ин ё он зинаи таълим ва дараҷаву унвони илмиро дар муассисаҳои таҳсилоти олии ифода мекунанд.

2.5.2. Истилоҳоти иқтибосӣ дар забони англисӣ.

Чи тавре ки пештар қайд намуда будем, вожаҳо ва истилоҳоти иқтибосӣчузъи муҳимми таркиби луғавии ҳар забонро ташкил карда, дар ғановату тавоноии он забонҳо мавқеи беандоза доранд. Роҷеъ ба масъалаи иқтибосшавии вожагони бегона ба таркиби луғавии забони англисӣ С. Ҷоматов қайд мекунад, ки: «Маълум аст, ки ҳодисаи иқтибоси калимаю истилоҳот ва конуну қоидаҳои он дар забоншиносии англис ба таври муфассал таҳқиқу таҳлил гардидаанд. Аммо паҳлуи дигари ин масъала ба таври муқоисавӣ омӯхта шудани он алҳол номукамал аст. Дар осори илмии ба забони англисӣ таълифёфта низ истилоҳоти зиёди иқтибосӣ бо риояи меъёрҳои иқтибос ба назар мерасад. Дар забоншиносии англис нисбат ба мафҳуми иқтибос вожаҳои *-borrowing* ва ё *loan word* - ро истифода мебаранд» [Ҷоматов, 2006: 97].

Назари М. Султон оид ба масъалаи ин падида чунин аст: «Қарзгирӣ ин падидаи танҳо забонӣ набуда, ҳамчунин дар натиҷаи бархӯрдҳои сиёсӣву иҷтимоӣ ва илмӣву фарҳангии миёни мардумон ва забонҳои гуногун ба амал меояд. Иқтибос ва ё қарзгирӣ дар бисёр ҳолатҳо дар натиҷаи эҳтиёҷоту ниёзмандии ҳуди забон сурат мегирад. Яке аз сабабҳои асосӣ, ки аз ниёзмандии ҳуди забон бармеояд, барои ворид шудани иқтибосот замина мегузорад, пеш аз ҳама, зарурати номдиҳии падида ва мафҳумҳои нав дар забон аст. Яъне, бо баробари рушду инкишофи ҷамъият ҳар лаҳза зарурати ифодаи мафҳумҳои нав ба нав дар забон пеш меояд. Агар забон натавонад бо имконоти дохилии худ ин мафҳумро ифода кунад, ногузир барои ифодаи онҳо аз забонҳои дигар қарз хоҳад гирифт» [Султон, 2003: 109].

Дар забони англисӣ бештар калимаҳои иқтибосӣ аз забони латинӣ ва фаронсавӣ дида мешаванд.

Вомвожаҳои лотинӣ. Забони лотинӣ ба гурӯҳи забонҳои хиндуаврупоӣ шомил буда, як шохаи хурди забони итолиёвӣ оилаи забонҳои хиндуаврупоиро ташкил мекунад.

Роҷеъ ба нақши вожаҳои лотинӣ дар ташаккули истилоҳоти соҳаҳои мухталифи забони англисӣ С. Ҷоматов қайд мекунад, ки: «Иқтибосшавии калимаю истилоҳҳои забони лотинӣ ба англисӣ дар ибтидои ҳазорсолаи I–уми то эраи мо оғоз ёфта буд. Давраи ташаккул ва нашъунамои забони лотинӣ асосан ба давраи мубаддалшавии давлати Рим ба яке аз азимтарин давлати ғуломдорӣ дар Минтақаи Баҳри Миёназамин рост меояд. Дар Британияи Кабир қадимтарин нишонаҳои забони лотиниро дар номи шаҳрҳо мебинем, ки дар таркибашон вожаҳои - chester, - caster ва ð – casle - ро доро мебошад. Чунончи: castra лагери ҳарбӣ ва castellum мустаҳкамкунӣ; foss аз вожаи fossa хандак; col(n) аз вожаи colonia қария, деҳа; исми шаҳрҳо: Manchester, Lancaster, Newcastle, Fossway, Fossbrook, Lincoln, Colchester» [Ҷоматов, 2010: 20].

Забони лотинӣ чун забони илм ва маориф ҳампахлӯ бо дигар забонҳои қадимаи юнонӣ барои дигар забонҳои дунё хизмати калон кардааст. Яке аз давраҳои иқтибосшавии вожагону истилоҳоти забони лотинӣ ба забонҳои дигар, аз он ҷумла забони англисӣ, ба замони Эҳё рост меояд, ки онро метавон давраи ғановати таркиби луғавии забони англисӣ шуморид.

Гузашта аз ин С. Ҷоматов қайд мекунад, ки: «Бешубҳа, дар тӯли қарнҳои XVII, XVIII ва ҳатто XIX олимони англис грамматикаи забони лотиниро чун намуна барои тартиб додани грамматикаи забони англисӣ истифода мебарданд. Чунончи: истифодаи шаклҳои намуди мутлақи гузашта – when we had left the boat, we met – вақте ки мо аз қайқ фаромадем, вохӯрдём. Дар забони гуфтугӯӣ бошад, шаклҳои содатари замонҳои гузашта ва ҳозира истифода мешавад –when we left – I don't know anything about it- ман дар ин бора чизеро намедонам» [Ҷоматов, 2010: 171].

Мавсуф ҳамзамон менависад, ки: «Забони лотинӣ то охири қарни XVI яке аз забонҳои байналмилалии муошират байни мардуми Аврупо дар соҳаи илмҳои дипломатия, тиб, ҳуқуқ ва адабиёт ба шумор мерафт. Бештари забоншиносони англис давраи асосии иқтибосшавии вожагону истилоҳоти забони лотиниро ба ибтидои қарни IX нисбат медиҳанд, ки ин, воқеан, ба як давраи рушди нумӯи забони англиси рост меояд. Ҳоло ҳам забони лотинӣ (дар шакли хаттӣ) ҳамчун забони умумичаҳони соҳаи тиб ва забони ибодати католикӣ арзи ҳастӣ дорад, дар макотиби олий бошад, махсусан дар ихтисосҳои забонҳои хориҷӣ (германӣ ва романӣ) ҳамчун фанни махсуси лингвистӣ таълим дода мешавад» [Ҷоматов, 2010: 171].

Вожаву истилоҳоти лотинӣ новобаста ба миқдорашон дар таркиби луғавии забони англисӣ мақом ва арзиши хосса доранд. Ҳоло дар зер мо он вожаву истилоҳоти иқтибосии лотиние, ки ба доираи истилоҳоти соҳаи маориф ба забони англисӣ ворид гардидаанд, чанд мисолеро оварда, таҳлил мекунем: *professor, docent, aspirant* ва ғ.

Истилоҳи *professor* аз забони лотинӣ дар шакли *professor* ба забони англисии давраи миёна ворид шуда, маъниҳои зеринро ифода мекунад: «a university academic of the highest rank; the holder of a university chair (дараҷаи баландтарини илмӣ дар донишгоҳ; вазифаи мудири кафедра дар муассисаҳои таҳсилоти олий); 2) a university teacher (муаллими донишгоҳ); 3) a person who affirms a faith in or allegiance to something (шахсе, ки ваъда ба чизеро тасдиқ мекунад)» [ODE:Electronic resource]. Муодили истилоҳи *professor* дар забони тоҷикӣ воҳиди луғавии профессор буда, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин тавзеҳ ёфтааст: «унвони баланди илмӣ, ки ба муаллимони мактабҳои олий ва кормандони муассисаҳои илмию таҳқиқотӣ барои соҳиб шуданашон ба ихтисоси баланди соҳаи кори худ дода мешавад. 2. шахсе, ки ин унвонро дорад» [ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 118-119].

Истилоҳи *docent* охири садаи XIX ба воситаи забони олмонӣ аз забони лотинӣ дар шакли *docent- 'teaching (таълим, тадрис)* ва дар шакли *docere 'teach (таълим додан, тадрис додан)*' ба забони англисӣ ворид шуда, аз маъниҳои зерин иборат аст: «1) (in certain US and European universities and colleges) a member of the teaching staff immediately below professorial rank ((дар баъзе донишгоҳҳо ва коллеҷҳои ИМА ва Аврупо) узви ҳайати омӯзгорон, ки бевосита поёнтар аз дараҷаи унвони профессорӣ аст); 2) a person who acts as a guide, typically on a voluntary basis, in a museum, art gallery, or zoo (шахсе, ки дар осорхона, намоишгоҳҳо ё боғи ҳайвонот ихтиёран вазифаи роҳбаладиرو иҷор мекунад)» [ODE:Electronic resource]. Муодили англисии истилоҳи *docent* дар забони тоҷикӣ вожаи дотсент буда, ба чунин маънӣ қорбурд мешавад: «унвони илмӣ муаллими мактаби олий (*мобайни профессор ва муаллими калон*), ки ба номзадҳои илм ва муаллимони мустақилона дарсгӯянда дода мешавад» [ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 468].

Истилоҳи *aspirant* миёнаи садаи XVIII аз забони лотинӣ дар шакли *aspirant* ворид гурдида, ҳамчун сифат, яъне *шӯҳратпараст, иззатталаб, мансбпараст* маънои «having ambitions to achieve something, typically to follow a particular career an aspirant politician (шӯҳратпарастӣ доштани бо мақсади ноил шудан ба чизе, маъмулан пайравӣ кардани мансаби мушаххас)» ва ҳамчун исм, яъне аспирант маънои «2. a person who has ambitions to achieve something an aspirant to the throne (шахсе, ки орзуи ноил шудан ба чизе дорад, яъне довталаби орзуи тахт)» [ODE:Electronic resource]. Муодили истилоҳи *aspirant* дар забони тоҷикӣ воҳиди луғавӣ аспирант буда, дар соҳаи маориф ба чунин маънӣ истеъмол мешавад: «он ки ба донишҷӯи чизе мекӯшад; касе, ки дар аспирантураи донишҷӯаҳои олий ва муассисаҳои илмӣ тадқиқотӣ ба фаъолияти илмӣ тайёрӣ мебинад» [ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 87]. Аз асоси решаи вожаи аспирант истилоҳи аспирантура бунёд ёфта, дар низоми маориф бо маънои «яке аз намудҳои

тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ ва илмӣ барои мактабҳои олии ва муассисаҳои илмӣ тадқиқотӣ» [ФТЗТ, Ҷ.1, 2008: 87] корбурд мегардад.

Ҳамин тавр, аз шарҳу тавзеҳи вомвожаҳои лотинӣ дар таркиби луғавии забони англисӣ маълум гардид, ки иқтибосшавии бештари истилоҳоти маориф аз ин забон ба садаҳои миёна рост меояд ва аксарияти онҳо бар мабнои усули калка нахуст ба забони русӣ ва пасон ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд.

Вомвожаҳои фаронсавӣ. Забони фаронсавӣ – забони гурӯҳи романӣ буда, ба оилаи забонҳои хиндуаврупоӣ дохил мешавад. Забонҳои романӣ чун фаронсавию провансалӣ, романию италянӣ, сардиниву испанӣ, португаливу каталонӣ, руминиву молдавӣ номи худро аз пойтахти империяи Рим – шаҳри Рим гирифтаанд.

Дар ин маврид С. Ҷоматов менависад, ки: «Ташаккули забони фаронсавӣ чараҳои дуру дарозро дар бар гирифта, бо инкишофу камолоти халқу миллати фаронсавӣ зич алоқаманд аст. Истилои Англия аз тарафи гертсоги Нормандия Вилгелмо як давраи муайяни иқтибосшавӣ ва ё воридшавии вожагону истилоҳоти забони фаронсавӣ шуморидан дуруст меояд. Ин истило зиёда аз ду қарн давом карда, таркиби луғавии забони англисиро аз вожагону истилоҳоти соҳаҳои гуногуни ҷамъиятӣ бой гардонид» [Ҷоматов, 2010: 171]. То давраи истилои нормандҳо бошад, шумораи вожагону истилоҳоти иқтибосии забони фаронсавӣ он қадар зиёд набуд. Танҳо дар адабиёти илмӣ ва динӣ бо ин вожаҳо дучор омадан мумкин аст. Ба монанди: *grut*, *grud* (дар забони англисӣ *groud* фахр, боифтихор, ифтихорманд). Аз рӯйи маъно ин қабил вожагонро ба гурӯҳҳои алоҳидаи сематикӣҷудо мекунем: вожаҳои истилоҳоти динӣ, илмӣ, ҳарбӣ, кишоварзӣ (обу обёрӣ) ва ғайра.

Робеъ ба ин масъала П. Карашук қайд мекунад, ки: «Аҷиб аст, ки вожаҳои истилоҳоти аз забони фаронсавӣ ба таркиби луғавии забони англисӣ иқтибос шуда дар ҳуди забони фаронсавӣ кӯҳна шуда, аз истеъмол

баромадаанд, вале дар забони англисӣ фаъолона корбаст мешаванд. Чунин вожагонро аз ҷумлаи чунин калимаҳо ҳисобидан мумкин аст: -able – қобил, дар забони фаронсави он чун вожаи иқтибосӣ аз забони лотинӣ дар шакли – habile истифода мешавад; account ҳисоб дар забони фаронсави чун compte; embassy сафоратхона дар забони фаронсави давраи қадим дар шакли ambasse, дар забони фаронсави давраи нав чун ambassade; entrance даромад, дар забони фаронсави давраи қадим entrance, дар забони фаронсави муосир entrée дар забони англисӣ ба шакли entry маънои қайд карданро ифода менамояд» [Карашук, 1973: 89].

Забони фаронсави асрҳои аср забони байналмилалӣ ва фарҳангӣ буд. Ҳоло бошад, ҳазорҳо вожагону истилоҳоти иқтибосии забони фаронсави дар таркиби луғавии забони англисӣ маҳфузанд ва истифода мешаванд. Мувофиқи қоидаи забони фаронсави вожагону истилоҳоти он зада намегиранд, аммо вожагону истилоҳоти фаронсави иқтибосгардида дар забони англисӣ бо ҳукми қоидаву анъанаҳои забони англисӣ даромада, дар ҳиҷои охири калима зада мегиранд, ки ин яке аз нишонаҳои ба қонуну риояти забони ғайр ворид шудани иқтибосоти қарзиро шаҳодат медиҳад.

Истилоҳи **crèche** бошад баромади фаронсави дошта, дар фарҳанги «Shorter Oxford English Dictionary» ин тавр шарҳ ёфтааст: «a public nursery for infants, where they are taken care of while their mothers are at work, etc. (муассисаи томақтабии давлатие, ки дар он кӯдаконро вақте модаронашон дар коранд, нигоҳубин мекунанд)». Дар гузашта, истилоҳи мазкур дар шакли «day nursery» қорбурд мегардид ва маънои «боғчаҳои кӯдаконае, ки аз тарафи калосо ба шефӣ гирифта шуда буданд» ифода менамуд.

Истилоҳоти аз забони олмонӣ иқтибосшуда. Дар таркиби луғавии забони англисӣ низ як миқдор истилоҳоте мавҷуданд, ки аз дигар забонҳо иқтибос шудаанд. Истилоҳи **kindergarten** аслан баромади олмонӣ дошта, дар фарҳанги «Shorter Oxford English Dictionary» ин тавр шарҳ меёбад: «a school for developing the intelligence of young children by object lesson, toys,

games, singing, etc., according to a method devised by Friedrich Froebel (мактаб барои рушди ақливу зеҳнии бачагони хурдсол бо гузаронидани дарс дар шакли бозӣ, сурудхонӣ ва ин мутобиқи методе, ки аз тарафи Фридрих Фробел таҳия гардидааст» [Povey, 1982: 10-11]. Истилоҳи мазкур дар гузашта мактаби нахустини ройгонро дар Британия барои бачагони синни томактабӣ бо номи free kindergartens (мактаби ройгон) ифода менамуд: While still an undergraduate, Wojanala worked part-time at **kindergartens** in Belgrade [FORUM number 2/ 2021 саҳ 30].

Ҳамчунон ки аз муқоисаи истилоҳот бармеояд, маънои муштараки истилоҳҳо дар ҳар ду ин забон аз рӯи як қолаби забонӣ сурат гирифтааст. Ба гумони мо чунин ҳамгунӣ дар мисоли истилоҳоти маорифмаънои иқтибос будани шаклҳои тоҷикиро аз англисӣ ё аз англисӣ ба тоҷикиро надоранд. Чунки аз нигоҳи таърихӣ решаи ин забонҳо як аст, яъне ин ду забон ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупой дохил мешаванд, аз ин ҷиҳат онҳо бо ҳам хешӣ доранд. Шояд ин шаклҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мутобиқи ташаккули қолабҳои аналитикии соҳаи маориф ба вучӯд омада бошанд.

Бештари истилоҳоти маорифи тоҷикӣ бунёди куҳан дошта, иқтибосӣ намебошанд.

Дар забонҳои тоҷикиву англисӣ истилоҳоти маориф чун луғати соҳаҳои дигар дар такмили луғати ин забонҳо нақши муҳим доранд.

Ҳамон тавре ки аз маводи мавриди таҳқиқ ошкор мегардад, истилоҳоти маориф дар ташкили маъноҳои нав имкони бештари истифода доранд, ки ин хусусият, ба гумони мо, ба равиши аналитикии ин забонҳо ва қонунҳои сохторӣ ва маънофаринии онҳо иртиботи бештаре дорад.

Гурӯҳе аз истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати маъно муродифи ҳамдигар бошанд ҳам, бо вучуди ин ҳама гуна истилоҳоти иқтибосшуда мутобиқи сохтори ҳар як забон шакл мегирад.

Хулоси калом, аз таҳлилу баррасии вомвожаҳои маорифи забонҳои муқоисашаванда маълум гардид, ки таркиби луғавии ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ пур аз воҳидҳои луғавии бегона будааст. Дар ин росто метавон қайд кард, ки аксарияти вомвожаҳо ба забони тоҷикӣ тавассути забони русӣ ва дар забони англисӣ бошад, аксарияти истилоҳоти маориф аз забонҳои латиниву юнонӣ ва фаросавӣ ворид шудаанд.

Хулосаи боби дуюм

1. Дар ҳар ду забон ҳам, маълум гардид, ба истилоҳҳам аломати сермаъноӣ хос будааст ва ба ин падида мо дар раванди таҳқиқ рӯ ба рӯ шудем.
2. Яке аз кабатҳои луғавие, ки дар ҳар ду забон ҳам ҷой доранд, ҳамгунҳо буда, миқдорашон дар низоми истилоҳоти маориф кам нестанд.
3. Дар низоми истилоҳоти маорифи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вожаву истилоҳоте мавҷуданд, ки муродифи худро дошта, ба зиёдшавии теъдоди истилоҳот мусоидат мекунанд.
4. Як ҷузъи низоми истилоҳоти маорифро луғоту истилоҳоти зидмаъно ташкил медиҳанд. Мо бо антонимҳо бештар дар таркиби истилоҳ-ибораҳо рӯ ба рӯ шудем.
5. Аксарияти вомвожаҳои маорифи забони тоҷикӣ аз забони арабиву русӣ ворид гаштаанд ва дар таркиби луғавии забони англисӣ миқдори вомвожаҳои латиниву фаросавӣ ва юнонӣ бештар ба назар мерасанд.

БОБИ Ш. ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ МАОРИФ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин боб хусусиятҳои сохтори истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор мегирад. Ҳар як истилоҳ аз лиҳози сохтор ва бо кадом усули истилоҳсозӣ сохта шуданашон низ таҳлилу баррасӣ мегардад.

3.1. Усулҳои асосии истилоҳнигорӣ истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Калимасозиву истилоҳнигорӣ дар радифи иқтибосшавӣ яке аз воситаҳои маъмули рушду такомули таркиби луғавии ҳар як забон ба шумор меравад. Роҷеъ ба роҳу усулҳои калимасозиву истилоҳнигорӣ забонҳои тоҷикиву англисӣ фикру андешаҳои олимону забоншиносон якранг нест.

Мураттибони бештари дастурҳо қайд мекунад, ки: «Калимасозӣ ин созмони калимаҳои нав (дериватов) аз калимаҳои ҳамреша буда, дар натиҷаи он алоқаи шакливу маъноии байни калимаҳои сохта ба вуҷуд меояд. Аён аст, ки ин раванди мазкур бо грамматика алоқаи ногусастанӣ дорад, ҳангоми созмони калимаҳои нав хусусиятҳои сохти грамматикӣ ин ё он забон ба ҳисоб гирифта мешаванд» [ЗАТ; ЗАҲТ].

Роҷеъ ба мафҳуми калимасозӣ забоншинос ва луғатшинос О. С. Ахманова чунин қайд мекунад: «Калимасозӣ (калимабандӣ) ин сохтани калимаҳои нав ба воситаи пайваст намудани морфемаҳои решагӣ ва вандӣ ба якдигар ва инчунин асосҳои забони мазкур бо қолабҳои муайян дар созмонҳои гуногун, ки қоидаҳои бадалшавии овозҳо дар бар мегиранд, ки ин ё он хусусияти пайвастшавиро муайян мекунад» [Ахманова, 2010: 424].

Калимасозӣ яке аз муҳимтарин воситаҳои ғанӣ гардидани ҳар як забон, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор меравад. Он ба

пайдо шудани калимаҳои нав ва ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони бидуни иқтибосшавӣ аз дигар забонҳо мусоидат менамояд. Ба андешаи И. В. Арнолд дар зери мафҳуми калимасозӣ (word-building) роҳу усулҳои гуногуни ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон муттаҳид мегарданд [Арнольд, 1989:107].

Барои муайян кардани шаклу усулҳои калимасозӣ дар забони мушаххас, пеш аз ҳама, бояд раванди калимасозӣ ва таркиби морфологии ҳар як калимаро бо назардошти имкониятҳои он забон омӯхт, зеро чи тавр муайян кардани ин усул дар асоси имкониятҳои калимасозии дигар забон хеле душвор аст.

Масъалаи чиҳатҳои мазмуннокии забон, алалхусус семантикаи калимаҳои сохта сол то сол мубрам гардида ва сабаби он, ба андешаи П.. Карашука «он омилест, ки забон дар ҳолати рушди бардавом қарор дошта, равандҳои муайяни забонӣ, аз он ҷумла раванди созмони воҳидҳои нави луғавиро дар бар мегирад» [Карашук, 1977: 8].

Аз ин рӯ, метавон ба хулоса омад, ки моҳияти калимасозӣ – ин созмони мафҳумҳои нав ва ё воҳиди ёвари ифодакунанда, яъне созмони калимаи нав ба шумор меравад.

Калимасозӣ ичунин як қисми забоншиносӣ буда, раванди омӯзиши воҳидҳои нави луғавиро дар таркиби забон меомӯзад. Бахши калимасозӣ аз ин нуқтаи назар ба муҳаққиқон имкониятҳои васеъ фароҳам меорад, зеро омӯзиши роҳу тарзҳои созмони воҳидҳои луғавӣ дар забон метавонад вижагиҳои фаъолияти эҷодии инсонро, ки ба раванди мазкур ба василаи вожаҳамчун бозгӯкунандаи фаъолияти инсон ҷалб гардидааст, ошкор намояд.

Калимасозӣ бо бахшҳои дигари забоншиносӣ, ба монанди сарф, наҳв ва луғатшиносӣ алоқамандии наздик дорад. Обьекти калимасозӣ омӯзиши калимаҳои сохта ба шумор меравад.

Ба андешаи П. М. Карашук: «Вазифаи асосии калимасозӣ дар таҳқиқу омӯзиши хусусиятҳову қонуниятҳои шаклӣ, маъноӣ, генетикии созмони воҳидҳои нави луғавӣ, ки дар раванди рушди забон ба вучуд меояд, хувайдо мегардад» [Карашук, 1977: 10].

Созмони калимаи нав дар таркиби забон ба воситаи қолабҳои муайяни калимасозӣ, ки таърихан дар он забон амал мекунад, сурат мегирад. Мувофиқан, роҳ ва усулҳои калимасозии як забон аз дигар забон метавонад тафовут дошта бошад. Рукни асосии мушкилоти калимасозиро метавон масъалаи сохатан ё дериватсияи он шуморид, ки аломатҳои хатмии онҳо омилҳои зерин мебошанд: а) аз нигоҳи шакл сохта; б) аз нигоҳи мазмун ихчаму мӯҳаз.

Забоншинос Л.С. Пейсиков дар забони форсӣ аз чор шеваи асосии вожасозӣ: 1) вандафзой (аффиксатсия); 2) нимвандафзой (полуаффиксатсия); 3) ҷотабдилӣ (транспозиция); 4) вожаафзой [Пейсиков, 1973: 68-105] ёд кунад, пас Ш. Рустамов чор шакли қолабҳои вожасозиро таъкид кардааст: 1) морфологӣ; 2) морфологӣ-синтаксисӣ; 3) луғавӣ-синтаксисӣ; 4) луғавӣ-семантикӣ [Рустамов, 1981: 12]. Ба ақидаи истилоҳшинос М.Ҳ. Султон роҳу усулҳои асосии вожасозиву вожагузинӣ дар забони форсии тоҷикӣ инҳоянд: «1) усули сарфӣ: а) сохтани вожа бо пешванд; б) сохтани вожа бо пасванд; 2) усули нахвию сарфӣ: а) сохтани вожаҳои мураккаб, б) сохтани вожаҳои омехта; 3) усули сарфию нахвӣ – аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ мубаддал шудани вожа; 4) усули луғавию нахвӣ ба вожаи мураккаб табдил шудани иборай изофӣ. Шеваи мазкур дар вожасозии форсӣ каммаҳсул аст. 5) усули луғавӣ-маъноӣ. Ин шева бо сермаъноии вожаҳо ба миён омадани омонимҳо вобаста аст» [Султон, 2003: 55].

Англис шиносони рус Г.Б. Антрушина, О.В. Афанасева ва Н.Н. Морозова ба ҳафт усули вожасозӣ дар забони англисӣ тавачҷуҳ зоҳир мекунанд: «1) affixation (or derivation)-аффиксионӣ; 2) conversion-

конверсия; 3) composition-таркибӣ; 4) shortening (contraction)-ихтисор; 5) sound-imitation - тақлидиовозӣ; 6) reduplication - редуубликатсия; 7) back formation калимасозии чаппа» [Антрушина, 2004: 59-94].

Мо низ ба андешаи забоншинос така намуда, ҳамаи истилоҳоти маорифе, ки дар раванди таҳқиқҷамъ намудем, аз нигоҳи ба кадом соҳаи маориф мансуб буданашон дар асоси усулҳои калимасозиву истилоҳнигорӣ мавриди таҳлили сохторӣ қарор додаем.

3.2. Таҳлили сохтори истилоҳоти мансуб ба навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ (types and names of institutions).

Пеш аз он ки ба таҳлил, муқоиса ва баррасии бо кадом усули калимасозӣ сохта шудани истилоҳоти марбут банавъ ва номҳои муассисаҳои таълимии забонҳои муқоисашаванда фикру андешаҳои худро баён намоем, зарур мешуморем, ки нахуст он истилоҳоти содае ёдовар шавем, ки дар ҳарду забон бидуни ягон унсури калимасоз ва ё қолаби калимасозӣ сохта шудаанд. Миқдори истилоҳоти содаи мансуби гурӯҳи мазкур дар забонҳои таҳқиқ шаванда бе шнестанд, ба монанди :*боғча, мактаб* <Индеҳа дар пеши масҷид **мактабе** дошт, ки тобистону зимистон давом мекард [Айнӣ, 2013: 8], *коллеҷ, school, private, group, college, university, institute, state, compulsory* <Although English is **compulsory**, Vojana wants students to «fall in love» with the language, «because when you love something, it is much easier to learn it, to have fun, to enjoy, and to gain confidence [FORUM number 2/ 2021 саҳ 43] вағ.

Ҳамаи истилоҳоти марбут ба навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ – types and names of institutions дар асоси усулу шеваҳои асосии истилоҳсозӣ қорбаст менамоем.

I.Усули сарфӣ. Калимасозии сарфӣ дар ҳарду забон ҳам,яке аз сермахсултарин роҳу усул маҳсуб ёфта, хусусияти фарқкунандаи он аз дигар шеваву усулҳо ин илова шудани унсури калимасоз, яъне пешванду пасвандҳо ба реша ва асос аст. Пешванд, пасванд ва миёнвандҳо натавонанд

бо мавқеи худ дар таркиби калима, истилоҳ, балки аз лиҳози сермаҳсуливу кам маҳсулии худ низ тафовут доранд. Пешвандҳо ва пасвандҳо, ки дар ҳарду забон ҳам мансубияти вожаро ба ин ё он ҳиссаи нутқ бозгӯ мекунанд, бо асоси реша алоқаи ногустастанӣ доранд.

Ҳамин тавр, мо он пешванду пасвандҳое, ки дар сохтани истилоҳоти ин гурӯҳ иштирок мекунанд, ба таври зайл дастабандӣ мекунем:

а) сохтани истилоҳ бо пешванд

Шумораи пешвандҳое, ки дар сохтани истилоҳоти марбут банавъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ –types and names of institutions чандон зиёд нестанд. Инҳо он пешвандҳое мебошанд, ки дар сохтани истилоҳ нақши муҳимро мебозанд, ба монанди:

Пешванди ҳам-. Пешванди мазкур асосан пеш аз исми омада, исме месозад, ки маънои «хамроҳ, шарик»-ро ифода намояд, ба монанди: ҳамдарсон <Ин маълумоти ночиз ҳам ба 5 протсенти умум ҳамдарсон, вай ҳам аз матнхонӣ ва аз пеши домуллои кунҷакӣ, ҳосил мешуд [Айнӣ, 2013: 233].

Пешванди in-. Пешванди номбаршуда дар созмони истилоҳоти марбут ба «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ –type and names of institutions»-и забони англисӣ он қадар серистеъмол набуда, асосан пеш аз як сифат омада сифате месозад, ки маънои «мустакил, соҳибхитӣ, мухтор»-ро дорад: independent. Вожаи мазкур дар таркиби истилоҳ-ибора бештар мушоҳидаи мешавад: independent institutions [Povey, 1982: 9]– муассисаҳои таълимии хусусӣ, independent schools [10]– мактабҳои хусусӣ/шахсӣ. Дар бештари ҳолатҳо бар ивази калимаи independent муродифи он private истифода мегардад: private institutions – муассисаҳои таълимии хусусӣ/шахсӣ. Истилоҳи private бо маънои «independent» асосан дар услуби ғайрирасмӣ истифода мешавад.

Пешванди pre-. Пешванди мазкур барои сохтани истилоҳоте истифода мешавад, ки ба ягон амалу вақт ва ҳодисаи пеш ба вуқӯъмеомада

ва ашёву объекти пеш воқеъбударо ифода мекунад. Он пешванди кам истеъмол буда, асосан пеш аз исмҳо омада, исме месозад, ки ягон объект ё иншоотро ифода намояд, чунончӣ: *preschool* – *пеш аз мактабӣ*<. *And spent my pre school childhood at Soktare in the summer and at Mahallai Boloi in the winter* [Айнӣ, 2013: 5].

Маврид ба таъкид аст, ки аломати истилоҳии вожаи мазкур асосан хангоми дар таркиби истилоҳ-ибора омадани он хувайдо мегардад: *pre-school institutions* [10]– *муассисаҳои пешазмактабӣ*.

б) сохтани истилоҳ бо пасванд

Дар сохтани истилоҳоти маориф нақши пасвандҳо хеле калон буда, имрӯз ҳам ин пасвандҳо дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд:

Пасванди -ча<ф.м. –*çag//çak*. Ин пасванд дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмол буда, муодили пасванди *-ак* ба шумор рафта, аз як исми мушаххас исми мушаххаси дигареро месозад, ки мафҳуми камӣ, хурдӣ ва ҳаҷму андозаи камии ашёроифода мекунад: мадрасача [8]<. *ва инчунин мадрасачае* ҳам дошт, ки дар ин ҷо дарсҳои ибтидоии мадрасагӣ хонда мешуд [Айнӣ, 2013: 8]; боғча – *nursery school* [Povey, 1982: 10], *day nursery* [Povey, 1982: 10], *kindergarten* [Povey, 1982: 10], *crèche* [Povey, 1982: 11].

Пасванди -гоҳ. Пасванди мазкур муродифи пасвандҳои *сор* ва *зорба* шумор рафта, маънии макони предметро дошта исми макон месозад. Ба гуфтаи Пейсиков А.С. он нимванд буда дар форсии миёна чун вожаи мустақил ба кор бурда шудааст [Пейсиков, 1973: 88-89]: *донишгоҳ* – *university*, *омӯзишгоҳ* – *college*.

Пасванди -иш. Пасванди *-иш* аз асоси замони ҳозираи феъл исм-истилоҳе месозад, ки номи амали муайянеро ифода мекунад: *дониш* – *knowledge*, *омӯзиш* – *study*, *пурсиш* – *interrogation*, *хониш* – *reading*; *санҷиш* – *monitoring*.

Дониш талабу бузургӣ омӯз,

То беҳ нигарад рӯзат аз рӯз [Низоми Ганҷавӣ]

Аз таҳлилу баррасии мисолҳои овардашуда аён гардид, ки дар созмони истилоҳоти мансуб ба «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ»-и тоҷикӣ ҳамагӣ се пасванд иштирок намуданд ва ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки истилоҳоти сохтае, ки тавассути усули сарфӣ сохта шудаанд, он қадар маъмул набудаанд. Пешвандҳо низ дар созмони истилоҳоти гурӯҳи мазкур начандон сермахсуланд.

Пасванди -ary. Пасванди номбурда аз забони фаронсавӣ дар шакли **aire** ва забони лотинӣ дар шакли **-arius** ба забони англисӣ иқтибос шудааст. Он яке аз пасвандҳои сермахсул ва муштарак вазифаи забони англисӣ буда, ба воситаи ҳиссаҳои зерини нутқ истилоҳ месозад: а) аз як сифат дигар сифат: *primary*< *primary school* [Povey, 1982: 12] – мактаби ибтидоӣ, *voluntary*>*voluntary school* [Povey, 1982: 12] мактаби ихтиёрӣ; б) аз шумораи тартибӣ сифат: *secondary*>*secondary school* [Povey, 1982: 13]– мактаби таҳсилоти умумӣ; в) аз исм сифат: *elementary*>*elementary school* [Povey, 1982: 13] – мактаби ибтидоӣ. Бояд қайд намуд, ки истилоҳ-ибораҳои «*elementary school*» ва «*primary school*» ба якдигар муродифанд.

Пасванди -ive. Пасванди мазкур аз забони фаронсавӣ дар шаклҳои *-if*, *-ive* ва аз лотинӣ дар шакли *-ivus* ба забони англисӣ ворид шудааст. Он асосан аз сифат ва феъл сифат сохта дар забони англисӣ ба катори пасвандҳои кам маҳсул шомил аст. Миқдори он истилоҳоте, ки ба воситаи пасванди ёдоваршуда сохта шудааст, хеле маҳдуд аст: *comprehensive*>*comprehensive school* [Povey, 1982: 14] (мактаби таҳсилоти умумӣ).

Пасванди -tion. Асли баромади пасванди зикршуда ба асоси сифати феълии забони лотинии бо **-t + -ion** анҷомёфта марбут буда, аз ҳиссаҳои зерини нутқ истилоҳоти маориф месозад: а) аз як исм дигар исми ифодакунандаи объекту макони таълимгоҳ: *institution*>*state institutions* [Povey, 1982: 9] – муассисаҳои таълимии давлатӣ; *independent/private institutions* [Povey, 1982: 9]– муассисаҳои таълимии хусусӣ/шахсӣ; б) аз феъл исм: *education*>*primary education* [Povey, 1982: 12] – таҳсилоти ибтидоӣ;

secondary education [Povey, 1982: 25] – таҳсилоти миёна; higher education [Povey, 1982: 2] таҳсилоти олӣ; further education [Povey, 1982: 26] – таҳсилоти баъди дипломӣ.

Пасванди -ed. Пасванди мазкур асосан аз феъл сифат сохта дар забони англисӣ камистеъмол аст. Миқдори истилоҳоте, ки ба воситаи пасванди мазкур сохта шудааст хеле маҳдуд аст: *maintained>maintained school* [Povey, 1982: 11] – мактаби давлатӣ; *mixed> mixed school* [Povey, 1982: 17] – мактаби омехта (мактабе, ки дар он духтарону писарон якҷоя таҳсил мекунанд); *specialized>specialized secondary school* [Povey, 1982: 19] – мактаби таҳсилоти умумии махсус. Истилоҳ-ибораҳои *maintained school, state school* ва *public school* ба ҳамдигар муродифанд.

Пасванди-ing. Пасванди номбаршуда асосан аз як исм дигар исме месозад, ки макониашёву объектро ифода мекунад. Дар сохтани истилоҳоти марбут ба «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ» пасванди зикршуда он қадар сермахсул набуда, миқдори истилоҳоте, ки ба воситаи он сохташудаанд, хеле маҳдуданд: *schooling* [Povey, 1982: 45] мактабхонӣ <*my elder brother Muhyiddin and Sayid-Akbar Khoja, having finished their schooling in Bukhara, came home from the city* [Aini, 1989: 45] *boarding<boarding school* [Povey, 1982: 19] мактаб-интернат; *boarding<weekly boarding school* [Povey, 1982: 19] – мактаб интернати ҳафтаина. Илова бар ин пасванди мазкур аз феъл низ исмҳои амал месозад, ба монанди *training> teacher training college* [Povey, 1982: 23] – омӯзишгоҳи педагогӣ; *driving>driving school* [Povey, 1982: 26] – мактаби ронандагӣ. Истилоҳ-ибораҳои *college of education* ва *teacher training college* ба ҳамдигар муродифанд. *Reading<Reading, like many skills, is best improved through frequent application of the skill* [English teacher FORUM number 2/ 2021 саҳ. 3].

Пасванди-al. Пасванди мазкур нахуст аз забони фаронсавӣ дар шакли -el ва лотинӣ дар шакли -alis ва баъд аз забони фаронсавӣ бо шакли -aille

ва ё лотинӣ дар шакли -alis ба сифати анҷом аи исм ба забони англисӣ ворид гардидааст. Он аслан аз ҳиссаҳои зерини нутқ истилоҳи маориф месозад: а) аз исм сифат: vocational<vocational school [Povey, 1982: 29] – омӯзишгоҳи касбӣ-техникӣ; technical school [Povey, 1982: 29] – омӯзишгоҳи касбӣ-техникӣ; б) аз як сифат дигар сифат: pedagogical>pedagogical school [Povey, 1982: 29] – омӯзишгоҳи педагогӣ. Бояд таъкид кард, ки истилоҳ-ибораҳои vocational school ва technical school муродифи ҳамдигаранд.

Ҳамин тавр, нақши пасвандҳо дар муқоиса бо пешвандҳо дар созмони истилоҳоти марбут ба «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ»-англисӣ хеле назаррас аст, зеро серистеъмоливу сермахсулии онҳо аз истилоҳҳои дар боло зикршуда хувайдо гардид. Бе муҳобот метавон қайд намуд, ки ба воситаи усули сарфӣ созмон ёфтани истилоҳоти марбут ба «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ» дар ҳарду забон ҳам маъмул буда, назар ба забони тоҷикӣ дида, дар забони англисӣ дараҷаи истеъмоли ин усул фарохтар аст.

II. Усули нахвию сарфӣ. Усули мазкур яке аз маъмултарин роҳу шеваи воҷасозиву истилоҳнигории забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Истилоҳоти мураккаб асосан ба воситаи ин усул сохта мешаванд. Ин навъи истилоҳот дар забони тоҷикӣ маъмулан тавассути қолабҳои машҳуре, ки ханӯз дар забонҳои эронии қадим ва ҳиндии бостон сохта шуда буд, ифода меёбанд.

Мо истилоҳоти мураккаби гурӯҳи мазкурро ба таври зайл гурӯҳбандӣ намудем:

1.Таркибҳои копулатив (composita copulativa; dvandva дар ҳинди бостон) ё таркибҳои мураккаби пайваст. Дар истилоҳоти маориф қолаби истилоҳсозӣ сермахсул аст.

а) бо ёрии садоноки –у: синнусол;

2) таркибҳои қолабӣ tatpurusa (дар ҳинди бостон)

а) қолабе, ки аз ду исм, чузъи якум тобеи чузъи дуум сохта шудаанд: *синфхона-classroom, мактабхона* [105]< Ман рафта ба **мактабхона** даромадам [Айнӣ, 2013: 105], китобхона [127]<қории мазкур дар шуъбаи дастнависҳои шарқии **китобхонаи** Давлатии Узбекистон дар Тошканд кор мекард [Айнӣ, 2013: 127], китобхонаи мактаб, китобхонаи бачагона, устохона>устохонаи мактаб, устохонаи байнимактабӣ мактаб-интернат<Баъди хатми мактаб-интернати №13, ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ як сол дар совхоз коргари одӣ буд(омӯзгор №10 10- март соли 2022 сах. 12); мактаб-интернат<*Баъди хатми мактаб-интернати №13, ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ як сол дар совхоз коргари одӣ буд(Омӯзгор №10 10- март соли 2022 сах 12)*

в) исм + асоси замони ҳозираи феъл: *донишомӯз-student, донишандӯз - ripii, мактабдор*<Қозихо ин гуна талабаҳоро ба ягон деҳае, ки имом ва **мактабдор** надошта бошад, ба унвони «муаллим» мефиристонданд [Айнӣ, 2013: 160].

3) Таркибҳои қолабӣ karmadhāraya (дар ҳинди бостон).

а) сифат + исм: навомӯз (27. -951+952);

б) зарф + феъл: сустан, аълоҳон (27. -951+952).

4) Қолаби dvigu (дар ҳинди бостон).

Истилоҳҳои мураккабе, ки аз шумораву исм сохта мешаванд: *шашсола*<Чунон ки дар «Мактаби кӯҳна» гуфтаам, падарам маро дар **шашсолагӣ** дар мактаби пеши масҷид гузошт [Айнӣ, 2013: 101],

1) Истилоҳҳои мураккаби дучузъа бо пасвандҳои *-ӣ-, -ак, -гон, -он, -онӣ* сохта мешаванд: *абҷадхон*<. чунки ман ғайр аз рақами нӯҳгонаи ҳисоб, ки дар **абҷадхонӣ** аз падар омӯхта будам, ягон харфро навишта наметавонистам [Айнӣ, 2013: 124], аз худкунии дониш *дарсхон-studying, мактабшиносӣ, хатбарак, хаткашак, хулосабарорӣ, чапдастӣ, мактаббачагон*< Ман фаҳмидам, ки ӯхам монанди бештарин

мактаббачагони он замон аз мактаб «нуссахон» шуда баромада будааст [Айнӣ, 2013: 258].

2) Истилоҳоти мураккаби се чузъа, ки бо пасвандҳои *-ӣ, -анда* сохта шудаанд. Доираи истифодаи ин қабил истилоҳот маҳ дудааст: худ идорақунӣ, худ мушоҳидақунӣ, худ тарбияқунӣ, худ назоратқунӣ, худ талқинқунӣ, худ хизматрасонӣ (16. 94).

Дар забони англисӣ бошад, истилоҳоти мураккаби марбут ба «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ» низ ба воситаи усули наҳвию сарфӣ сохта мешаванд. Дар созмони ин навъи истилоҳоти забони англисӣ қолабҳои зерин ҷой доранд:

Noun+Noun: schoolboy [Povey, 1982: 49] – мактаббача < My father listened to him respectfully, like a **schoolboy** [Aini, 1989:45]; schoolroom [Povey, 1982: 127] – синфхона < the light that entered through these fell on the upper walls, rather than on the floor, of the **schoolroom** [Povey, 1982: 127]; schoolhouse [133] – ҳавлии мактаб < All the boys crowded in front of the **schoolhouse** [Aini, 1989: 133]; schooldays [Aini, 1989: 52] kindergarten [Povey, 1982: 10] > free kindergartens, schoolchildren [Povey, 1982: 12], object-lesson [Povey, 1982: 11], forerunner [Povey, 1982: 11] > forerunners of the nursery school [Povey, 1982: 11]; post-school [Povey, 1982: 19] > post-school education [Povey, 1982: 15], post-school institutions [Povey, 1982: 20]; part-time [Povey, 1982: 26] > part-time courses [Povey, 1982: 26]

Adjective+Noun: red-brick [Povey, 1982: 22] < red-brick universities [Povey, 1982: 22]; full-time [Povey, 1982: 26] > full-time courses [Povey, 1982: 26]; general-education colleagues < Ms. Thao has also led training for her **general-education colleagues** [FORUM number 1/ 2021 саҳ 41].

Pronoun+Adjective: self-explanatory [Povey, 1982: 12] - худилтифотӣ; self-governing [Povey, 1982: 20] > self-governing institutions [Povey, 1982: 20] – муассисаҳои худидорақунӣ;

Adverb+preposition: all-through > all-through schools [Povey, 1982: 15]

Numeral+Noun: six-from>six-from colleges [Povey, 1982: 15] – коллечҳои аз синфи шашум қабулкунанда

Preposition+Noun:inter-discipline [Povey, 1982: 22]>inter-discipline courses [Povey, 1982: 22] – курсҳои байнифаннӣ;

Усули нахвӣ. Дар қолиби ибора сохтани истилоҳ яке аз маъмултарин ва сермаҳсултарин роҳҳои истилоҳсозӣ ба шумор меравад. Он истилоҳоти марбут ба «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ», ки дар забонҳои муқоисашванда чамъоварӣ гардиданд, метавон ба таври зайл гурӯҳбандӣ намуд

Истилоҳ-ибораҳои изофии забони тоҷикӣ. Ин навъи истилоҳ-ибораҳо дар асоси қолабҳои зерини иборасозӣ сохта мешаванд:

Noun+Adjective: мактаби давлатӣ; мактаби хусусӣ, мактаби ибтидоӣ [Айнӣ, 2013: 227]<Талаба, вақте ки мактаби ибтидоиро тамома кард, хоҳ савод бароварда бошад, хоҳ кӯрсавод ё ин ки тамоман бесавод бошад ҳам [Айнӣ, 2013: 227], мактаби миёна; коллечи тиббӣ< Дар назди **коллечи тиббӣ** сохтмони беморхона ба нақша гирифта шудааст, ки дар он корҳои амалӣ барои донишҷӯён ташкил карда хоҳад шуд (Омӯзгор №6, 10-феврари соли 2022 саҳ 12); муассисаҳои таълимӣ< Таъмин намудани **муассисаҳои таълимӣ** бо китобҳои таълимию дарсӣ аз масъалаҳои муҳимми соҳаи маориф ба ҳисоб меравад (Омӯзгор №6 10- феврари соли 2022 саҳ 8); маорифи томактабӣ< Шуруъ аз зинаи **таҳсилоти томактабӣ** то муассисаҳои олии касбӣ ба пешравии чашмрас ноил гардидаанд. Бояд гуфт, ки **таҳсилоти томактабӣ** яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи маориф маҳсуб ёфта, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам дастгирӣ меёбад. (Омӯзгор №6 10- феврари соли 2022 саҳ. 12); маорифи умумӣ.**Таҳсилоти умумӣ** яке аз зинаҳои хеле муҳим дар ташаккулёбии шахсияти наврасону кӯдакон маҳсуб меёбад (Омӯзгор №6 10- феврари соли 2022 саҳ. 12).

Noun+Noun: *донишҷуёни донишгоҳ* < *Айни замон тамоми донишҷуёни донишгоҳ дар зинаи якуми таҳсил – бакалавриат ва магистратура, донишҷуёни шуъбаи фосолавӣ– ғоибона ба низоми кредитии маориф фаро гирифта шудаанд* (Омӯзгор №6 10- феввали соли 2022 сах. 8); *шуъбаи маориф, боғчаи кӯдакон.*

Дар забони англисӣ истилоҳ-ибораҳои мансуб ба «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ» ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

Noun+Noun: village school [Povey, 1982: 52] – мактабидеҳа < I have published a detailed description of my adventures at the **village school** in a work titled «Maktabi kuhna» [Aini, 1989: 52]; school building [Povey, 1982: 127] – биноимактаб < The **school building** was not so spacious as our house, which had two doors on each side, nor was it as well-lighted and peaceful [Povey, 1982: 127].

Adjective+Noun: private institutions [Povey, 1982: 9]; maintained school [Povey, 1982: 11-12]; elementary school [Povey, 1982: 13] < This village had an **elementary school** (maktab) attached to the mosque which functioned summer and winter alike, and even a small madrasa where elementary courses in religious studies were offered [Povey, 1982: 1]; comprehensive school [Povey, 1982: 14]. In 2014, however, she landed her current job at Ivo Andric **Elementary School**, and she has been there ever since [FORUM number 2/ 2021 сах 30]; bilingual education < There are also **bilingual education** and language immersion programs in the United States, but they aren't common [FORUM number 1/ 2021 сах 38].

Adjective+ Adjective +Noun: national educational system < Foreign-language learning is well accepted and well integrated into the **national educational system** [FORUM number 2/ 2021 сах 42].

Noun+Preposition of +Noun: Department of Education [Povey, 1982: 9], college of education [Povey, 1982: 23]; University of Wales [Povey, 1982: 21];

college of technology [Povey, 1982: 24]; school of languages [Povey, 1982: 26]; college of commerce [Povey, 1982: 24].

Noun+Preposition of +Adjective+Noun: Faculty of Foreign Languages<She took home her master's degree in English Teaching and Methodology in 2005 from the University of Belgrade and worked as an instructor at the **Faculty of Foreign Languages** until 2007 [FORUM number 2/ 2021 саҳ. 30].

Adjective+ Adjective +Noun: vocational secondary school< Afterwards, she taught at a **vocational secondary school** specializing in pharmacy and physiotherapy, and because her course did not have a textbook, she wrote *Explore Medical English* [FORUM number 2/ 2021 саҳ 30].

Noun+Prep+Noun+Prep+Noun: Institute for the Improvement of Education<She continues to design and lead teacher-development courses, certified by the **Institute for the Improvement of Education** in Serbia [FORUM number 2/ 2021 саҳ 30].

Ҳамин тавр, аз таҳлилу муқоисаи истилоҳоти мансуб ба навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълум гардид, ки миқдори зиёди истилоҳоти ин гурӯҳро истилоҳоти сода, сохта ва таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳо ташкил медиҳанд. Агар дар бунёди истилоҳоти сохтаи забони англисии гурӯҳи зикршуда ҳафт унсури калимасоз иштирок намуда бошанд, пас дар забони тоҷикӣ миқдори онҳо ба ду адад баробар аст. Агар истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ ба воситаи панҷқолаб сохта шуда бошанд, дар забони англисӣ истилоҳоти гурӯҳи мазкур аз рӯи шаш қолаб созмон ёфтаанд. Дар ҳарду забони муқоисашванда, қисми бештари истилоҳоти «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ» дар қолаби ибора сохта шудаанд, миқдори қолабҳо якранг аст, яъне ба ду адад баробар буда, истилоҳ-ибораҳои англисӣ ба воситаи алоқаи пешояндӣ ва истилоҳ-ибораҳои тоҷикӣ тавассути алоқаи изофӣ бунёд ёфтаанд. Агар дар забони тоҷикӣ қолаби истилоҳ-иборасози

«Noun+Adjective» сермахсул бошад, пас дар забони англисӣ ин рисолатро қолаби «Adjective+Noun» иҷро мекунад.

Ба таври ихтисора корбурд гардидани истилоҳоти мансуб ба «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ» дар ҳарду забон роиҷ аст. Ҳоло дар зер аз он ихтисораҳое ёдовар мешаваем, ки дар забонҳои ҷаҳонӣ истеъмол мегарданд.

Истилоҳоти ихтисораи мансуб ба навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ дар забони тоҷикӣ.

Истилоҳоти ихтисораи мансуб ба навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ дар забони англисӣ: DES<The Department of Education and Science [Povey, 1982: 9]– Раёсати маориф ва илм; LEAs<The local education authorities [Povey, 1982: 9] – ниҳодҳои маҳаллии маорифи халқӣ-органи народнои образования; prep school<preparatory school [Povey, 1982: 18] – мактаби тайёрӣ; HEE<Higher educational establishment [Povey, 1982: 20] – муассисаи таҳсилоти олии.

3.3. Таҳлили сохтори истилоҳоти мансуби ба роҳбарият, маъмурият ва биноҳои муассисаҳои таълимӣ (government, administration and buildings of educational institutions).

Чи тавре ки дар фасли қаблӣ зикраш рафт, пеш аз таҳлили истилоҳоти мансуб ба *роҳбарият, маъмурият ва биноҳои муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions* дар қолаби ин ё навъи калимасозиву истилоҳсозӣ овардан, зарур мешуморем, ки он истилоҳоти содае, ки ба гурӯҳи мазкур марбутанд, ёдовар шавем. Миқдори истилоҳоти содаи мансуб ба «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» дар ҳарду забон ҳам он қадар беш набуда, мо танҳо маъмултани онҳоро инҷоқайд мекунем, ба монанди: директор, толор, шуро, декан, ректор, факултет, кафедра, тахта, миз, курсӣ, синф, раф; head> head of department [Povey, 1982: 44], court [Povey, 1982: 38], council

[Povey, 1982: 38], senate [Povey, 1982: 38]; bursar [Povey, 1982: 39], faculty [Povey, 1982: 40]>the faculty of arts [Povey, 1982: 40], board [Povey, 1982: 43]<faculty board [Povey, 1982: 43], chair [Povey, 1982: 44], enter [Povey, 1982: 48], rector [Povey, 1982: 49], dean [Povey, 1982: 52], hall [Povey, 1982: 54]>entrance hall [Povey, 1982: 54], shelf [Povey, 1982: 55], desk [Povey, 1982: 55], room [Povey, 1982: 56]<subject room [Povey, 1982: 56], staff room [Povey, 1982: 60]; campus [Povey, 1982: 58], office [Povey, 1982: 59]>faculty office [Povey, 1982: 59]; hostel [Povey, 1982: 61]<a student hostel [Povey, 1982: 61]; nurses' hostel [Povey, 1982: 61].

Ҳамин тавр, дар қисмати баъдии рисола рочъ ба таҳлилу тавсифи истилоҳотимансуби роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions дар қолабҳои муайяни калимасозиву истилоҳсози таваққуф хоҳем намуд. Он истилоҳоте, ки чамъоварӣ шуданд дар асоси усулҳои зерини калимасозӣ гурӯҳбандӣ гардиданд.

I. Усули сарфӣ ё вандафзоӣ, яъне сохтани истилоҳ бо пешванд ё пасванд:

а) сохтани истилоҳ бо пешванд;

Миқдори пешвандҳои, ки дар сохтани истилоҳоти марбут ба мансуби роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ (government and administration of educational institutions) чандон зиёд нестанд, ба монанди:

Пешванди en-. Пешванди номбаршуда аз забонҳои фаронсагӣ ва латинӣ дар шакли in- ба забони англисӣ ворид гардидааст: entrance [Povey, 1982: 49] (қабул) <entrance requirements (талаботҳои қабул), entrance examination –имтиҳони қабул: *The minimum entrance requirements for British universities is five passes at GCE O level and two passes at A level* [Povey, 1982: 49] (Талаботи ақалияти талаботҳои қабул ба донишгоҳҳои Британия ин супоридани зинаи GCE O ва ду зинаи A ба шумор меравад); *Most British universities have no special entrance examination now* [Povey, 1982: 49] (Бештари донишгоҳҳои Британия ҳоло имтиҳони махсуси қабул надоранд).

Пешванди vice-. Пешванди мазкур аз забони лотинӣ иқтибос шуда, асосан пеш аз исмҳое гузошта мешавад, ки ин ё он вазифаро дар муассисаҳои таълимӣ ба уҳда дорад: vice-rector [Povey, 1982: 49]; vice-chancellor [Povey, 1982: 38] – муовини ректор; vice-principal [Povey, 1982: 46] – муовини/ҷонишини директор;

Пешванди extra-. Дар забони англисӣ пешванди мазкур аз забони лотинии асрҳои миёна дар шакли extra- бо маънои «outside – берун аз, бағайр аз, бо иловаи» иқтибос гардида, ба асос ё реша ҳамроҳ шуда, сифат месозад, ба монанди: extra-mural < extra-mural department [Povey, 1982: 45] – шӯъбаи бозомузӣ/аз нав омӯзӣ.

Пешванди pro-. Пешванди мазкур аз забони лотинӣ дар шакли *pro-* иқтибос гардида, бо маъноҳои *in front of, on behalf of, instead of, on account of* – *пеш аз, дар пеши, аз номи, ба ҷойи* мавриди истифода қарор мегирад. Дар соҳаи маориф истилоҳоти ба воситаи пешванди мазкур сохташуда, ба маънои «ягон вазифа дар ин ё он муассисаи таълимӣ» ишора мекунад: pro-rector [49] – муовини/ҷонишини ректор. Истилоҳҳои *vice-rector* ва *pro-rector* муродифи ҳамдигаранд.

Пешванди sub-. Дар забони англисӣ пешванди номбурда дар созмони истилоҳоти соҳаи маориф он қадар сермаҳсул набуда, исмҳое месозад, ки ягон шӯғлу пешаро дар ягон муассисаи таълимӣ дошта бошанд: sub-dean [52] - муовини/ҷонишини декан;

Пешванди micro-. Пешванди мазкур дар созмони истилоҳоти маориф каммаҳсул буда, аслан исмҳое месозад, ки ин ё он таҷҳизоти техникиро ифода мекунад: microphone [57] микрофон.

б) сохтани истилоҳ бо пасванд

Дар сохтани истилоҳоти марбут ба маориф нақши пасвандҳо хеле калон буда, имрӯз ҳам ин пасвандҳо дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд:

Пасванди -гар. Пасванди мазкур асосан аз як исм исми дигар месозад, ки ягон вазифаро дар муассисаи таҳсилоти олий ба сомон расонад:

пажӯишгар<Арзишмандии таҳқиқи мазкур дар он аст, ки **пажӯишгар** бори аввал восита ва роҳҳои ифодаи савол, намудҳои саволгӯзорӣ ва имкониятҳои сарфию нахвӣ ва услубии забони тоҷикиро дар ин самт мушаххас намуд (Омӯзгор №6 10- феввали соли 2022 сах.15).

Пасванди -вар. Пасванди мазкур яке аз пасвандҳои каммаҳсули забони тоҷикӣ маҳсуб ёфта, асосан дар истилоҳҳои, ки аз исми сохта шудаанд, мушоҳида мешавад: **роҳбар**, сарвар <сар+вар. Истилоҳи **сарвар** яке аз истилоҳҳои меҳварӣ дар соҳаи маориф ба шумор меравад. Аломатии истилоҳии вожаи умумистеъмолии **сарвар**, пеш аз ҳама, дар таркиби ибораи *сарвари мактаб*, *сарвари кӯдакистон*, *сарвари омӯзишгоҳ*, *сарвари донишгоҳ* ва ғ. Ҳувайдо мегардад.

Пасванди -гоҳ. Пасванди мазкур муродифи пасвандҳои– *сор* ва *зор* ба шумор рафта, маънии «макони гузаронидани ин ё он таҷриба»-ро дар муассисаи таълимӣ дорад: озмоишгоҳ, таълимгоҳ<Феълан дар **таълимгоҳ** синфхонаҳои фанӣ ва **озмоишгоҳҳои** мучаҳҳаз ва фанҳои химия ва физика мавҷуд мешавад (Омӯзгор №6 10- феввали соли 2022 сах 15).– laboratory; хобгоҳ< Донишҷӯёни шӯъбаи рӯзона бо **хобгоҳ** ва идрорпулӣ таъмин карда мешаванд (Омӯзгор №10. 10 март соли 2022 сах. 14)

Пасванди -када. Пасванди мазкур каммаҳсул буда, асосан исмиҳое месозад, ки бо номи ин ё он муассисаи таълимӣ рабт дорад, ба монанди: донишқада – institute. Дар се муассисаи таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, **Донишқадаи** давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода ба донишҷӯён забони корейгӣ таълим дода мешавад (Омӯзгор №10. 10 март соли 2022 сах. 2).

Аз таҳлилу баррасии мисолҳои овардашуда аён гардид, ки дар созмони истилоҳоти мансуб ба навъ ва номҳои муассисаҳои таълимии тоҷикӣ ҳамагӣ ду пасванд иштирок намуданд ва ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки истилоҳоти сохтае, ки тавассути усули сарфӣ сохта шудаанд, он қадар

маъмул набудаанд. Пешвандҳо низ дар созмони истилоҳоти гурӯҳи мазкур начандон сермаҳсуланд. Дар забони англисӣ бошад, дар созмони истилоҳоти мансуб ба «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ – government and administration of educational institutions» пасвандҳои зерин иштирок намуданд:

Пасванди -er. Пасванди номбаршуда яке аз пасвандҳои сермаҳсули исмсозии забони англисӣ ба шумор меравад. Он асосан аз феъл исми сохта, ҳамчун пасванди исмсоз маъмул аст. Дар соҳаи маориф он истилоҳоте, ки ба воситаи пасанди мазкур сохта шудаанд, маънои *роҳбар, сарвар ё ягон шугл, пешаву касб ва вазифа*ро дар муассисаи таълимӣ ифода мекунанд: **manager** [Povey, 1982: 35]. Яке аз хусусиятҳои маъноии истилоҳи мазкур дар он зоҳир мешавад, ки истилоҳи «manager» дар соҳаи маориф на ба маъноии «the manager schools (роҳбари/сарвари/директори мактабҳо)», балки бо маъноии «the manager of primary schools (сарвари/директори мактабҳои ибтидоӣ)» истифода мегардад. Аз ин рӯ, ба маъноии истилоҳи вожаи умумии истеъмолии «manager (роҳбар, сарвар, директор)» бояд таваҷҷуҳ намуд.

Илова бар ин, агар дар мисоли якум пасванди мазкур аз феъл исми (manager) сохта бошад, пас дар ҳолатҳои дигар он аз як исми исми дигар исме месозад, ки ягон вазифаеро дар муассисаи таълимӣ ба уҳда дошта бошад, ба монанди: **treasurer** «one who is responsible for the funds of a public body, or of any corporation, association, society or club (шахсе, ки барои нигоҳ доштани маблағи ниҳоди давлатӣ ва ё ягон ширкат, ташкилот, ҷамъият ва ё клуб масъул аст). Дар соҳаи маориф истилоҳи «treasurer» ба маъноии «хазинадор ё хазиначии муассисаҳои таҳсилоти миёна» истифода мегардад.

Пасванди -or. Пасванди мазкур аз забони латинӣ ва фаронсавии қадим дар шаклҳои -or, -ur ба забони англисӣ ворид шудааст. Ин пасванд, асосан, аз як исми исми дигаре месозад, ягон вазифаи роҳбарикунандаро

дар муассисаҳои таълимӣ, алолхусус дар муассисаҳои таҳсилоти олии дошта бошад: **chancellor** [Povey, 1982: 38]. Агар ба маънои луғавии истилоҳоти мазкур назар афканем, он чунин аст: «the official head of an English university is called the chancellor [Povey, 1982: 39] (сарвари расмии донишгоҳи Ингилистон канслер номида мешвад). Муодили тоҷикии он истилоҳи «ректор» буда, маънои «сарвари донишкадаву донишгоҳ»-ро дорад. Дар баъзе аз донишгоҳҳои ИМА низ истилоҳи «chancellor» бо маънои «ректор истифода мешаванд. Истилоҳи дигаре, ки дар баҳши маъмурии муассисаҳои таълимии нақши меҳварӣ дорад, ин «director (директор)» буда, дар баъзе ҳолатҳо бар ивази истилоҳи «principal», ки он ҳам маънои «роҳбар, сарвар, директор»-ро дорад, ба қор меравад.

Пасванди -ar. Ба забони англисӣ пасванди номбурда аз забонҳои франсавии қадим ва латинӣ бо шаклҳои -are ва -aris ворид шудааст. Пасванди мазкур асосан аз феъл исме месозад, ки ягон вазифаи мушаххасро дар муассисаи таълимӣ иҷро намояд: registrar [Povey, 1982: 38]. Маънои истилоҳии вожаи «registrar» чунин аст: *The registrar is responsible for dealing with applications, admission and registration of students* [Povey, 1982: 38] (Регистратор барои қор бо аризаҳо, қабул ва сабти донишҷӯён масъул аст). Дар соҳаи маориф ба воситаи пасванди -araз як исми исми дигаре сохта мешавад, ки дар муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ягон шугӯлу пешаеро бар уҳда дорад, ба монанди истилоҳи *bursar*, яъне хазинадор. Муродифи истилоҳи мазкур дар забони англисӣ *treasurer* буда, тафовут байни ин ду истилоҳ дар он аст, ки дар зери истилоҳи *treasurer* хазинадоре дар назар дошта мешавад, ки барои масъалаҳои умумии молиявии муассисаи таълимӣ, аммо зери мафҳуми истилоҳи *bursar* хазинадоре дарк карда мешавад, ки ба масъалаҳои дохилии молиявии муассиса, ба монанди нақшакашӣ ва таҳияи бучаи солона, нигоҳдошти ҳуҷжатҳои харочоти муассиса масъул аст. Дарачаи истеъмоли истилоҳи *bursar* назар ба *treasurer* дар нутқи навиштор ва гуфтори дастандаркорони

соҳа маҳдудтар аст, аммо дар бархе аз муассисаҳои таҳсилот олиҳарду истилоҳҳам дар истеъмоланд.

Пасванди -ary. Пасванди зикршуда аз забони фаронсавӣ дар шакли **aire** ва забони лотинӣ дар шакли **-arius** ба забони англисӣ ворид шудааст. Дар катори пасвандҳои **-er -og** пасванди **-ary** яке аз пасвандҳои сермахсул буда, аз як исм дигар исме месозад, ки дар муассисаи таълимӣ ягон касбу пеша дошта бошад, ба монанди: *secretary* [Povey, 1982: 38]– котиба.

Пасванди -ment. Асли баромади пасванди мазкур ба забонҳои фаронсавӣ ва лотинӣ рост омада, дар шакли **-mentum** ба забони англисӣ иқтибос гардидааст. Ин пасванд аслан исмсоз буда, аз феъл исме месозад, ки дар соҳаи маориф фарогири маъниҳои зиёде аст, чунончи: *department*. Истилоҳи мазкур дар соҳаи маориф бо маъниҳои кафедра истеъмом мешавад: *English Department* (кафедраи забони англисӣ), *head of department* (мудири кафедра), *шӯба - external department* (шӯбаи беруна), *day department/full-time department* [Povey, 1982: 54] – шӯбаи рӯзона; *evening department/part-time department* [Povey, 1982: 54] – шӯбаи шабона/ғойибона. Бояд қайд намуд, ки истилоҳ-ибораҳои *day department* бо *full-time department* ва *evening department* бо *part-time department* муродифи якдигар ба шумор мераванд. Калимаи умумӣ истеъмолие, ки ба воситаи пасванди мазкур сохта шуда, дар таркиби ибора аломати истилоҳиаш зоҳир мешавад, ин истилоҳҳои *refreshment* ба шумор меравад. Аз калимаи мазкур истилоҳибори *refreshment room* – *буфет* сохта шудааст, ки дар соҳаи маориф сермахсул набуда, ба ҷойи он истилоҳҳои **snack bar** ва **coffee bar** истифода мегарданд. Дар забони тоҷикӣ ҳарду истилоҳҳам бо як маънӣ «буфет, яъне ҷойи хӯроки сабук хӯрдани талабагон» дар муассисаи таълимӣ истифода мешавад.

Пасванди -al. Ин пасванд аз забонҳои фаронсавӣ ва лотинӣ ба забони англисӣ ворид гардида, аз исм дигар исме месозанд, ки ягон вазифаи роҳбарикунанда дар муассисаи таълимӣ дошта бошад, чунончӣ: *principal*

(the head of a college or similar institution) – директор (сарвари омӯзишгоҳ ва ё муассисаи ба он монанд). Аломати истилоҳии он дар таркиби истилоҳ-ибораҳои *vice-principal, deputy principal* (муовини/чонишини директор) хувайдо мегардад. Ҳарду истилоҳ-ибораҳои зикршуда муродифи ҳамдигаранд.

Пасванди -sion. Пасванди мазкур аз забони латинӣ ҳамчун асоси сифати феъли замони ҳозираи бо анҷомаи *-s* ва *-ion* ба анҷом расида иқтибос шуда, аз феъл исми мавхум месозад, амсоли admission<All application for admission to courses leading to a first degree must be made through the Universities Central Council on Admissions [Povey, 1982: 47] – қабул<Ҳамаи аризаҳо барои қабул ба курсҳои мунтазами зинаи якум бояд ба воситаи Маркази шурои қабули донишгоҳҳо ба роҳ монда шавад.

Пасванди -tion. Пасванди мазкур аз забони латинӣ ҳамчун асоси сифати феъли замони ҳозираи бо анҷомаи *-t* ва *-ion* ба анҷом расида иқтибос шуда, аз феъл исми мушаххас месозад: application<application form [Povey, 1982: 48]– ариза<шакли ариза.

Пасванди -tory. Ин пасванд дар забони англисӣ ба қатори пасвандҳои кам маҳсул марбут буда, аз забони латинӣ дар шакли *-atorius* иқтибос шудааст. Он асосан аз исми мавхум исми мушаххасе месозад, ки «макони баргузори ин ё он он чорабинии таълимӣ, гузаронидани таҷриба, азхудкунии забон»-ро ифода менамояд, ба монанди: laboratory [Povey, 1982: 56]< biology laboratory [Povey, 1982: 56] – кабинети биология, chemistry laboratory [Povey, 1982: 56] – кабинети химия, language laboratory [Povey, 1982: 57] – кабинети забон. Дар бештари ҳолатҳо ба ҷойи истилоҳи «laboratory» гунаи ихтисораи он «lab» истифода мешавад: Ms. Thao presented a professional-development session on using an online program to conduct virtual interactive **lab** experiments [ForUM number 1/ 2021 саҳ 41].

Пасванди -ory. Пасванди ёдоваршуда аз забони латинӣ дар шакли *-oria, -orium* ва ба воситаи забони англонормани фаронсавӣ дар шакли *-*

orie ва фаронсавии қадим дар шакли -oire ба забони англисӣ иқтибос шудааст: refectory [Povey, 1982: 60].

Пасванди -teen. Дар забони англисӣ ба воситаи пасванди мазкур асосан шумораҳои тартибӣ сохта мешаванд, аммо дар соҳаи маориф ин пасванд аз исму феъл исмҳои макон месозад, чунончӣ: canteen [Povey, 1982: 57] – ошхона.

Аз шарҳу тавзеҳи унсурҳои истилоҳсозии забони англисӣ маълум гардид, ки пасвандҳои ин забон ҳам, дар сохтани истилоҳоти маориф чойгоҳи басо густурда доранд.

Ҳамин тавр, нақши пасвандҳо дар муқоиса бо пешвандҳо дар созмони истилоҳоти марбут ба «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ – government and administration of educational institutions»- англисӣ хеле чашмрас буда, сермахсуливу каммахсулии онҳоро мо дар мисоли истилоҳоти овардашуда мушоҳида намудем.

Илова бар ин, ба воситаи усули вандафзоӣ, яъне сарфӣ ташаккул ёфтани истилоҳоти мансуб ба «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» дар забонҳое, ки зикрашон рафт, дар қиёс бо забони тоҷикӣ дида, дар забони англисӣ фаълтар аст.

II. Усули нахвию сарфӣ. Дар забони тоҷикӣ усули мазкур яке аз роҳу шеваҳои маъмули вожасозиву истилоҳнигорӣ махсуб меёбад. Истилоҳоти мураккаби ин забон асосан ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд

1.Таркибҳои копулатив (composita copulativa; dvandva дар ҳинди бостон) ё таркибҳои мураккаби пайваст. Дар истилоҳоти маориф қолаби истилоҳсозӣ сермахсул аст.

а) бо ёрии садоноки *-у: дарудевор, дарутиреза*

2) Таркибҳои қолаби tatpuruṣa (дар ҳинди бостон)

а) қолабе, ки аз ду исм, чузъи якум тобеи чузъи дуюм сохта шудаанд: синфхона< Мактаб бо хатти барқи озод пайваст буда, **синфхонаҳо** бо

бухориҳои барқӣ ва батареявӣ гарм карда мешаванд (Омӯзгор №6. 10 феввали соли 2022 саҳ. 15).

б) исм + асоси замони ҳозираи феъл: *роҳбар–manager, governer, мактабдор, ғоибхон – part-time student*

3) Таркибиҳои қолаби karmadharaya (дар Ҳинди бостон).

а) сифат + исм: навомӯз (27. -951+952).

б) зарф + феъл: сустихон, аълохон (27. -951+952)

4). Қолаби dvigu (дарҳиндибостон).

Истилоҳҳои мураккабе, ки аз шумораи исм сохта мешаванд: хаштсола>мактаби хаштсола.

1) Истилоҳҳои мураккаби дучузъа бо пасвандҳои *-ӣ-, -ак, -гон, -он, -онӣ* сохта мешаванд: саромӯзгор, абҷадхонӣ, азнавхудоқунӣ, азхудоқунӣ дониш *дарсхон –studying, мактабшиносӣ, хатбарак, хатқашак, хулосабарорӣ, ҷапдастӣ, мактабҷаҷагон*, донишандӯзӣ< Тоҷикистонро дӯст доштан бошад, аз таҳсилу **донишандӯзӣ** ва хидмат барои он сарҷашма меҷарад (Омӯзгор №50 16- декабри соли 2021 саҳ. 8).

2) Истилоҳоти мураккаби сеҷузъа, ки бо пасвандҳои *-ӣ, -анда* сохта шудаанд. Доираи истифодаи ин қабил истилоҳот маҳдудтар аст: худидорақунӣ, худмушоҳидақунӣ, худтарбияқунӣ, худназоратқунӣ, худталқинқунӣ, худхизматрасонӣ.

Дар забони англисӣ бошад, истилоҳоти мураккаби марбути «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ» низ ба воситаи усули нахвию сарфӣ сохта мешаванд. Дар созиши ин навъи истилоҳоти забони англисӣ қолабиҳои зерин ҷой доранд:

Noun+Noun: classroom [Povey, 1982: 55]<Iwentonintothe classroom [Aini. 1989: 55]; formroom [Povey, 1982: 55] –синфхона; chalkboard [Povey, 1982: 55] – тахтаи синф, cupboard [Povey, 1982: 55] – шкаф; headphone [57] [-гушмонаки стереофонӣ; earphone [Povey, 1982: 57] – гушмонак;

Adjective+Noun: blackboard [Povey, 1982: 55] – тахтаи синф; whiteboard [56] – тахтаи синф; quadrangle [Povey, 1982: 58] – хавли чоркунча (одатан дар мактаб ва шаҳчаи донишҷӯӣ)

Ибора-истилоҳот ё истилоҳ-ибораҳо.

Ба воситаи ибора сохтани истилоҳдар харду забон ҳам, яке аз маъмултарин қолаби истилоҳсозӣ маҳсуб ёфта, қисми зиёди истилоҳоти марбут ба «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ – government and administration of educational institutions»-ро метавон ба таври зайл тасниф намуд:

Noun+Noun: роҳбари синф < Дар ҳама ҳолат **роҳбари синф** бояд фаъолу кушод, чорасозу ҳамнафаси хонандагон ва синфе, ки ӯ ба он роҳбарӣ мекунад, пешраву муваффақ бошад (Омӯзгори ҷавон, №9. 3 март соли 2022 сах. 4); раёсати донишкада < **Раёсати донишкада** нисбат ба ятимону маъҷубон ғамхорӣ зоҳир намуда, ҳамасола ятимони кулл ва тарбият гирандагони мактаб-интернат аз супоридани маблағи хобгоҳ озод карда шудаанд (Омӯзгор №8 24- феввали соли 2022 сах 9) сарвари/директори мактаб – school principal/director [46], мудири кафедра – the head of department [44], ҷонишини/муовини директор – the vice-principal, the deputy principal [46]; муовини ректор; сифати маориф < Акнун чунин ҳамкорӣ идомабахши ҳамкориҳои пешин буда, барои беҳтар гардидани **сифати маориф** дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард (Омӯзгор №8 24- феввали соли 2022 сах. 2).

Noun+Noun +Noun: комитети падару модарон – parents' committee [37]

Noun+Adjective: факултети муҳандисӣ, факултети технологӣ, факултети тиббӣ, шуъбаи рӯзона, шуъбаи ғоибона < Муҳлати таҳсил дар **шуъбаи рӯзона** дар заминаи синфи 9 чор сол, дар заминаи синфи 11 се сол ва дар **шуъбаи ғоибона** чор сол буда, (Омӯзгор №10. 10 март соли 2022 сах. 14); ниҳоди идоракунанда/роҳбарикунанда – governing body/board [46];

муассисаҳои таълимӣ<Имрӯз дар муассисаҳои таълимӣ хонандагонро вохӯрдан мумкин аст, ки ахлоқи коста доранд (Омӯзгор №7. 17 феввали соли 2022 сах.12).

Noun+ Noun+Adjective: маъмурияти муассисаҳои таълимӣ<Чунонки маълум аст, низоми дохили мактабӣ маъмурияти муассисаҳои таълимиро водор мекунад, ки дар пешбурди кори мактаб диққати аввалиндарачаро ба омӯзгорони чавон равона кунанд (Омӯзгор №9.3юми марти соли 2022 сах. 4); маркази таҳсилоти иловагӣ< Муассисаи давлатии **Маркази таҳсилоти иловагии** шаҳри Гулистон бо дастгирии соҳибкорони маҳаллӣ ва корхонаҳои саноатӣ бунёд гардидааст (Омӯзгор №7.17 феввали соли 2022 сах. 1); толору майдончаи варзишӣ: Мавриди зикр аст, ки дар ноҳия се мактаби варзишӣ ва дахҳо **толору майдончаи варзишӣ** фаъолият дошта, чалби харчи бештари аҳоли ба варзиш мувофиқи мақсад мебошад (Омӯзгор №7. 17 феввали соли 2022 сах. 2).

Чи тавре аз истилоҳ-ибораҳои овардашуда аён гардид, ҳамаи он ба воситаи алоқаи изофӣ ба якдигар пайваст шудаанд.

Дар забони англисӣ истилоҳ-ибораҳои мансуб ба «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

Noun+Noun: «staffmeeting–чаласаи кафедра; assistant dean – муовини декан; school hall [Povey, 1982: 54] – толори мактаб; staff/common room – хонаи муаллимон; teaching room [59] – кабинетҳои таълимӣ; playing fields/sports ground [Povey, 1982: 62]– майдончаи варзишӣ» [Povey, 1982: 52].

Adjective+Noun: governing body/board[Povey, 1982: 46] – ниҳоди идоракунанда/роҳбарикунанда; academic council – шурои олимон; audiovisual aids [Povey, 1982: 56] – таҷҳизоти аудиовизуалӣ; linguaphone laboratory [Povey, 1982: 57] – утоқи лингофонӣ;

Noun+ Adjective +Noun: faculty academic council [Povey, 1982: 51] – шурои илмии факултет

Noun+Preposition of +Noun: head of department [Povey, 1982: 52] – мудири кафедра; meeting of the department [Povey, 1982: 52] – чаласаи кафедра; secretary of the department [Povey, 1982: 53] – котибаи кафедра; hall of residence [Povey, 1982: 61] – толори икомати донишҷӯён

Аз таҳлилу муқоисаи истилоҳоти мансуби «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълум гардид, ки истилоҳоти сода дар муқоиса бо дигар навъҳои истилоҳот дар ин гурӯҳ мавқеи устувор доштаанд, яъне қисми зиёди истилоҳоти гурӯҳи номбурдаро истилоҳоти сохта ташкил медиҳанд. Миқдори истилоҳоти сохта дар гурӯҳи зикршуда он қадар назаррас набошад ҳам, дар раванди таҳқиқи мо бо бархе аз истилоҳоти сохтае рӯ ба рӯ шудем, ки ба воситаи бандҳои гуногун сохта шудаанд. Иштироки пешванду пасвандҳои истилоҳсоз дар созмони истилоҳоти сохтаи гурӯҳи мазкур якранг набуда, бархе аз онҳо сермахсуланду бархе дигаре каммахсул ба шумор мераванд. Агар дар забони англисӣ пасвандҳои «-er» ва «-or» сермахсул бошанд, пас дар забони тоҷикӣ бошад пасванди «-гоҳ» дараҷаи серистеъмолиро ба худ касб кардааст. Дар асоси усули сарфию нахвӣ сохтани майдони истилоҳии «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» он қадар маъмул нест. Дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда, миқдори зиёди майдони истилоҳии «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» дар қолаби ибора сохта шудаанд, миқдори қолабҳо то андозае дар забонҳо тафовут дорад. Агар дар забони тоҷикӣ қолаби истилоҳиборасози «Noun+Adjective» сермахсул бошад, пас дар забони англисӣ ин вазифаро қолаби «Adjective+Noun» иҷро мекунад.

3.4. Таҳлили сохтори истилоҳоти мансуб ба омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ (teachers, learners and academic year in educational institutions).

Пеш аз он ки ба хусусиятҳои сохтори истилоҳоти мансуб ба гурӯҳе, ки зикраш рафт шуруъ намоем, зарур мешуморем, ки маънои луғавии истилоҳҳои *омӯзгор*, *донишҷӯ* ва *соли таҳсилро* шарҳу тавзеҳ диҳем, зеро он истилоҳоте, ки дар зер мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода хоҳанд шуд, бо инҳо алоқаи маъноии наздик доранд.

Истилоҳи «омӯзгор» ва муодили англисии он «teacher» дар ҳарду забон ҳам аз нигоҳи сохт исми сохта буда, бо маънои «муаллим, тарбиятгар, устод, яъне шахсе, ки одатан дар ягон муассисаи таълимӣ ба тадрису тарбия машғул аст мебошад-a person who teaches, usually as a job at a school or similar institution». Агар истилоҳи *омӯзгор* дар забони тоҷикӣ бо муродифи худ *муаллим* истифода гардад, пас дар забони англисӣ истилоҳи *teacher* бо чунин муродифот мушоҳида мешавад: educator, tutor, instructor, master, mistress, governess, educationist, preceptor; coach, trainer; lecturer, professor, don; guide, mentor, guru, counselor; substitute teacher, sub. Ҳамаи истилоҳоти англисии овардашуда ба истилоҳи «teacher –омӯзгор, устод, тарбиятдиханда» алоқаи зичи маъноӣ доранд.

Истилоҳи дигаре, ки бо истилоҳи *омӯзгор* ҳам аз нигоҳи сохтор ва ҳам аз нигоҳ маъноӣ наздик аст, ин вожаи *омӯзанда* ва муодили англисии он воҳиди луғавии *learner* ба шумор меравад. Дар бештари фарҳангҳои тоҷикӣ истилоҳи мазкур бо маънии «шогирд, толибилм, талаба, толиба, хонанда, донишҷӯ» ва дар фарҳанги «Oxford Dictionary» ҳамчун «a person who is learning a subject or skill – шахсе, ки ягон фан ва ё маҳорату малакаро меомӯзад ё ёд мегирад» тавзеҳ мешавад. Аз нигоҳи сохтор истилоҳи зикршуда дар ҳар ду забон ҳам исми сохта буда, дар забони англисӣ аз решаи асоси замони ҳозираи феъли *омӯхтан* ба воситаи пасванди исмсози -

анда ва дар забони англисӣ аз решаи феъли *learn* ва пасванди исмсози *-er* сохта шудааст.

Истилоҳ-ибораи *соли таҳсил* ва муодили англисии он *academic year* дар забонҳои муқоисашванда ибораи исмӣ ба шумор мераванд. Агар дар забони англисӣ истилоҳ-ибораи *соли таҳсил* ба якдигар ба воситаи алоқои изофӣ пайваст шуда бошад, пас дар истилоҳ-ибораи англисии *academic year* вазифаи алоқои нахвиरो алоқои тобеъ иҷро мекунад.

Ҳамин тавр, мо ҳар як истилоҳу истилоҳ-ибораҳое, ки ба гурӯҳи *омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ – teachers, learners and academic year in educational institutions* мансубанд аз нигоҳи сохтори морфологиашон мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Қайд кардан ба маврид аст, ки истилоҳоти содаи мансуби гурӯҳи зикршуда берун аз қоидаи калимасозии ва истилоҳсозӣ сохта мешаванд ва мо дар зер зикри бархе аз онҳоро, ки бидуни ягон унсури калимасоз ташаккул ёфтаанд, зарур мешуморем: талаба, синф, сол, гурӯҳ, staff [Povey, 1982: 67] don [Povey, 1982: 69]; pupil [Povey, 1982: 77]; class [78] <At the start of **class**, I paired up students, distributed the worksheets, and gave instructions about the task [English teacher FORUM number 2 2021 саҳ 4]; form [Povey, 1982: 78]; year [Povey, 1982: 80]; stream [Povey, 1982: 80]; band [Povey, 1982: 82]; set [Povey, 1982: 82]; group [Povey, 1982: 82]; house [Povey, 1982: 180]; term [Povey, 1982: 87]; fellow [Povey, 1982: 69]; graduate [Povey, 1982: 85].

Гузашта аз ин, дар забони англисӣ баъзе истилоҳ-исмҳое мавҷуданд, ки хусусияти корбурдиашон то андозае тафовут дорад, яъне агар истилоҳи «class» бо маънои «синф» дар мактабҳои ибтидоӣ истифода карда шавад, пас истилоҳи «form» бо ҳамон маънӣ дар мактабҳои миёна истифода мешавад, лекин ҳарду истилоҳҳам муродифи якдигаранд. Илова бар ин, истилоҳи «class» бештар бо шумораҳои миқдорӣ: *class one, class two, class three* ва истилоҳи «form» бо шумораҳои тартибӣ: *first form, second form, third form* маънада истилоҳ-ибора месозанд.

Ҳамин тавр, қисмати баъдӣ ба таҳлилу тавсифи истилоҳоти мансуби «омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ – teachers, learners and academic year in educational institutions» дар қолабҳои муайяни калимасозиву истилоҳсозӣ бахшида мешавад. Он истилоҳоте, ки чамъоварӣ шуданд дар асоси усулҳои зерини калимасозӣ гурӯҳбандӣ гардиданд.

I. Усули сарфӣ ё вандафзоӣ, яъне сохтани истилоҳ бо пешванд ё пасванд:

а) сохтани истилоҳ бо пешванд

Миқдори пешвандҳои, ки дар сохтани истилоҳоти марбут ба «омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ – teachers, learners and academic year in educational institutions» чандон зиёд нестанд, ба монанди:

Пешванди under-. Дар забони англисӣ пасванди мазкур каммаҳсул буда, ба феъл илова шуда, исмҳои месозад, ки маънои «зина ё дараҷаи таҳсилро дар муассисаҳои таҳсилотимиёна ва олии касбӣ» ифода мекунад: undergraduate [Povey, 1982: 84]. Истилоҳи «undergraduate» бештар дар шакли ихтисораи «undergrad» истифода мешавад. Аломати истилоҳии «undergraduate» дар ҳама ҳолат дар таркиби истилоҳибора зоҳир мегардад: under graduate work [Povey, 1982: 84]; under graduate course [Povey, 1982: 84]; under graduate grant [Povey, 1982: 84].

Пасванди post-. Пасванди мазкур низ амсоли «under» каммаҳсул буда, пеш аз феъл омада исмҳои ифодакунандаи маънои «донишҷӯе, ки аллакай зинаи бакалавро хатм намуда, таҳсилро дар донишгоҳ барои дарёфти зинаи баландтар давом медиҳад»-ро ифода мекунад: postgraduate [Povey, 1982: 84]; postgraduate work [Povey, 1982: 84]; postgraduate course [Povey, 1982: 84]; postgraduate grant [Povey, 1982: 84]. Дар услуби гуфтугӯӣ дар бештари мавридҳо ба ҷойи postgraduate шакли ихтисораи он, яъне «postgrad» қорбурд мегардад.

б) сохтани истилоҳ бо пасванд

Дар сохтани истилоҳоти марбут ба соҳаи маориф нақши пасвандҳо хеле калон буда, имрӯз ҳам ин пасвандҳо дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд:

Пасванди -гор. Пасванди мазкур яке аз пасвандҳои исмсозии забони тоҷикӣ ба шумор рафта, дар соҳаи маориф, асосан, исмҳои ифодакунандаи касбу ҳунар месозад: омӯзгор < **Омӯзгор** дар асоси ҷавоби хонанда, вобаста ба хоҳиши худаш баҳо медиҳад (Омӯзгор №7,17 феввали соли 2022 саҳ 8); омӯзгори донишгоҳ, омӯзгори мактаб;

Пасванди -ҷӣ. Пасванди мазкур муродифи пасвандҳои *-гор* ба шумор рафта, исме месозад, ки ягон вазифаро дар муассисаи таълимӣ иҷро мекунад: ёрдамҷӣ < ёрдамчии омӯзгор

Аз таҳлилу баррасии вандҳои калимасозии забони тоҷикӣ маълум гардид, ки дар ташаккули истилоҳоти мансуб ба «омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ – teachers, learners and academic year in educational institutions» ҳамагӣ ду пасванд иштирок намуданд ва ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ба воситаи усули сарфӣ сохта шудани истилоҳоти сохта дар ин забон чандон сермаҳсул набудааст. Дар забони англисӣ бошад, дар созмони истилоҳоти мансуби «омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ – teachers, learners and academic year in educational institutions» пасвандҳои зерин иштирок намуданд:

Пасванди -er. Дар муқоиса бо дигар пасвандҳои исмсоз «-er» яке аз сермаҳсултарин унсуре калимасоз маҳсуб ёфта, истилоҳҳои месозад, ки маънои «вазифаи ягон шугълу пешаро»-ро дар муассисаи таълимӣ ифода мекунад. Он баҳиссаҳои зерини нутқ илова мешавад: 1) ба феъл ҳамроҳ шуда исм месозад: learner < This is important because when **learners** are reading in a non-native language, the skills applied in first-language (L1) reading are often abandoned in second-language (L2) [FORUM number 2/ 2021 саҳ. 3]; Through the use of stations, **learners** have setting themselves up for greater success and a sense of accomplishment freedom to make choices, thereby

[English teacher FORUM number 2/ 2021 с. 3]; teacher [67] < This task-based reading activity also allows students to negotiate on their own terms rather than with a **teacher** navigating them through each [FORUM number 2/ 2021 с. 4]; university teacher [Povey, 1982: 67]; school teacher [Povey, 1982: 67]; reader < John Smith is reader in phonetics in the University of London at London University [Povey, 1982: 68]; 2) аз як исм исми дигаре месозад: lecturer [Povey, 1982: 67] < university lecturer [Povey, 1982: 67] < He is a lecturer in history in the University of Hull or at Hull University [Povey, 1982: 69], senior lecturer [Povey, 1982: 69], assistant lecturer [Povey, 1982: 69]; 3) ба сифат ҳамроҳ шуда, исм месозад: fresher [86]; Истилоҳибораҳои *university teacher* ба *university lecturer* ва истилоҳи *fresher* ба истилоҳ-ибораи *first-year student* муродиф ба шумор мераванд.

Пасванди -or. Пасванди мазкур аз феъл исме месозад, ки ягон вазифаро дар муассисаҳои таълимӣ, алалхусус дар муассисаҳои таҳсилоти олии дошта бошад: professor [Povey, 1982: 68] < professor of English < John Smith is professor of English in the University of Leeds or .at Leeds University [Povey, 1982: 68]; tutor [Povey, 1982: 70], supervisor [Povey, 1982: 70]. Истилоҳҳои *tutor* ва *supervisor* муродифи якдигаранд.

Пасванди -ship. Асли баромади пасванди мазкур забони олмонӣ буда, он дар забони англисии қадим шаклҳои «-scipe, scure» соҳиб буд. Пасванди номбурда асосан аз исм исме месозад, ки маънои «ягон вазифаро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии» ифода менамояд: fellowship [Povey, 1982: 69].

Пасванди -ing. Пасванди номбаршуда асосан аз феъл исми амал месозад ва яке аз сермахсултарин пасвандҳо ба шумор меравад: teaching [Povey, 1982: 73] < teaching practice [Povey, 1982: 73]. Истилоҳ-ибораи *teaching practice* назар ба муродифҳои худ, яъне истилоҳ-ибораҳои *school practice* ва *pedagogical practice* сермахсул буда, бо феълҳои **to have, to do, to be (on)** истифода мешавад: Students have six weeks **teaching practice** in the 4th

year and four weeks in the 5th [Povey, 1982: 73]; Where did you do your teaching practice? [Povey, 1982: 73]; Those who didn't do their **teaching practice** last term wil have to do it in the vacation [Povey, 1982: 73]The 4th year are in **teaching practice** at the moment [Povey, 1982: 73]; teaching/academic staff [Povey, 1982: 67]; training [Povey, 1982: 72]<teacher training [Povey, 1982: 72]; in-service training of teachers [Povey, 1982: 74]; streaming [Povey, 1982: 80]; banding [82]; setting [Povey, 1982: 82].

Пасванди -tion.Дар муқоиса бо дигар пасвандҳое, ки дар боло зикрашон рафт, «tion» сермахсул буда, онро метавон дар таркиби истилоҳоте мушоҳида намуд, асли басомадашон забонҳои лотинӣ ва фаронсавӣ аст. Илова бар ин, пасванди мазкур аз феъл исмҳое месозад, ки маънои мавҳумӣ доранд: observation [Povey, 1982: 74]<observation of lesson< Observation of lesson given by experienced teachers is a most valuable part of teaching process [Povey, 1982: 74]. Асоси истилоҳи мазкур феъли «observe» буда, ба воситаи он метавон истилоҳ-ибораи феълӣ сохт: to observe a lesson [Povey, 1982: 74]< We observed lessons given by the teacher and by our fellow student [Povey, 1982: 74]; vacation<school vacation [Povey, 1982: 88]; summer vacation [Povey, 1982: 90].Дар нутқи гуфтугӯӣ ба ҷойи шакли пурраи «vacation» шакли ихтисораи он «vac» истифода мегардад: Did you have a good vac? [89]; What did you do in the vac? [Povey, 1982: 87].

Аз таҳлилу баррасӣ ва муқоисаи вандҳои истилоҳсози забонҳои ғавқуззикр ҳувайдо гардид, ки пасвандҳо назар ба пешвандҳо дар созмони истилоҳоти марбут ба «омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ– teachers, learners and academic year in educational institutions» сермахсул будаанд.

II. Усули нахвию сарфӣ. Дар ҳарду забонҳам усули нахвию сарфӣ яке аз роҳу шеваҳои сермахсули истилоҳофаринӣ ба шумор меравад. Истилоҳоти мураккаби ин забонҳо асосан ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд

1.Таркибҳои қолаби tatpurusa (дар ҳинди бостон)

а) қолабе, ки аз ду исм, чузъи якум тобеи чузъи дуюм сохта шудаанд, яъне исм + исм: соҳибмактаб<Узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Саъдулло Исломов ҳамчун устои **соҳибмактаб** дар соҳаи демократия шинохта шудааст мактаббача (Омӯзгор №16 – январи соли 2022 сах. 12).

3) Таркибҳои қолаби karmadharaya (дар Ҳинди бостон).

а) исм+феъл: донишандӯз.

4). Қолаби dvigu (дар ҳиндибостон).

Истилоҳҳои мураккабе, ки аз шумораву исм сохта мешаванд: ҳаштсола>мактаби ҳаштсола.

1) Истилоҳҳои мураккаби дучузъа бо пасвандҳои *-ӣ-, -ак, -гор, -он, -онӣ*сохта мешаванд: *саромӯзгор*.

2) Истилоҳоти мураккаби сечузъа, ки бо пасвандҳои *-ӣ, -анда* сохта шудаанд. Доираи истифодаи ин қабил истилоҳот маҳдуд аст:

Дар забони англисӣ истилоҳоти мураккаби марбут ба «омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ – teachers, learners and academic year in educational institutions» низ ба воситаи усули нахвию сарфӣ сохта мешаванд. Дар созмони ин навъи истилоҳоти забони англисӣқолабҳои зерин ҷой доранд:

Noun+Noun:schoolchild [Povey, 1982: 76]; schoolchildren [Povey, 1982: 76]<Schoolchildren have shorter holidays than students [Povey, 1982: 76]; We saw some schoolchildren playing in the park [Povey, 1982: 76]; A party schoolchildren was/were visiting the museum [Povey, 1982: 76]; schoolboy [Povey, 1982: 67] <Some schoolboys were playing football in the park [Povey, 1982: 76]; A schoolboy came into the shop [Povey, 1982: 76]; schoolgirl [Povey, 1982: 76] <There was a schoolgirl waiting at the bus-stop [Povey, 1982: 76]; form-room [Povey, 1982: 77]<All pupils must be in their form-rooms by 9 a.m.;

homework [Povey, 1982: 78]<Some people did their homework very badly [Povey, 1982: 78]; schoolmate [Povey, 1982: 80]; schoolfriend [Povey, 1982: 80]

Numeral+Noun: first-former [Povey, 1982: 80] –синф якум; second-former [Povey, 1982: 80] –синфи дуюм;

Adjective+Noun: freshman [Povey, 1982: 86] – курси якум.

Ибораистилоҳот ё истилоҳибораҳо.

Дар ҳарду забон ҳам яке аз маъмултарин қолабҳои истилоҳсозӣ ин тавассути ибора сохтани истилоҳба ҳисоб рафта, миқдори сершумори истилоҳоти марбут ба омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ – teachers, learners and academic year in educational institutions дар шакли ибора истифода мешавад. Қолабҳои сермаҳсуле, ки истилоҳ-ибораҳои гурӯҳи мазкур сохта шудаанд, метавон ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ намуд:

Noun+Noun: муаллими донишгоҳ – university teacher/lecturer [Povey, 1982: 67]; узви кафедра – faculty member [Povey, 1982: 68];

Noun+Adjective: муаллими калон< Баъдан дар донишкадаи мазкур ба ҳайси лаборант, **муаллими калони** кафедраи ботаника фаъолият намуд (Омӯзгор №50 16- декабри соли 2021 саҳ. 14) - senior teacher/lecturer [69]; таҷрибаи таълимӣ – teaching practice [73];

Noun+Noun+Adjective: донишҷӯи мактаби олий<Охир, ман дар он солҳо (1987-1992) аз як авлоди бузург **донишҷӯи мактаби олий** будам(Омӯзгор №9. 3 март соли 2022 саҳ. 12).

Noun+Adjective +Adjective: таҳсилоти олии касбӣ< Масъалаи дигар дар муассисаҳои **таҳсилоти олии касбӣ** ин пешбурди фаъолияти таълимӣ дар низоми таҳсилоти фосилавӣ мебошад, ки такмили ҷиддиро талаб менамояд(Омӯзгор №10.10 март соли 2022 саҳ. 3); маълумоти миёнаи касбӣ<дар шуъбаи ғоибона чор сол буда, хатмкунандагони муассиса соҳиби **маълумоти миёнаи касбӣ** мегарданд (Омӯзгор №10. 10 март соли 2022 саҳ. 14).

Noun+ Noun +Conj.+ Noun: вазири маориф ва илм<Дар Вазорати маориф ва чаласаи кории **вазири маориф ва илм** оид ба омода намудани мутахассисон аз рӯи равияҳои омӯзгорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии ҷумҳурӣ баргузор шуд (Омӯзгор №10. 10 март соли 2022 сах. 3)

Чи тавре аз истилоҳ-ибораҳои овардашуда аён гардид, ҳамаи он ба воситаи алокаи изофӣ ба якдигар пайваст шудаанд.

Дар забони англисӣ истилоҳ-ибораҳои мансуби «омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ – teachers, learners and academic year in educational institutions» ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

Noun+Noun: class /form teacher [Povey, 1982: 67]; university teacher [Povey, 1982: 67]; school terms [Povey, 1982: 87].

Noun+Noun+Noun: English language classroom< To date, peace education (PE) activities in the **English language classroom** have mostly focused on speaking [FORUM number 2/ 2021 сах. 24]; English language teachers<**English language teachers** carefully engineer their lessons to integrate opportunities for authentic interaction [FORUM number 2/ 2021 сах. 30].

Noun+Conj.+Adjective+Noun: English as a foreign language<These activities become particularly crucial in **English as a foreign language** classrooms, where students do not encounter many natural opportunities to practice speaking English outside class time [FORUM number 2/ 2021 сах 30].

Adjective+Noun: academic staff [Povey, 1982: 67]; academic year [Povey, 1982: 87]< Early in September, before the start of the **academic year** at the Bukhara madrasas, he took Usto Khoja’s eldest boy, Sayid-Akbar Khoja, and my elder brother Muhridin, to Bukhara [Aini, 1989: 33]; senior lecturer [Povey, 1982: 69]; principal lecturer [Povey, 1982: 71] – саромӯзгор; junior lecturer [Povey, 1982: 71] – ассистент; «higher-level classes<The following everyday culture activities can serve as pre-teaching for the topic or language function

they are related to, especially for **higher-level classes**» [FORUM number 2/ 2021 cax 12]; teacher-training courses< For example, many teachers discuss *Forum* at regularly scheduled meetings with department colleagues and members of teachers' groups, or in **teacher-training courses** and workshops [FORUM number 2/ 2021 cax 22]; second-language learners<However, **second-language learners** increasingly need effective writing skills in English for academic and professional purposes (Richards 2015), as well as for personal and social purposes [FORUM number 2/ 2021 cax. 24].

Numeral+Noun: fourth form [Povey, 1982: 78]; fifth form [Povey, 1982: 78]<The **fifth form** have got exams this week [Povey, 1982: 79]; sixth form [Povey, 1982: 78]; first term/semester [90]; the second term/semester [90]; fifth grade<At the end of **fifth grade**, all students in North Carolina are required to take a state assessment in science [FORUM number 1/ 2021 cax. 41].

Adjective +Noun +Preposition of +Noun: in-service training of teachers [Povey, 1982: 74] –таълими касбии омӯзгорон.

Ҳамин тариқ, аз таҳлил, баррасӣ ва муқоисаи истилоҳоти мансуб ба «омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ–teachers, learners and academic year in educational institutions» муайян гардид, ки истилоҳоти сода дар муқоиса бо дигар намудҳои истилоҳот дар ин майдони истилоҳӣ ҷойгоҳи устуворро соҳиб мебошанд. Дар ҳарду забон ҳам нақши унсурҳои калимасоз дар соҳаи истилоҳоти сохта он қадар назаррас нест. Бештари истилоҳоти ин майдони истилоҳиро истилоҳ-ибораҳо ташкил медиҳанд, ки дар боло зикрашон рафт.

3.5. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба чадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ (timetable and teaching materials in educational institutions).

Дар соҳаи маориф як миқдор истилоҳоте мавҷуданд, ки бевосита ба чадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ алоқаманданд. Аз ин рӯ, зикри шарҳу тавзеҳи бархе аз онҳоро инҷо зарур мешуморем.

Истилоҳибораи тоҷикии «ҷадвали дарс» ва муодили англисии он «timetable» дар соҳаи маориф ба сифати истилоҳи меҳварӣ корбаст мегарданд. Агар дар забони тоҷикӣ-чӯзӯҳои истилоҳибораи «ҷадвали дарс» ба воситаи алоқаи изофӣ ба якдигар пайваст шуда бошанд, дар забони тоҷикӣ дар шакли мураккаб, яъне аз ду реша сохта шудаанд. Истилоҳ-ибораи дигари марбут ба гурӯҳи таҳлилшаванда «маводи таълим» ва гунаи англисии он «teaching materials» ба шумор меравад. Ҳарду истилоҳ-ибора, истилоҳ-ибораҳоро дар бар мегиранд, ки дар зер роҷеъ ба хусусиятҳои сохтори онҳо ба таври муфассал диду назари хешро баён мекунем.

Дар зер зикри бархе аз истилоҳоти содаи марбут ба гурӯҳи зикршударо зарур мешуморем, ки бидуни қоидаи калимасозӣ ва истилоҳсозӣ сохта шудаанд, яъне дар таркиби онҳо ягон унсури калимасоз мавҷуд нест. Аломати истилоҳии калимаҳои умумистеъмол ҳамеша дар таркиби истилоҳ ва ҷумла зоҳир мегардад, ба монанди: ҷуфт<ҷуфти дарс, ҷуфти якум; бўр, латта, танаффус, китоб, дафтар, ручка, сумка, тахта; period [Povey, 1982: 93]<The first period begins at 9.30, after assembly [Povey, 1982: 93] – Ҷуфти якум соати 9:30 пас аз маҷлис сар мешавад; There are six periods a day in this school [93] - Дар ин мактаб дар як рӯз шаш ҷуфт таълим дода мешавад; The first form have four periods of English a week [Povey, 1982: 93] – Синфи якум дар як ҳафта чор ҷуфт дарси забони англисӣ дорад; double period [93]< We have a double period of physics on Mondays [Povey, 1982: 93] – Мо рӯзҳои душанбе ду ҷуфт дарси физика дорем; free period [93]< Teachers should have at least one free period a day [Povey, 1982: 93] – Омӯзгорон бояд на камтар аз як ҷуфти холи дар як рӯз дошта бошанд; form period [Povey, 1982: 93]<I'll tell you about it in form period – ҷуфти/соати тарбиявӣ< Ман дар ин бора ба ту дар дарси тарбиявӣ мегӯям; break [Povey, 1982: 93]<There is a five-minute break between lessons to give staff and pupils time to move from one room to another if necessary [Povey,

1982: 94] – танаффус<Танаффуси байни дарсҳо ҳамагӣ панҷ дақиқа аст, то ки коргарон ва талабагон агар зарурат бошад, аз як синфхона ба синфхонаи дигар раванд; book [Povey, 1982: 95] - китоб; pad [Povey, 1982: 100]; diary [Povey, 1982: 105]; bag [Povey, 1982: 108]; file [Povey, 1982: 108]; pen [Povey, 1982: 109]; pencil [Povey, 1982: 109]; board [Povey, 1982: 82].

Дар ҳарду забон ҳам баъзе истилоҳҳои содае мавҷуданд, ки аз нигоҳи шакл гуногун буда, аз лиҳози маънӣ якранг, яъне муродифи ҳамдигаранд, масалан, калимаи умумистеъмолии «hour – соат» дар майдони семантикии «ҷадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ – timetable and teaching materials in educational institutions» ба маънои «teaching period – ҷуфти таълим» истифода мегардад. Доираи истеъмоли истилоҳи «period – ҷуфт» бо маънои зикршуда хеле маҳдуд буда, истилоҳи «lesson – дарс» қайҳо боз аз истифода баромадааст. Мутаассифона, то ҳоли ҳозир дар забони англисӣ истилоҳи ягонаи ифодакунандаи мафҳуми «машғулият», ки фарогири тамоми намудҳои таълим бошад мавҷуд нест. Сарфи назар аз ин, истилоҳи *class – синф* дар баъзе ҳолатҳо гарчанде ба ҷойи истилоҳи *lecture* истифода гардад, ҳам дар зери мафҳуми ҳарду истилоҳи зикршуда як навъи таълим фаҳмида мешавад, чунончӣ: The first class /lecture is at 9 o'clock [Povey, 1982: 95] – Дарси/лексияи яқум соати 9:00 аст; Classes/lectures start at 9 o'clock [Povey, 1982: 95] - Дарсҳо/лексияҳо соати 9:00 сар мешаванд. I must go. I have got a ten o'clock class/lecture [Povey, 1982: 95] – Ман бояд равам. Ман соати 9:00 дарс/лексия дорам. We've had three classes/lectures already today [Povey, 1982: 95] – Мо имрӯз аллақай се дарс/лексия гузаштем. There will be no classes/lectures tomorrow [Povey, 1982: 95] – Пагоҳ дарс/лексия баргузор намешавад. Дар баъзе ҳолатҳо истилоҳи ба маънои «дарс/машғулият» истифода мегардад: Teaching ends on May 30th [Povey, 1982: 95] – Дарсҳо/машғулиятҳо 30-юми май ба охир мерасанд. There will be no teaching tomorrow [Povey, 1982: 95] – Пагоҳ дарс намешавад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки ба воситаи бархе аз истилоҳҳои содаи мансуби «ҷадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ – timetable and teaching materials in educational institution» истилоҳ-ибораҳои исми ва феълие сохта мешаванд, ки дар соҳаи маориф нақши меҳвариро соҳибанд, яъне аломати истилоҳии онҳо дар таркиби истилоҳ-ибораҳо зоҳир мегардад: rough<rough work [Povey, 1982: 101]; rough book/notebook[100]– дафтари сиёҳнавис; rough homework [Povey, 1982: 101]; to do smth in rough; a rough transation [101]; a rough copy [Povey, 1982: 101]; a rough version [Povey, 1982: 101] – гунаи сиёҳнавис; a rough draft [Povey, 1982: 101]. Дар баъзе ҳолатҳои ба ҷойи истилоҳ-ибораи a rough transation муридифи он either a translation in rough [Povey, 1982: 101] approximate translation [Povey, 1982: 101] истифода мегардад.

Дар гурӯҳи ин намуди истилоҳот ду истилоҳоти сода (pencil – қалам; дафтар – notebook/book) мушоҳида мешаванд, ки дар таркиби истилоҳоти мураккаб ва ибора-истилоҳот омада, бо баъзе хусусиятҳои маноиву корбурдии худ аз дигар навъи истилоҳот тафовут доранд, чунончӣ: pencil [Povey, 1982: 109] – қалам<lead pencil [Povey, 1982: 109] <coloured pencil [Povey, 1982: 109]; pencil-case[Povey, 1982: 109]; <pencilshapender [Povey, 1982: 109]; дафтар – exrcise book, notebook [Povey, 1982: 103]; classwork book [Povey, 1982: 103]; test book [103]; vocabulary notebook [Povey, 1982: 103].

Дар зер истилоҳоти мансуб ба«ҷадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ– timetable and teaching materials in educational institutio»-ро дар қолабҳои муайяни калимасозиву истилоҳсозӣ таҳлилу баррасӣ мекунем.

Усули сарфӣ ё вандафзоӣ, яъне сохтани истилоҳ бо пешванд ё пасванд.

а) сохтани истилоҳ бо пешванд

Он теъдоди пешвандҳое, ки дар сохтани истилоҳоти марбут ба «ҷадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ– timetable and teaching materials in educational institutio» иштирок мекунанд, чандон

зиёд нестанд, мо танҳо маъмултарики онҳоро ёдовар мешаваем, ба монанди:

б) сохтани истилоҳ бо пасванд

Пасванди -er. Пасванди мазкур яке аз сермахсултарики унсури исмсоз ба шумор рафта, аз феъл исм-истилоҳхоемесозад, ки дар соҳаи маориф маънои «мавод ва хуччати таълимӣ»-ро дар муассисаи таълимӣ ифода мекунад: reader [Povey, 1982: 97] – китоби хониш, register [Povey, 1982: 107] – журнали синф, folder [Povey, 1982: 108] – папка, rubber [Povey, 1982: 110] – хаткӯркунак, ruler [Povey, 1982: 110] – чадвал, eraser [Povey, 1982: 110] – хаткуркунак. Истилоҳҳои *eraser* ва *rubber* муродифи якдигаранд.

Пасванди -ary. Пасванди номбурда аз забони фаронсавӣ дар шакли «-aire» ва забони лотинӣ дар шакли «-arius» ба забони англисӣ иқтибос шуда, асосан аз як исм имси дигаре месозад, ки маънои «ягон маводи ёрирасон»-ро дар муассисаи таълимӣ ифода мекунад: dictionary [Povey, 1982: 97] – луғат, вожанома; glossary [Povey, 1982: 97] – фарҳанг.

Пасванди-ing. Пасванди номбаршуда асосан аз феъл исми амал месозад ва яке аз сермахсултарики пасвандҳо ба шумор меравад: «writing [Povey, 1982: 99] < writing book [Povey, 1982: 73] – дафтари тозанавис; reading, teaching, learning < Both Byram and Fleming (1998) in the United Kingdom and Jandt (2016) in the United States have written extensively about the necessary connection between **teaching** and **learning** English and developing intercultural communicative competence» [English teacher FORUM number 2/ 2021 саҳ. 10].

Аз таҳлилу баррасӣ ва муқоисаи вандҳои истилоҳсозии забонҳои муқоисашаванда маълум гардид, ки пасвандҳо назар ба пешвандҳо дар созмони ин навъи истилоҳот сермахсул будаанд.

II. Усули нахвию сарфӣ. Дар ҳарду забон ҳам усули нахвию сарфӣ яке аз роҳҳо ва шеваҳои сермахсули истилоҳофаринӣ ба шумор меравад.

Истилоҳоти мураккаби ин забонҳо асосан ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд

1.Таркибҳои қолабӣ *tatpuruṣa* (дар Ҳинди бостон):

а) қолабе, ки аз ду исм, чузъи якум тобеи чузъи дуюм сохта шудаанд, яъне исм + исм: *рӯзнома – diary*.

2) Таркибҳои қолаби *karmadhāraya* (дар Ҳинди бостон):

а) исм+феъл: *донишандӯз* (27. -951+952).

3). Қолаби *dvigu* (дар Ҳиндибостон):

Истилоҳҳои мураккабе, ки аз шумораву исм сохта мешаванд: *ҳаштсола> мактаби ҳаштсола*.

1) Истилоҳҳои мураккаби дучузъа бо пасвандҳои *-ī-, -ak, -гон, -он, -онӣ* сохта мешаванд: *саромӯзгор*

2) Истилоҳоти мураккаби сечузъа, ки бо пасвандҳои *-ak, -анда* сохта шудаанд. Доираи истифодаи ин қабил истилоҳот маҳдуд аст: *каламтезкунак - pencil-sharpener* [Povey, 1982: 109].

Дар забони англисӣ истилоҳоти мураккаби марбут ба «омӯзгорон, омӯзандагон ва соли таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ – *teachers, learners and academic year in educational institutions* низ ба воситаи усули нахвию сарфӣ сохта мешаванд. Дар созмони ин навъи истилоҳоти забони англисӣ қолабҳои зерин ҷой доранд:

Noun+Noun: *timetable* [Povey, 1982: 93] <There are four English lessons a week on the timetable [Povey, 1982: 92]; < According to the timetable you have a lecture now [Povey, 1982: 92]; <Wait a minute. I must look at my timetable [Povey, 1982: 92]; Where’s the first-year timetable? [Povey, 1982: 92]; <Some new subjects have appeared on the school timetable, among them being civics, which includes basic knowledge about the working of central and local government, the law, social institutions etc. [Povey, 1982: 92]; *play-time* [Povey, 1982: 94] <We couldn’t go out at playtime because it was raining [94]; *textbook*

[Povey, 1982: 96]; notebook [Povey, 1982: 97]; copy-book [Povey, 1982: 99]; pencil-case [109]; pencil-sharpener [109]; handbag [108].

Дар забони англисӣ як миқдор истилоҳҳои мураккабе мавҷуданд, ба воситаи онҳо истилоҳ-ибораҳои гуногун сохта шудааст. Яке аз он истилоҳот *timetable* (*ҷадвали дарсӣ*) буда, доираи истеъмоли истилоҳ-ибораҳои исмиву феълии тавассути он сохташуда дар муассисаҳои таълимӣ хеле зиёд аст, ба монанди: *to draw up a table* [Povey, 1982: 92]; *to make a timetable* [Povey, 1982: 92]; *to put smth. on the timetable* [Povey, 1982: 92]; *to fit smth. into the timetable* [Povey, 1982: 92]; *to take smth. off the timetable* [Povey, 1982: 92]. Дар баъзе ҳолатҳо ба ҷойи истилоҳи *timetable* муридифи он *curriculum* истифода мешавад. Истифодаи дигари истилоҳи *timetable* ба истилоҳибори тоҷикии *ҷадвали дарсӣ* мувофиқат мекунад: *I've got a very heavy timetable this term* [Povey, 1982: 92] – **Ҷадвали дарсӣ** ман дар ин нимсола хеле вазнин аст.

Adjective+Noun: briefcase [Povey, 1982: 108] - ҷузвдон

Ибори истилоҳот ё истилоҳиборҳо

Яке аз маъмултарин қолабҳои истилоҳсозӣ ин тавассути ибора сохтани истилоҳ дар ҳарду забон ба ҳисоб меравад, миқдори сершумори истилоҳоти марбут ба «ҷадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ – *timetable and teaching materials in educational institutions*» дар шакли ибори истифода мешавад. Қолабҳои сермахсуле, ки истилоҳ-ибораҳои гурӯҳи мазкур сохта шудаанд, метавон ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ намуд:

Noun+Adjective: китобҳои дарсӣ < Чанде аз онҳо **китобҳои дарсӣ** барои риштаҳои иқтисодии мактабҳои олии мамлакат мебошанд, ки барои муаллимон ва муҳаққиқони ҷавон ҳамчун манбаи бозътимод хидмат мекунад (Омӯзгор №1. 6 январи соли 2022 саҳ 12); мактаби яксола < Аз он ҷо баргашта, **мактаби яксолаи** муҳосибӣ ва соли 1998 Донишгоҳи давлатии шаҳри Кӯлобро хатм мекунад (Омӯзгор №10. 10.03. 2022, саҳ. 12).

Noun+Numeral: чуфти якум - first period [Povey, 1982: 93]; чуфти дуом – second period [Povey, 1982: 93]; синфи дуом<Наимчон ҳамон вақт дар синфи дуоми муассисаи маорифи миёнаи умумии №1 таҳсил мекард (Омӯзгор №6. 10 феввали соли 2022 саҳ. 10).

Numeral +Noun: чор чуфт - four periods [Povey, 1982: 93]; шаш чуфт – six periods [Povey, 1982: 93].

Чи тавре аз истилоҳибораҳои овардашуда аён гардид, ду истилоҳ-ибораҳои қолаби якум ба воситаи алоқаи изофӣ ва ду истилоҳи қолаби дуом тавассути алоқаи ҳамроҳӣ ба якдигар пайваст шудаанд.

Дар забони англисӣ истилоҳ-ибораҳои мансуби «ҷадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ – timetable and teaching materials in educational institutions» ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

Noun+Noun: double period [Povey, 1982: 93]; double lesson [Povey, 1982: 93]; teaching load [Povey, 1982: 92]; teaching aid [Povey, 1982: 87]; reading book [Povey, 1982: 97]; writing book [Povey, 1982: 99]; reference book [Povey, 1982: 97]; exercise book [Povey, 1982: 97]<I'd like an exercise book, please [Povey, 1982: 98]<Have you got a very thick exercise book? [Povey, 1982: 98]; course book [Povey, 1982: 96]; notebook [Povey, 1982: 98]<history notebook [Povey, 1982: 98]; chemistry notebook [98]; English grammar notebook [Povey, 1982: 98]; homework notebook [Povey, 1982: 99]; vocabulary notebook [Povey, 1982: 99]<Now write down the new words in your vocabulary notebooks [Povey, 1982: 99] – Ҳоло калимаҳои навро дар дафтари луғататон нависед. Дар бештари ҳолатҳои ба ҷойи шакли пурраи vocabulary notebooks шакли ихтисори он – vocab book [99] истифода мешавад. Истилоҳ-ибораи exercise book бо истилоҳи сору-book муродифанд.

Adjective +Noun: manuscript book [Povey, 1982: 103]; neat/best book; free period [Povey, 1982: 93]; free lesson; long break [Povey, 1982: 94] - танаффуси калон <Come and see me in /during the lunch/long break [Povey, 1982: 94] – Маро дар давоми танаффуси калон омада бин; general-reading

classes<While those particular students were all pre-service teachers, this task and its accompanying skills are relevant to all **general-reading classes** [FORUM number 2/ 2021 сая. 6]; standard textbooks<**Standard textbooks** often suggest using cultural differences in the immediate context as a starting point in learning ICC [English teacher FORUM number 2/ 2021 сая. 10]; critical thinking<What remains constant is that the strategy encourages learners to explore, make their own choices, and apply **critical thinking**, all while changing their physical space [FORUM number 2/ 2021 сая. 9].

Adverb+Noun: morning break [Povey, 1982: 94]; afternoon break [Povey, 1982: 94]; neat book [Povey, 1982: 102] – дафтари тозанавис <For homework I want you to do the translation on page 5 in your neat books/in neat [Povey, 1982: 102]; When we've corrected them I want you to copy the correct version into your neat books for homework [Povey, 1982: 102]; rough book [Povey, 1982: 102]<Write the answer to the questions on the board in your rough books [Povey, 1982: 102].

Verb+Noun: set book [Povey, 1982: 96]<What are your (English) set books for this year? [Povey, 1982: 97] – Кадом адабиёти заруриро шумо бояд имсол хонед?; You must read your set book (through) again before the exam [Povey, 1982: 97] – Шумо бояд адабиёти заруриро пеш аз имтихон аз нав хонед.

Nuneral+Noun: first period [Povey, 1982: 93] – чуфти якум; six periods [Povey, 1982: 93] – шаш чуфт.

Noun+Preposition + Noun: book of exercises [Povey, 1982: 97] – маҷмуи машқҳо; working in pairs< As students are **working in pairs**, they offer support to one another and negotiate answers [FORUM number 2/ 2021 сая. 3].

Adjective +Noun+Noun: a lined exercise book/notebook [Povey, 1982: 103]; a squared exercise book [Povey, 1982: 103]; a double-lined exercise book [Povey, 1982: 103]; specialized curriculum materials< These funds are used to pay teachers, purchase **specialized curriculum materials**, buy technology to be

used with students learning English, provide professional development, and more [FORUM number 1/ 2021 сах. 37].

Noun+ Noun +Preposition with + Adjective +Noun: an exercisebook with squared paper [Povey, 1982: 103] an exercise book with double lines [Povey, 1982: 103]; an exercise book with slanting guide lines [Povey, 1982: 103].

Хуллас, аз таҳлили таркиби морфологии истилоҳоти мансуби «ҷадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ– timetable and teaching materials in educational institutions» муайян гардид, ки ибора- истилоҳот дар муқоиса бо дигар намудҳои истилоҳот дар ин майдони истилоҳӣ мавқеи густурдаро ишғол мекунанд. Чи тавре ки дар боло зикраш рафт, агар дар забони тоҷикӣ истилоҳ-ибораҳо ба воситаи ду қолаб сохта шуда бошанд, пас дар забони англисӣ онҳо тавассути ҳашт қолаб сохта мешаванд.

3.6. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба мурочиат дар синфхонаи таълимӣ, шаклҳои гуногуни таълим ва намудҳои фаъолият дар дарс (forms of address in the classroom, various forms of teaching and types of lesson activity).

Ҳар як истилоҳ, сарфиназар аз он ки он сохта, мураккаб ва таркибӣ аст, дар заминаи истилоҳоти сода сохта мешавад. Аз ин рӯ, мо зарур мешуморем, ки андешаҳои худро роҷеъ ба истилоҳоти содаи майдони истилоҳии мазкур баён намоем. Дар асл истилоҳоти содаи ин гурӯҳро калимаҳои умумистеъмолие ташкил медиҳанд, ки бо хусусиятҳои хосси худ, яъне корбурд гардидани онҳо дар як соҳаи муайян (соҳаи маориф – Қ.Ҳ.) аз дигар воҳидҳои забон фарқ мекунанд. Илова бар ин, аломати истилоҳии калимаҳои умумистеъмоли дар таркиби ибора ва ҷумла зоҳир мегардад, ба монанди: **дарс, синф, лексия, lecture** [Povey, 1982: 126] <to hold a lecture [Povey, 1982: 126] <A lecture will be held at the Academy of Sciences on modern linguistic theory [Povey, 1982: 126] – Лексия оид ба назарияи забоншиносии муосир дар Академияи илмҳо баргузор мегардад; to arrange

a lecture [126]<We arranging a lecture on modern American drama [126] – Мо доир ба драмаи муосири Америка лексия ташкил карда истодаем; to give a lecture [126] – лексия хондан<Professor Walker gave a very interesting lecture on recent change in the English language [126] – Профессор Волкер рочъ ба он таҳаввулоте, ки қаблан дар забони англисӣ ба вуқӯ омада буда, лексия хонд. Дар бештари мавридҳо ба ҷойи ибораистилоҳи **to give a lecture** муродифҳои он –to lecture [Povey, 1982: 126], to deliver a lecture [Povey, 1982: 127], to read a lecture [Povey, 1982: 127] истифода мегардад: Mr Barnett’s lecturent on Worworth tomorrow [Povey, 1982: 127]– Ҷаноби Барнет пагоҳ Вордвос лексия мехонад. Қайд кардан бамаврид аст, ки истилоҳи «to lecture – лексия хондан» боз маънои «to be a lecturer – муаллими калон/лектор будан»-ро низ дорад: Peter Hill lectures (in English literature) at Bristol University [Povey, 1982: 127] – Питер Ҳил аз фанни адабиёти Англия дар донишгоҳи Бристол муаллими дарси лексионӣ аст. Истилоҳи «lecture» ҳамеша бо пешояндҳои «on» бо маънои «ишора ба мавзӯи лексия» ва «in»- бо маънои «дар кадом соҳа хондани лексия» истифода мешавад: on modern linguistic theory [Povey, 1982: 126] – дар мавзӯи назарияи забоншиносии муосир; on modern American drama [Povey, 1982: 126] -оид ба драмаи муосири Америка; in the English language [Povey, 1982: 126] –дар забони англисӣ; in English literature [Povey, 1982: 127] – адабиёти Англия.

Яке аз хусусиятҳои семантикии истилоҳи «to lecture – лексия хондан» ин ба падидаи мутазодшавӣ дучор омадани яке аз ҷузъҳои ибораистилоҳ ба шумор меравад: to lecture from notes [Povey, 1982: 127] – to lecture without (using) notes [Povey, 1982: 127] – аз рӯи дафтар лексия хондан – бидуни (истифодаи) дафтар лексия хондан.

Дар зер истилоҳоти марбут ба «мурочиат дар синфхонаи таълимӣ, шаклҳои гуногуни таълим ва намудҳои фаъолият дар дарс – forms of address in th classroom, various forms of teaching and types of lesson activity»-ро дар асоси усулҳои маъмули истилоҳнигорӣ таҳлилу баррасӣ мекунем.

Усули сарфӣ ё вандафзоӣ, яъне сохтани истилоҳ бо пешванд ё пасванд:

а) сохтани истилоҳ бо пешванд

Миқдори пешвандҳое, ки дар сохтани истилоҳоти мансуб ба майдони истилоҳии мурочиат дар синфхонаи таълимӣ, шаклҳои гуногуни таълим ва намудҳои фаъолият дар дарс – forms of address in the classroom, various forms of teaching and types of lesson activity иштирок мекунанд, он қадар беш нестанд:

Пешванди -pre. Пешванди мазкур пеш аз феълҳои омада, вожаву истилоҳоти исмие месозад, ки дар соҳаи маориф маънои «мавхум»-ро ифода мекунанд: present [Povey, 1982: 114] – иштирок<to mark smb. present [Povey, 1982: 114] – иштироки ягон касро қайд кардан. Зарфи «here» дар бештари ҳолатҳо ба ҷойи истилоҳи «presence» истифода мешавад: Is Margaret away/absent? No, she's here [Povey, 1982: 114].

Пешванди -ab. Пешванди мазкур муттазоди пешванди pre- ба шумор рафта, асосан пеш аз феълҳои омада, исми-истилоҳҳои месозад, ки маънои «мавхум»-ро ифода мекунад: absence /absent [Povey, 1982: 114] – ғойиб <How many people are absent today? [Povey, 1982: 114]. Дар бештари ҳолатҳо ба ҷойи истилоҳи «absent» муродифи он «away» истифода мешавад: Who's away today? [114]; I was away last week, so missed that work [Povey, 1982: 114]. Дар журнали давомот ба ҷойи шакли пурраи истилоҳи «absent» бештар шакли ихтисораи он «ab» қорбурд мегардад. Гузашта аз ин, истилоҳ-исмии англисии truancy [Povey, 1982: 114] ва истилоҳ-феълии to play truant [Povey, 1982: 114] дар забони тоҷикӣ ба маънои «тамоми рӯз ва ё рӯзҳо дар дарс набудан»-ро ифода мекунад: Truancy is a serious problem in some schools. Jon's parents didn't know that he was playing truant [Povey, 1982: 114].

Пешванди -re. Пешванди номбурда каммаҳсул буда, асосан пеш аз як исми омада, дигар исми месозад: report [Povey, 1982: 139] – маъруза<One

of the students made a report on education in England [Povey, 1982: 140] – Яке аз донишҷӯён дар бораи маорифи Англия маъруза кард.

а) сохтани истилоҳ бо пасванд. Он микдори пасвандҳое, ки дар сохтани истилоҳоти марбут ба муруҷиат дар синфхонаи таълимӣ, шаклҳои гуногуни таълим ва намудҳои фаъолият дар дарс – forms of address in the classroom, various forms of teaching and types of lesson activity иштирок мекунад, чандон зиёд намебошад, мо танҳо аз маъмултарики онҳо ёдовар мешаваем, ба монанди:

Пасванди -ance. Пасванди мазкур дар шаклҳои -ence / -ancy / -ency омада, исмҳои месозад, ки маънои «раванд, ҷараён, ҳолат ва хусусият»-ро ифода мекунад: attendance [Povey, 1982: 113] – давомот/иштирок <attendance register [Povey, 1982: 113] – журнали қайд; attendance sheet [Povey, 1982: 115] – варақаи қайди иштирок.

Пасванди -ee. Пасванди номбурда асосан аз исм, сифат ва феъл истилоҳ-исмҳои месозад, ки маънои «шахсе, ки ягон амалро иҷро мекунад»-ро ифода мекунад: absentee [Povey, 1982: 114] < There are absentees today [Povey, 1982: 114].

Пасванди -er. Пасванди мазкур яке аз сермаҳсултарики вандҳои исмсоз ба шумор рафта, дар ин гурӯҳи майдони аз феъл исм-истилоҳҳои месозад, ки маънои «ягонхуччатро дар муассисаи давлатӣ» ифода мекунад: register [Povey, 1982: 115] – журнал <to take the register [Povey, 1982: 114] – дар журнал/журналро қайд кардан. Дар баъзе мавридҳои истилоҳ-ибораи «to take the register» бо истилоҳ-ибораи «to call the register» муридики якдигаранд.

Пасванди -tion. Пасванди номбурда асосан аз феъл исм-истилоҳҳои месозад, ки маънои «сабту қайд»-ро дар муассисаи таълимӣ ифода мекунад: registration – қайд <Pupils go to the form-rooms every morning for registration [Povey, 1982: 114] – Талабагон ҳар пагоҳӣ барои қайд ба синфхона мераванд. Ибораи истилоҳи «to mark smb.present/absent» дар

алоқамандӣ бештар бо истилоҳи «registration» истифода мешавад. Истилоҳҳои дигаре, ки ба воситаи пасванди мазкур сохта шудаанд: dictation [Povey, 1982: 132] – диктант; translation [Povey, 1982: 133] – тарҷума; composition [Povey, 1982: 136] – иншо; repetition [Povey, 1982: 141] – такрор; examination [134] – имтиҳон; conversation [Povey, 1982: 127] – гуфтугӯ; consultation [Povey, 1982: 129] – машварат. Дар бештари мавридҳо ба ҷойи исми «conversation» феъли «to consult» истифода мешавад: You'd better consult Professor Brown about the historical aspect [Povey, 1982: 129] – Роҷеъ ба ҷанбаҳои таърихӣ ин масъала Шумо беҳтараш бо профессор Броун машаварат намоед.

Пасванди-он. Дар забони англисӣ пасванди мазкур каммаҳсул буда, аз зарфи миқдору дараҷа исм месозад. Шумораи истилоҳоте, ки ба воситаи пасванди мазкур сохта шудааст, хеле маҳдуд аст, ба монанди: lesson [Povey, 1982: 124] <grammar lesson [Povey, 1982: 125] – дарси грамматика; reading lesson [Povey, 1982: 125] – дарси хониш; practical lesson [Povey, 1982: 125] – дарси амалӣ. Чӣ тавре ки дар боло зикраш рафт, аломати истилоҳии калимаи умумистеъмоли дар дохили ибора, ҷумла ва матн зоҳир мегардад. Аз ин рӯ, ба воситаи истилоҳи мазкур як миқдор истилоҳ-ибораҳои феълие сохта шудаанд, ки доираи истеъмолашон дар соҳаи маориф хеле васеъ аст: дарс гузаштан/додан – to give a lesson [Povey, 1982: 125], to conduct a lesson [Povey, 1982: 125] <The whole lesson was conducted in English [Povey, 1982: 125] – Дарс пурра бо забони англисӣ гузаронида шуд; дарс гирифтани/гузаштан – to take a lesson <The English teacher was ill, so one of the students took the lesson [Povey, 1982: 125] – Омӯзгори ҷанни забони англисӣ бемор буд ва яке аз донишҷӯён дарсро гузашт. I want to take (some) English lessons, so that I shall be able to talk to visitors from England and America [Povey, 1982: 125] – Ман мехоҳам каме дарси забони англисӣ гирам, то ки бо меҳмонони аз Англияву Америка меомада суҳбат карда тавонам; дарс доштан – to have a lesson [Povey, 1982: 126] < We have four

English lessons a week [Povey, 1982: 126] – Мо дар як ҳафта чор соат дарси англисӣ дорем; ба дарс иштирок намудан – to attend a lesson [Povey, 1982: 126]; ба дарс рафтан – to go to a lesson [126]; ба дарс нарафтан – to miss a lesson [Povey, 1982: 126].

Пасванди-ial. Пасванди мазкур аз забони фаронсавӣ дар шакли «-iel» ва ё лотинӣ «-ialis» ба забони англисӣ иқтибос гардидааст. Ба воситаи ин пасванд асосан аз исму феъл исме сохта мешавад, ки маънои «маслиҳат, машварат, тавсия додан»-ро ба касе дар дар муассисаи таълимӣ ифода мекунад: tutorial [Povey, 1982: 276] – машварат<to give a tutorial [Povey, 1982: 129] – машварат/маслиҳат додан. Истилоҳҳои «consultation» ва «tutorial» ба ҳамдигар муродифанд.

Пасванди-age. Пасванди мазкур аз забони фаронсабии қадим ва лотинӣ дар шаклҳои «-aticum» ва «-aticus» ба забони англиӣ иқтибос шуда, аз як исм дигар исме месозад, ки маънои «қисми хурд ё порчаи матн»-ро ифода мекунад: passage [Povey, 1982: 131] – порча< reading passage [Povey, 1982: 131] – порчае барои хониш; translation passage [Povey, 1982: 131] – порчае барои тарҷума; comprehension passage [Povey, 1982: 131] – порчае барои дарку фаҳмиш. Истилоҳҳои «passage» ва «extract» муродифи ҳамдигаранд.

Пасванди -ion. Пасванди номбурда муродифи пасванди «-tion» буда, аз феъл исмҳое месозад, ки маънои «амалу ё ҳолат»-ро ифода мекунад: revision [Povey, 1982: 141] – такрор<Now I want to do some revision [Povey, 1982: 141]; This is a revision exercise [Povey, 1982: 141]; On Monday we shall have a revision lesson [141]. Истилоҳи «revision» аз феъли «to revise – такрор кардан» сохта шудааст. Истилоҳҳои «revision» ва «repetition» ба ҳамдигар муродифанд. Дар баъзе мавридҳо истилоҳи «to review» бо маънои «to revise» қорбурд мегардад.

Пасванди -ment. Пасванди мазкур яке аз сермахсултарин унсурҳои калимасоз ба шумор рафта, аз феъл исме месозад, ки маънои «амал, ҷараён

ва ё ҳолат»-ро ифода мекунад: assignment [Povey, 1982: 147] – вазифа<home assignment [Povey, 1982: 148]. Истилоҳҳои «task» ва «assignment» муродифи ҳамдигаранд.

Аз таҳлилу баррасии вандҳои истилоҳсози забонҳои муқоисашаванда маълум гардид, ки пасвандҳо назар ба пешвандҳо дар созмони ин навъи истилоҳот сермахсул будаанд.

II. Усули нахвию сарфӣ. Дар ҳарду забон ҳам усули нахвию сарфӣ яке аз роҳҳо ва шеваҳои сермахсули истилоҳофаринӣ ба шумор меравад. Истилоҳоти мураккаби ин забонҳо асосан ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

1.Таркибҳои қолаби tatpurusa (дар Ҳинди бостон).

а) қолабе, ки аз ду исм, чузъи якум тобеи чузъи дуюм сохта шудаанд, яъне исм + исм: рӯзнома – diary.

2) Таркибҳои қолаби karmadharaya (дар Ҳинди бостон).

а) исм+феъл: донишандӯз (27. -951+952).

3). Қолаби dvigu (дар Ҳиндибостон).

Истилоҳҳои мураккабе, ки аз шумораву исм сохта мешаванд: ҳаштсола>мактаби ҳаштсола.

1) Истилоҳҳои мураккаби дучузъа бо пасвандҳои –ӣ-, -ак, -гон, -он, -онӣ сохта мешаванд: саромӯзгор.

2) Истилоҳоти мураккаби сечузъа, ки бо пасвандҳои -ак, -анда сохта шудаанд. Доираи истифодаи ин қабил истилоҳот маҳдуд аст: каламтезкунак - pencil-sharpener [109].

Дар забони англисӣ истилоҳоти мураккаби марбут ба *муроҷиат дар синфхонаи таълимӣ, шаклҳои гуногуни таълим ва намудҳои фаъолият дар дарс – forms of address in th classroom, various forms of teaching and types of lesson activity* низ ба воситаи усули нахвию сарфӣ сохта мешаванд. Дар созмони ин навъи истилоҳоти забони англисӣ қолабҳои зерин ҷой доранд:

Noun+Noun: homework [Povey, 1982: 146] – вазифаи хонагӣ<Your homework is to learn the vocabulary on page 20 [Povey, 1982: 146].For (your) homework I want you to read chapter 6 in your textbooks [Povey, 1982: 146]. What’s our English homework? [Povey, 1982: 146]; What have we got to do for (English) homework? [Povey, 1982: 146]; What did Miss Brown set/give us for homework? [Povey, 1982: 146]; Parents sometimes help their children with their homework. Истилоҳи мураккаби «homework» бо ибораистилоҳи «home task» муродифи ҳамдигаранд. Истилоҳҳои «homework – кори хонагӣ» ва «classwork – кори синфӣ» ба ҳамдигар муттазоданд.

Дар забони англисӣ як миқдор истилоҳҳои мураккабе мавҷуданд, ба воситаи онҳо истилоҳ-ибораҳои мухталиф сохта мешаванд. Яке аз он истилоҳҳо «homework – вазифаи хонагӣ» ба шумор рафта, доираи истеъмолаш дар соҳаи маориф васеъ аст: reading homework [Povey, 1982: 147]; learning homework [147]; written homework [Povey, 1982: 147]<How often do you set written homework [Povey, 1982: 147].

Adjective+Noun: briefcase [Povey, 1982: 108] - чўзвдон

Ибораистилоҳот ё истилоҳибораҳо

Noun + Adjective: кори хонагӣ; вазифаи хонагӣ

Noun + Noun + Adjective: омўзиши забони русӣ<Гулчехра Ғанизода кайд кард, ки омўзиши забони русӣ бисёр муҳим аст, зеро он ҳамчун забони муоширати байни миллатҳои гуногун амал мекунад (Омўзгор №50. 16 декабри соли 2021 сах. 11).

Noun + Adjective: dictation test [Povey, 1982: 132] – диктант-санчиш;

Adjective+Noun: test dictation [Povey, 1982: 132] – диктанти санчишӣ; an examination dictation [Povey, 1982: 132] – диктанти санчишӣ; written composition [Povey, 1982: 143] – written work [Povey, 1982: 143]; analytical reading [Povey, 1982: 143] – хониши аналитикӣ; theoretical grammar [Povey, 1982: 144] – грамматикаи назарӣ; theoretical phonetic [Povey, 1982: 144] – фонетикаи назарӣ; free translation [Povey, 1982: 144] – тарҷумаи озод.

Дар забонҳои муқоисашванда истилоҳ, ибораистилоҳ ва истилоҳ-чумла мавҷуданд, ки бевосита ба шаклҳои мурочиат дар синфхона, шаклҳои мухталифи таълим ва намудҳои фаъолият дар дарс мансубанд.

Яке аз хусусиятҳои фарқ кунандаи ин гурӯҳи истилоҳот аз гурӯҳҳои қаблӣ дар он зоҳир мешавад, ки бештари истилоҳоти ин гурӯҳро ибораистилоҳ ва ё истилоҳ-чумла ташкил медиҳанд. Ин майдони истилоҳӣ дар навбати худ ба якҷанд зермайдон ҷудо мешавад, ки дар зер роҷеъ ба онҳо таваққуф хоҳем намуд, ба монанди:

истилоҳоти марбут ба «шаклҳои мурочиат дар синфхона». Нахуст, бояд қайд намуд, ки ибораистилоҳи тоҷикии «шаклҳои мурочиат» ибораистилоҳи исмӣ буда, ба воситаи алоқаи изофӣ ба якдигар пайваст шудааст. Гунаи англисии он «forms of address» махсуб ёфта, ҷузъҳои ибора тавассути пешоянди «of» ба якдигар пайваст гардидаанд, ки он бо номи алоқаи пешояндӣ маъмул аст. Гурӯҳи зерин аз истилоҳ ва ибораистилоҳҳои зерин иборат аст:

ҷаноб – *sir*; хонум – *Miss/Mrs*. Донишандӯзон калимаи «ҷаноб – *sir*»-ро нисбат ба ҷинси мард ва калимаи «хонум - *Miss/Mrs*»-ро нисбат ба ҷинси зан истифода мекунанд. Дар забони англисӣ донишандӯзон шахси омӯзгоре, ки мард аст, бидуни насаби падараш ва шахси омӯзгоре, ки зан аст бо исми падараш истифода мекунанд: *I've left my book at home sir* [Povey, 1982: 110]. **Mrs. Barnett**, what are we in? [Povey, 1982: 110]. Дар забони тоҷикӣ бошад, ҳарду истилоҳи зикршуда, яъне *ҷаноб –sir*; *хонум – Miss/Mrs* ҳамчун омӯзгор, устод қорбурд мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо, дар кишварҳои англисзабон нисбат ба зане, ки омӯзгор аст, истифода истилоҳи маъмули «*miss*»-ро зарур мешуморанд: *Please, miss, can I leave the room? John's pushing me, miss* [Povey, 1982: 110].

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар баъзе аз манотиқи шаҳри Лондон нисбат ба омӯзгороне, ки зан ҳастанд, асосан истилоҳҳои «*madam*» ва ё «*ma'am*»-ро истифода мекунанд. Донишҷӯёни англисзабон ба ҷойи

истилоҳҳои «madam» ва ё «ma'am» дигар истилоҳхоро, яъне Mr/Mrs/Miss бо маънои «хонум» истифода мебаранд. Истилоҳи «doctor», ки мансуб ба «дараҷаи илмӣ» аст, дар забони англисӣ одатан бо насаби шахс корбурд гардида, дар забони тоҷикӣ бошад доираи истифодаи он маҳдуд аст: Good morning, Dr. Barlow. Истилоҳи «Professor» дар ҳарду забон ҳам бидуни насаб истифода мешавад: Would you mind signing this form, please, Professor Stanley [Povey, 1982: 111]. May I ask you a question, professor? [Povey, 1982: 111]. Дар бештари ҳолатҳо ба ҷойи шакли пурраи «Professor», шакли ихтисораи он «Prof» истифода мешавад: Did you go to the prof's lecture? [Povey, 1982: 111].

Истилоҳибораҳои дигаре, ки ҳамчун шакли мурочиат дар раванди таълим муҳим аст, ин «Саломи пагоҳирӯзӣ/нисфирӯзӣ – Good morning/evening», «Марҳамат, шинед – Sit down, please» ба шумор мераванд. Ин истилоҳот бештар дар макотиби таҳсилоти умумӣ истифода мешавад.

Аз ин рӯ, мо дар зер аз он истилоҳоти содаи марбут ба гурӯҳи зикршуда ёдовар мешавем, ки бидуни қоидаи калимасозиву истилоҳсозӣ сохта шудаанд, яъне дар таркиби онҳо ягон унсури калимасоз мавҷуд нест. Аломати истилоҳии калимаҳои умумистеъмол ҳамеша дар таркиби истилоҳзохир мегардад, ба монанди: дар дарс набудан; miss [Povey, 1982: 115]<to miss a lesson [Povey, 1982: 115]< I'm sorry I missed the lecture. I had to go to the dentist [Povey, 1982: 115] duty [Povey, 1982: 116] < Who's on duty (today)?; group [Povey, 1982: 116]<group leader [Povey, 1982: 116]; mark [Povey, 1982: 114]< to mark smb. present/absent [Povey, 1982: 114].

Истилоҳоти марбут ба хоҳиш ва фармон дар синфхона. Истилоҳоти ин гурӯҳ асосан аз ибораистилоҳот ва ҷумла-истилоҳоти зерин иборат аст: Лутфан .Марҳамат .Will/would you [Povey, 1982: 116]. I want you [Povey, 1982: 116]; I'd like you to [Povey, 1982: 116]: Open the window, please, Ann. It's very stuffy in here [Povey, 1982: 116]. **Will you** collect the book, please, Brain

[Povey, 1982: 116]. **Would you** read the last sentence again, please [Povey, 1982: 116]. Now **I want you** to copy these words into your vocabulary books [Povey, 1982: 116]; **I'd like you** to read the next chapter for homework [Povey, 1982: 110]. Чи тавре ки аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, истилоҳоти гурӯҳи мазкур асосан аз ибораистилоҳ ва ва ҷумла-истилоҳ иборат аст.

Бояд тазаққур дод, ки хангоми хоҳиши омӯзгор аз талабагон барои хондану тарҷума кардани матн дар синфхона ҷумла-истилоҳҳои зерин истифода мешавад: Ҳоло порчаи матнро хонед. Now I'd like you to read the passage/text (aloud) [Povey, 1982: 117]; Ҳоло порчаи матнро тарҷума кунед. Now I'd like you to translate the passage text [Povey, 1982: 117].

Вақте ки талаба хондан ва тарҷума карданро тамом мекунад, омӯзгор ибора-истилоҳҳои зеринро истифода мебарад: Ташаккур!, Офарин!, Кифоя. Thank you [Povey, 1982: 117]; Quite good [Povey, 1982: 117]; That's enough! That'll do [Povey, 1982: 117]. Агар талаба хангоми хондани матн ба ғалат роҳ диҳад, омӯзгор чунин ҷумлаҳоро истифода мебарад: - Ин тавр не, ин нодуруст аст, хамин тавр не? – No, that's not right (is it?).-No, that wasn't right (was it?). That wasn't very good [Povey, 1982: 117]. Агар омӯзгор аз хонанда хоҳиши аз нав хондани калима ё ҷумлаи ғалатро талаб намояд, аз ҷумлаҳои зерин истифода мебарад: Лутфан, он калима/ҷумларо аз нав дурустар хон. Лутфан, он калима/ҷумларо такрор кун. Read that word/sentence again (properly/correctly), please [Povey, 1982: 117]. Repeat that word/sentence, please [Povey, 1982: 117].

Қайд кардан зарур аст, ки дар забони англисӣ корбурди дурусти пешояндҳо дар таркиби ибористилоҳу ҷумлаҳои мансуб ба раванди таълиму тарбия дар муассисаи таълимӣ ба дарку фаҳмиши он мусоидат менамояд, зеро ин хусусият дар забони тоҷикӣ он қадар серистеъмол нест, яъне ҷумлаҳои мансуб ба гурӯҳи мазкур на ҳама вақт ба воситаи пешоянд сохта мешаванд, ба монанди: Open your textbooks/readers at page 28, please [Povey, 1982: 118] – Лутфан, саҳифаи 28-уми китобатонро кушоед. Please,

turn to page 30 (in your textbooks) [Povey, 1982: 118] – Марҳамат, саҳифаи 30-юми китобатонро гардонед. Now I want you to look at/describe the picture in page 143 [Povey, 1982: 118] – Ҳоло ба сурати саҳифаи 143-ум нигоҳ кунед. Ҳоло сурати саҳифаи 143-умро тавсиф кунед.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунанда дар ду забон ин дар забони англисӣ истифодаи шумораҳо аз нигоҳи сохтор дар шакли таркибӣ ё сода (аз рӯи микдор) ба шумор меравад, чунончӣ: 143 – яксаду чилу се – (a) hundred and forty forty-five ва ё one four three. Агар шумораҳои таркибии тоҷикӣ ба воситаи алоқаи грамматикӣ **тартиби калима** ба якдигар пайваст шуда бошанд, гунаи англисии он ба воситаи пайвандаки пайвасткунандаи пайиҳами **and** алоқаманд гардидаанд.

Илова бар ин, дар ҳарду забон як микдор ибораистилоҳ ва истилоҳ-чумлаҳое мавҷуданд, ки доираи корбурдашон маҳдуд буда, танҳо дар нигоҳ доштани фазои тарбиявии раванди дарс дар синфхона истифода мешаванд, яъне ба худ аломати ибораистилоҳиро касб намудаанд, ба монанди: Гап назанед. Хомӯш бошед – Stop talking/ Be quite [Povey, 1982: 118]; Аз дигар тараф биё – Turn round [Povey, 1982: 118]; Ба пеш нигоҳ кун – Face the front [118]; Ба китобат нигоҳ кун ё чашматро аз китоб накан – Keep your eyes on your book/on your own work [Povey, 1982: 118]; Гуш кун ман чӣ мегӯям – Listen to what I’m saying [Povey, 1982: 118] ; Дикқат кунед (ман чӣ гуфта истодаам) – Pay attention (to what I’m saying), Чунбиданро бас кун (бо ручка/қалам ва ғ.) – Stop fidgeting (with your pen/pencil etc.). Ба корат машғул шав - Get on with your work [Povey, 1982: 118].

Дар ҳарду забон ҳам ибораҳои феълие мавҷуданд, ки бевосита ба «муносибати хонанда ба супоришҳои дарсӣ» ишорат мекунад: ба пеш гузар – come (out) to the front, please [Povey, 1982: 119]<Andrew, come (out) to the front, please ва ё Andrew, will you come (out) to the front (please) [Povey, 1982: 119]; ба тахтаи синф баро – come to the board [Povey, 1982: 119]< Andrew, come to the board, please [Povey, 1982: 119]; ба ҷоят рафта

шин – sit down, please [Povey, 1982: 119], ба чоят баргашта нишин – go and sit down, please ва ё Go back to your place (and sit down), please [Povey, 1982: 119]; дастонатро боло бардор – Put your hands up ва ё Put up your hands [Povey, 1982: 119]; чавобашро ба ӯ нагӯй – Don't tell him/her the answer [Povey, 1982: 119].

Истилоҳоти мансуби «дермонӣ ба дарс». Ин гурӯҳи майдони маъноӣ аз ибораистилоҳ-ҷумлаҳое иборат аст, ки дар раванди таълим нақши бузург доранд. Бештари ин ибора-истилоҳҳо дар шакли ҷумлаҳои хабарӣ ва саволи меоянд, ба монанди: Мебахшед, дер кардам ҷаноб/хонум – I'm sorry I'm late, sir/Mrs .....Miss ..... ва ё Please sir/Mrs ..... / Miss ..... , I'm sorry I'm late [Povey, 1982: 112]<I'm sorry I'm late, but I've been helping Mrs Lester to put some books away [Povey, 1982: 112]. Дар ҳамин гурӯҳи майдони маъноӣ зарф-истилоҳ, феъл-истилоҳ ва ибора-истилоҳ-ҷумлаҳое мавҷуданд, ки ба ризоияти омӯзгор оид ба дермони хонанда мансуб аст: хеле хуб, рав ба чоят шин. Дар забони англисӣ бошад, иборати сифатии «хеле хуб» дар се шакл истифода мегардад: very well [Povey, 1982: 112], all right [Povey, 1982: 112], I see [Povey, 1982: 112]. Агар омӯзгор қаноатманд набошад, ибораистилоҳ-ҷумлаҳои зерин истифода бурда мешавад: бахшиш нест – That's no excuse [Povey, 1982: 113]. That's a poor excuse [Povey, 1982: 113]. That's not a very good excuse [Povey, 1982: 113]. Илова бар ин, дар майдони маъноии мазкур ибораистилоҳ-ҷумлаҳои зерин хеле сермаҳсул аст: Шумо бояд ба дарсҳо сари вақт биёед – You must (learn to) to be on time (for lessons) [Povey, 1982: 113]. You must (learn to) come to lessons on time [Povey, 1982: 113]. Ибораистилоҳи «дар сари вақт – on time» маъноӣ «дар вақти тайншуда, яъне дар соати мушаххас ба ҷое омадан ё рафтан»-ро ифода мекунад: Шумо бояд сари вақт/дар вақташ ба мактаб биёед – You must come to school on time [Povey, 1982: 113]. Боварӣ дорам, ки вазифаи хонагиатонро дар вақташ ба шумо додам – Be sure to give your homework in on time [Povey, 1982: 113]. Дар ин гурӯҳ зарф-истилоҳоте мавҷуданд, ки ба

муттазодшавӣ дучор гариданд, масалан, шакли тазоди зарфи англисии «on time – дар вақташ» зарфи «late» ба шумор меравад: I was late for school /the lesson [Povey, 1982: 113]. Why did you give your homework in late? [Povey, 1982: 113].

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу баррасии майдони истилоҳии *муроҷиат дар синфхонаи таълимӣ, шаклҳои гуногуни таълим ва намудҳои фаъолият дар дарс – forms of address in th classroom, various forms of teaching and types of lesson activity* маълум гардид, ки аксарияти гурӯҳи мазкурро истилоҳоти сохта, ибораистлоҳот ва истилоҳ-ҷумлаҳо ташкил медиҳанд.

Хулосаи боби сеюм

Пас аз таҳлилу баррасии боби мазкур мо ба хулосаҳои зерин расидем:

1. Дар ҳар ду забон ҳам аз ҷиҳати таркиби морфологӣ истилоҳоти маорифро метавон ба содаву сохта ва мураккабу таркибӣ ӯ истилоҳ-ибора дастабандӣ намуд.
2. Дар раванди таҳлил маълум гардид, ки нақши усулҳои истилоҳсозии сарфӣ ва наҳвӣ дар ташаккули истилоҳоти маорифи забонҳои муқоисашванда калон аст.
3. Агар дар забони тоҷикӣ ҷузҳои истилоҳ-ибораҳо ба воситаи алоқии изофӣ пайваст шаванд, пас, дар забони англисӣ нақши алоқии тобеъ бештар назарраст аст.
4. Агар бештари пешвандҳову пасвандҳои забони тоҷикӣ аслан тоҷикӣ бошанд, пас, унсурҳои калимасозии англисӣ баромади латиниву фаронсавӣ доранд.
5. Дар ҳар ду забон ҳам, миқдори истилоҳоти сода дар муқоиса бо дигар анвои истилоҳот бештар аст.

ХУЛОСА

Аз таҳқиқи таҳлил ва баррасиву муқоисаи истилоҳоти маориф дар забонҳои тоҷикиву англисӣ ба хулосаҳои зерин омадем:

1. Омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавӣ истилоҳоти маорифи забонҳои гуногунсاختору гуногуннизом дар ҳоли ҳозир яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад. Луғати соҳаи мазкур дар ин забонҳо ба таври умум матолиби зиёди гузаштаи ин мардумро фаро мегирад. Ҳамчунон ки аз маводи мавриди таҳқиқ бармеояд, дар луғати соҳаи адабиётшиносӣ ҳар яке аз ин забонҳо анъанаҳои вижаи таърихиву суннати худро ҳифз кардаанд, ки ба ҳайси улғу аз гузаштаи дури забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гувоҳӣ медиҳад.

2. Бе баррасиву омӯзиши осори қадимаи форсӣ ва осори англисӣ таъйини вежагиҳои истилоҳнигориву истилоҳгузинӣ имконнопазир аст, зеро ин нахуст тадқиқотест оид ба истилоҳоти соҳаи маориф дар забоншиносӣ. Аз ин рӯ, маҳз тавассути омӯзиши ҳамачонибаи истилоҳоти соҳаи мазкур дар мавриди вежагиҳои луғавии ин забонҳо метавон маълумоти дақиқе фароҳам овард. Ғайр аз ин, тавассути чунин роҳи пажӯҳиш бисёр масъалаҳои этнолингвистӣ ва таърихии забонҳои тоҷикию англисӣ, ҳамчун забонҳои ҳиндуаврупой ошкор хоҳад гардид.

3. Дар боби яқум ва фаслҳои он масъалаи муқаддимавии истилоҳ, аз ҷумла, таҳқиқи мухтасари истилоҳотдар забоншиносии рус, тоҷик ва англис, дараҷаи омӯзиши онҳо, иртиботи онҳо бо дигар илмҳои ҷамъиятӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Омӯзиши тадқиқотҳои мавҷуда дар соҳаҳои гуногуни илми истилоҳшиносӣ барои дарёфти вежагиҳои ин соҳаи истилоҳот як шароити хуберо фароҳам меоварад.

4. Зимни таҳқиқи хусусиятҳои луғавӣ ва роҳу усулҳои асосиву муқоисавии истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо муайян карда шуд. Асосан он

фарқиятҳо дар чобачогузории ибораистилоҳот мавриди тарҷумаи истилоҳи соҳаи адабиётшиносӣ мушоҳида гардид.

5. Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ истилоҳнигорӣ дар забони тоҷикӣ таърихи куҳанро соҳиб буда, боиси таълифу тадвин гардидани як зумра китоб, воҷанома ва фарҳангномаҳои мансуб ба бахши истилоҳоти маориф шуда бошад, ҳам, масъалаи омӯзишу таҳқиқи тамоми паҳлуҳои норавшани он, инчунин таҳлили муқоисавии ин навъи истилоҳот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ба имрӯз мавриди таҳқиқи мустақилқарор наёфтааст.

6. Истилоҳ ва ибораистилоҳоти мансуб ба маориф дар забони тоҷикӣ ханӯз аз даврони Рӯдакиву Ибни Сино ва Беруниву Тӯсӣ пайдо шуда, Садриддин Айниву Бехбудӣ ва дигаронрушду такомил ёфта дар забон мавқеи густурдаеро касб намудаанд.

7. Дар забони англисӣ ташаккулу таҳаввули истилоҳоти мансуб ба маориф-ро ба давраи асрҳои миёна марбут медонанд, зеро маҳз дар он давра теъдоди муайяни асарҳои таълимиву тарбиявӣ ва нашр расониданд.

8. Дар ҳарду забон ҳам истилоҳоти маориф аз вожагони умумиистеъмолиирешагии ин забонҳо сарчашма гирифтаанд, ки миқдорашон дар муқоиса бо дигар навъҳои истилоҳот хеле зиёданд, инро таҳлили омории маводи баррасишуда нишон медиҳад.

9. Аз таркиби сарфӣ истилоҳоти таҳлилшуда муайян гардид, ки қисми зиёди истилоҳоти маориф-ро дар забонҳои муқоисашаванда ибора-истилоҳот ташкил медиҳанд, зеро аломати истилоҳии калимаи умумиистеъмом маҳз дар таркиби ибора ва ҷумла ҳувайдо мегардад: *маълумоти ибтидоӣ – primary education, шуъбаи ғоибона – part department, донишқадаи забонҳо – institute of languages* ва ғайра.

10. Аз таҳлили таркиби морфологӣ истилоҳоти маорифи забонҳои таҳқиқшаванда маълум гардид, ки онҳо аз лиҳози шакл ба ду навъ ҷудо мешаванд: 1) истилоҳҳое, ки аз вожаҳои алоҳида иборатанд: сода (*дарс, мактаб, синф, маориф; school, college, book, form*); сохта (*омӯзгор, аълочӣ,*

озмоишгоҳ, хонанда; *governor, department, institution, establishment, lecturer, graduater*); мураккаб (*мактаб-интернат, мактаббачагон, хушзеҳн, соҳибзавқ; all-through, headmaster, schoolchildren, timetable, parent-teacher, vicr-chancellor*); 2) истилоҳҳое, ки аз ду ва ё зиёдакалимаҳо иборатанд, яъне ибораистилоҳҳо ё истилоҳҳои таркибӣ (*ҷадвали дарсӣ, соати тарбиявӣ, маҷлиси падару модарон, ҷамъбасти солона; first term, academic year, free lesson, double lesson*).

11. Истилоҳҳои сохтаи забони тоҷикӣ ба воситаи усули истилоҳнигории сарфӣ, тавассути ҳамроҳ кардани пешвандҳои *бе-, ҳам-, бар-, дар-, но-* ва пасвандҳои *-а, -ак, -анда, -ат, -гар, -иш, -ия, -ият, -ӣ (-вӣ, -гӣ), -она, -от, -ча* ба асоси реша аз ҳиссаҳои мухталифи нутқи сохта мешаванд. Аз пасвандҳои зикршуда пасванди *-ӣ* баъзан бо дигар пасвандҳои исму сифатсоз, амсоли *-вар, -вор, -гар, -гон, -нок* омада, дар маҷмӯъ, исмҳои дорои мафҳумҳои ҷомеъ ва муҷаррад месозад. Бархе истилоҳҳо дар як вақт ҳам бо пешванд ва ҳам бо пасванд сохта мешаванд. Истилоҳҳои сохтаи забони англисӣ бо пешвандҳои *im-, in-, de-, re-, inter-, pre-, post-, ex-, mis-* ва пасвандҳои *-ist, -ism, -er, -or, -ment, -ship, -age, -ing, -ence, -ance, -ion, -dom, -ness, -ity (-ty), -ive, -ent, -ant, -ic, -al, -ous, -ary, -ize, -ly* ба монанди пасвандҳои тоҷикӣ аз ҳиссаҳои гуногуни нутқи сохта мешаванд.

12. Дар раванди таҳлил муайян гардид, ки нақши усулҳои истилоҳнигорӣ дар созмони истилоҳоти маориф якранг набуда, дар ҳарду забон ҳам усули сарфӣ ё худ вандафзоӣ, яъне сохта шудани истилоҳот ба воситаи вандҳо назаррас аст. Агар дар забони тоҷикӣ пасвандҳои исмсози «-гоҳ<омӯзишгоҳ, донишгоҳ>; «-анда<хонанда>; «-гор<омӯзгор> сермахсул бошанд, пас дар забони англисӣ ин рисолатро пасвандҳои «-er<teacher, lecturer, reader, manager>; «-ing< teaching, listening, writing>; «ment<development, employment> иҷро мекунанд.

13. Дар раванди таҳлилу муқоиса ошкор гардид, ки шумораи зиёди истилоҳоти забонҳои муқоисашавандаро истилоҳоти бисёрҷузъа, яъне

дучузъа, сечузъа ва ғайра. ташкил медиҳанд: *директори мактаб – директори мактаби таҳсилоти умумӣ; омӯзгори фанни забони тоҷикӣ; subject teacher – secondary school teacher; English Department – the staff of the English Department.*

14. Муайян гардид, ки ибораистилоҳоти маориф-и забони тоҷикӣ асосан ба воситаи алоқаҳои нахвии изофӣ (*варақи дафтар, талабаи хушзеҳн, китоби хонанда, донишҷӯӣи донишгоҳи омӯзгорӣ*), пешояндӣ (*баъзе аз хонандагон, ба дари даромадгоҳи мактаб наздиктар, дар синф нишастан, дар мактаб хондан, то саршавии соли таҳсил*); ҳамроҳӣ (*профессор Аҳрорӣ, устод Турсунов*); изофию пешояндӣ (*мактаби байни деҳа*); артикли (*мадрасае аз мадрасаҳои Бухоро*), тартиби калима (*донишҷӯӣи курси чорум, талабаи синфи якум*) сохта мешаванд ва дар забони англисӣ онҳоро алоқаҳои грамматикӣ тартиби калима (*faculty board, deputy head teacher*); пешояндӣ (*head of department, faculty of education, secretary of the department, admission to Universities and colleges*) иваз мекунанд.

15. Дар ҳарду забон ҳам ба сермаъношавӣ, ҳамгунашавӣ, муродифшавӣ ва мутазодшавии истилоҳоти «маориф» мушоҳида гардид. Агар муродифшавии истилоҳоти маориф дар забони англисӣ бештар ба назар расад, ин падида дар забони тоҷикӣ он қадар маъмул нест. Ё ин ки агар падидаи ҳамгунашавӣ дар истилоҳоти маорифи забони тоҷикӣ камтар ба назар расад, пас дар забони англисӣ ин ҳодисаи забонӣ хеле сермаҳсул аст.

16. Миқдори истилоҳоте, ки дар ҳар ду забон ба мутазодшавӣ дучор шудаанд, он қадар бисёр набуда, ҷойи онҳоро муродифшавӣ иваз мекунад.

17. Агар ба нақши истилоҳоти иқтибосии мансуби маориф дар таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда назар афканем, зуд аён мегардад, ки қисми зиёди истилоҳоти маорифи забони тоҷикиро истилоҳоти аз забонҳои арабӣ ва русӣ иқтибосгардида ташкил медиҳанд,

ҳол он ки ин рисолатро дар забони англисӣ вожагони иқтибосшуда аз забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ ва юнонӣ иҷро мекунанд.

НАТИҶАҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ ТАҲҚИҚ:

1. Маводи диссертатсияи мазкур имкон медиҳанд, ки дастандаркорони соҳаи маориф дар раванди фаъолияти худ аз калимоту истилоҳоти дурусти тоҷикӣ истифода баранд

2. Натиҷаҳои таҳқиқ барои ташаккул ва тақомули илми истилоҳшиносӣ мусоидат намуда, имкон фароҳам меоварад, ки ҳангоми тарҷумаи бевоситаи матни тоҷикӣ ба англисӣ ва ё баръакс вижагиҳои луғавию маъноии истилоҳоти маориф ба инобат гирифта шавад, то ки асолати матни тарҷумашаванда нигоҳ дошта шавад.

3. Тағйиру таҳаввули шакли маъноии истилоҳбоисӣ ғалат ифода кардани маъноии асосии он дар ҷумлаву матн шуда метавонад. Аз ин рӯ, натиҷаҳои таҳқиқ барои самаранок корбаст намудани истилоҳот дар соҳаи маориф мусоидат мекунад.

4. Дар доираи омӯзиши луғатшиносӣ ва дастури муқоисавии забонҳои тоҷикиву англисӣ натиҷаҳои таҳқиқ ҳамчун сарчашмаи асосии омӯзишӣ метавонад истифода гардад.

5. Натиҷаҳои таҳқиқ барои донишҷуёну омӯзгорони риштаи педагогика ва методикаи таълими забон ва адабиёт дар мактабҳои маорифи миёна, миёнаи касби ва олии касби хеле муфид аст.

РҶҶҶҶҶҶ АДАБИЁТ

Асарҳои илмӣ:

1. Акрамов. М. Ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тоҷик. Мухаррири масъул А. Мирзоев; АФ РСС Тоҷикистон; Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Д.: Дониш, 1977. – 166 с.
2. Амосова. Н. Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на ин. языках, 1956. – 220 с.
3. Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. Лексикология английского языка / Г.Б.Антрушина, О.В.Афанасьева, Н.Н.Морозова. - М.: Дрофа, 2004. - 288 с.
4. Аракин. В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков /В.Д. Аракин. – М., 1972. – 370 с.
5. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. - Москва: Наука, 1989. - С. 107
6. Асимова. М. А. Основные принципы терминологии таджикского языка /М. А. Асимова. – Д., 1971. – 144 с.
- 7.Бегчаева З. Дониш ва маҳорат / З. Бегчаев. – Душанбе: Дониш, 2016. – С. 45.
8. Бердиева. Т. Газетная лексика и вопросы терминологии //Масъалаҳои забоншиносӣ. – Д., 1982. - С. 51-59.
9. Бердиева. Т. Назарияи иқтибос: Калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ.- Д., 1992. – 127 с.
10. Бердыева. Т. Лингвистические и экстралингвистические причины арабских заимствований в таджикском языке (по материалам прессы 20-х г.) / Т. Бердыева. – Д.: Ирфон, 1971. – 230 с.
11. Бердыева, Т. Терминологическое словообразование в таджикском языке //Иранское языкознание: Ежегодник, 1980. - М., 1981. – С. 167-177.
12. Витюховская. Я. Заимствования в английском языке /Я. Витюховская. – Пермь, 2000.
13. Бережанская. И. Ю. Консубстанциональные термины в лингвистической терминологии английского и русского языков

(сравнительный анализ). Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Специальность: 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. – М., 2005. – 311 с.

14. Головин. Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учебное пособие для филологических специальностей вузов. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.

15. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Дар 3 ҷилд. Ҷилди 1: Фонетика ва морфология /Муаллифон: Ш. Рустамов ва диг.; Акад. фанҳои РСС Тоҷикистон. Ин-ти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Д.: Дониш, 1985. – 355 с.

16. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми 1: Фонетика ва морфология. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии /Муаллифон: Арзуманов С. Д. ва диг. Ҳайати таҳририя: Ниёзмухаммадов Б. Н. ва диг. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1956. – 232 с.

17. Гринёв. С. В. Введение в терминоведение /С. В. Гринёв. – М.: Московский лицей, 1993. – 309 с.

18. Гринёв-Гриневи́ч. С. В. Терминоведение. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений /С. В. Гринева-Гриневи́ч. — М.: Издательский центр «Академия», 2008. 304 с.

19. Даниленко. В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. Отв. ред. д. ф. н. Ф. П. Филин. – М.: Наука, 1977. – 247 с.

20. Даниленко. В. П. Терминология и норма /В.П. Даниленко – М., 1972. – 265 с.

21. Дидактикаи муоисир. – Душанбе: Ирфон, 2016. – С. 114

22. Журналистикаи советии тоҷик /Нуралиев А, Саъдуллоев А., Усмонов И., Гулмуродов У. – Д.: Ирфон, 1989. – 173 с.

23. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Лексикология, фонетика ва морфология. Барои студентони факултетҳои филологияи мактабҳои олии /Муаллифон: Б. Ниёзмухаммадов, С. Ҷ. Арзуманов, Ҳ. Рауфов, В. А. Капранов, Ҳ.

Каримов, Ш. Рустамов, Н. Бозидов, С. Ҳалимов, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, Р. Л. Неменова, Қ. Саидова, А. Мирзоев; Дар зери таҳрири проф. Б. Ниёзмухаммадов. – Д.: Ирфон, 1973. – 463 с.

24. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Лексикология, фонетика, морфология. Иборат аз ду қисм. Қисми 1. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологии мактабҳои олии. Нашри дуюм бо такмилу таҳрир /Муаллифон: Б. Ниёзмухаммадов, С. Ҷ. Арзуманов, Ҳ. Рауфов, В. А. Капранов, Ҳ. Каримов, Ш. Рустамов, Н. Бозидов, С. Ҳалимов, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, Р. Л. Неменова, Қ. Саидова, А. Мирзоев; Мухаррири махсус Ш. Рустамов. – Д.: Маориф, 1982. – 462 с. – Нашри якум с. 1973.

25. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Синтаксис. Барои студентони факултетҳои филологияи мактабҳои олии. / Муаллифон: Б. Ниёзмухаммадов, М. Исматуллоев, Н. Бозидов, Ш. Ниёзӣ, Ҳ. Каримов, Ш. Рустамов, Р. Ғаффаров; Дар зери таҳрири проф. Б. Ниёзмухаммадов. – Д.: Ирфон, 1970. – 267 с.

26. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Синтаксис. Иборат аз ду қисм. Қисми 2. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологии мактабҳои олии. Нашри дуюми такмилёфта /Муаллифон: Н. Бозидов ва диг.; Дар зери таҳрири д. и. ф. Ш. Рустамов. – Д.: Маориф, 1984. – 327 с.

27. Зеҳнӣ. Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ. Мухаррирон В. А. Капранов ва А. Мирзоев. – Д.: Дониш, 1987. – 236 с.

28. Канделаки. Т. Л. Семантика и мотивированность терминов. Отв. редакторы: С. Г. Бархударов, В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 168 с.

29. Карашук. П. М. Словообразование английского языка. – М.: Высшая школа. 1977. – 314 с.

30. Кесамирова. С. Р. Истилоҳ яке аз падидаҳои воҳидҳои луғавии бемуодил (дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ) //Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, № 6, 2020. – Д.: ДМТ, Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума, 2020. – С. 61-65.

31. Красноярова. О. В. Новые термины в теории журналистики и массовой коммуникации: процессы формирования и принципы функционирования / О. В. Красноярова // Вопросы теории и практики журналистики. — 2015. — Т. 4, № 3. — С. 229–238.
32. Крысин. Л. П. Иноязычные слова в английском языке /Л. П. Крысин. – М.: Наука, 1986. – 209 с.
33. Қосимова. М. Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар). – Д.: Сино, 2007.
34. Қосимова. М. Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик. -Д.: УДТ, 2003. - 113 с.
35. Қосимова. М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Китоби дарсӣ бари донишҷӯёни мактабҳои олии, қисми 1. Нашри дуюм, бо илова ва таҷдиди назар. Мухаррири масъул: д. и. ф., проф. Абдучамол Ҳасанов. – Д.: ДМТ, 2012. – 568 с.
36. Қосимова. М. Н. Чор унсур: маъниофаринӣ, калимасозӣ (дар асоси маводи «Маснавии маънавӣ»). - Д.: Деваштич, 2007. -266 с.
37. Лейчик. В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. Изд. 4-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
38. Лотте. Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. Отв. ред. академик И. И. Артоболевский. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 159 с.
39. Маковский М. М. Историко-этимологический словарь современного английского языка. – М.: Издательский дом «Диалог», 1999. - 416 с.
40. Мамадназаров. А. Чашмандозе ба луғатноманигории соҳавӣ–истилоҳии англисӣ-тоҷикӣ //Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Бахши филологӣ, № 4/3(88), 2012. – Д.: Сино, 2012. – С. 18-25.
41. Мачидов.Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. Дастури таълимӣ. Мухаррири илмӣ проф. Д. Т. Тоҷиев. – Д.: УДТ, 1982. – 104 с.
- 41а. Мешков. О. Д. Словообразование современного английского языка /О. Д. Мешков. – М.: Наука, 1976. – 248 с.

- 41б. Мешков. О. Д. Слово­сло­же­ние в со­вре­мен­ном ан­глий­ском язы­ке /О. Д. Мешков. – М.: Высш. школа, 1985. – 187 с.
42. Мир­зо­ев. А. Ибо­ра­ҳои феъ­лии за­монӣ дар за­бо­ни ада­бии ҳо­зи­раи тоҷик. – Д.: До­ниш, 1972.
43. Мир­зо­ева. М. М., Аб­дул­ла­ева М. М. Мес­то за­им­ст­во­ван­ной лек­си­ки в за­го­лов­ках та­джик­ской и ан­глий­ской прес­сы //Паёми До­ниш­го­ҳи Мил­лии Тоҷикистон. Бахши илм­ҳои фило­логӣ, № 1, 2020. – Д.: ДМТ, Мар­кази таъ­бу на­шр, бар­гар­дон ва тар­ҷума, 2020. – С. 104-109.
44. Му­хам­ма­диев. М. Очерк­ҳо оид ба лек­си­каи за­бо­ни ада­бии ҳо­зи­раи тоҷик. – Д.: Ир­фон, 1968. – 65 с.
45. Муъ­ми­нов. А. Поли­се­мия и о­мо­ни­мия. //Масъалаҳои за­бон ва ада­биёт: сил­си­лаи ма­қо­ла­ҳои фило­логӣ. – Қ. П. – Д.: УДТ, 1975. – С. 268-275.
46. Назар­зо­да. С. Ан­деша­ҳо дар ат­ро­фи за­бо­ни тоҷикӣ ва та­шақ­қули исти­ло­ҳот. Д., 2003. -148 с.
47. Назар­зо­да. С. За­бон ва исти­ло­ҳот: Ан­деша­ҳо дар ат­ро­фи за­бо­ни тоҷикӣ ва та­шақ­қули исти­ло­ҳот /С. Назар­зо­да. – Д.: До­ниш, 2003. – 148 с.
48. Назар­зо­да. С. Исти­ло­ҳоти за­бо­ни тоҷикӣ: таъ­рих, гар­ойиш ва дур­на­мо /С. Назар­зо­да; Му­ҳар­рири масъул Сай­ми­дди­нов Д. – Д.: Да­қиқӣ, 2013. – 370 с.
49. Назар­зо­да. С. Та­шақ­қули исти­ло­ҳоти иҷ­ти­моӣ-сиё­сии за­бо­ни тоҷикӣ дар са­даи ХХ /С. Назар­зо­да; Дар зе­ри на­зари уз­ви воб. АИ ҶТ Д. Сай­ми­дди­нов. – Д.: До­ниш, 2004. - 303 с.
50. Нор­ма­тов. М. Му­қад­ди­маи за­бон­ши­носӣ. – Д.: Ма­о­риф, 1995. – 176 с.
51. Ну­ров. П. Исти­ло­ҳ­ши­носӣ. – Д., 2018. – 133 с.
52. Ну­ров. П. Исти­ло­ҳ ва исти­ло­ҳ­созӣ дар за­бо­ни ил­мии тоҷикӣ (бо за­ми­маи Фар­ҳан­ги мух­та­са­ри исти­ло­ҳоти фи­зи­ка). - Д., 2006. - 222 с.
53. Ну­ров. П. Г. Та­джик­ская на­у­чно-тех­ни­ческая тер­ми­но­ло­гия: Ста­нов­ле­ние и раз­ви­тие. Те­о­ре­ти­ческие ос­но­вы. При­клад­ные ас­пек­ты. – Д.: До­ниш, 2009. – 180 с.

54. Нуоров. П. Г. Теоретический и прикладные аспекты таджикской научно-технической терминологии. - Д.: Дониш, 2017. - 287 с.
55. Основы иранского языкознания. Кн. 3. Новоиранские языки, западная группа, прикаспийские языки. Ответственный редактор В. С. Расторгуева. – М. Наука, 1982. – 571 с.
56. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка / Л.С. Пейсиков. - М.: МГУ, 1973. - С. 68-105
57. Раджабов. Л. Ш. Основные принципы химической терминологии на таджикском языке /Л. Ш. Раджабов. - Д.: Дониш, 1967. – 105 с.
58. Расторгуева. В. С. Краткий очерк грамматики таджикского языка. – В кн.: Таджикско-русский словарь /Под ред. М. В. Рахими, Л. В. Успенская. – М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1954. – С. 530-570.
59. Рахимов Нуоров 2007. - С. 20-22
60. Рахимов М. Тарбияи маънавӣ ва ахлоқии насли наврас дар осори Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино/ М. Раҳимов //Офтоби тарбият. – Душанбе: «Маориф», 2021. – С. 90 -98.
61. Раҳимова Р. Неруи тарбиявӣ пандҳои Луқмони Ҳаким / Р. Раҳимова // Офтоби тарбият. – Душанбе: «Маориф», 2021. – С. 100-113.
62. Раҳимбекова. М. Корбурди истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар соҳаи нақлиёти обӣ //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, № 3, 2020. – Д.: ДМТ, Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума, 2020. – С. 62-66.
63. Реформатский. А. А. Введение в языковедение /Под ред. В. А. Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 536 с.
64. Реформатский. А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. Материалы Всесоюзного терминологического совещания. АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: АН СССР, 1961. – С. 46–54.
65. Рустамов М. Таджикская грамматическая терминология //М. Рустамов. – Д.: Дониш, 1972. - 124 с.
66. Рустамов Ш. Исми: Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исми дар системаи ҳиссаи нутқи /Ш. Рустамов; Таҳти назари акад.

- Ниёзмухаммадов Б.; Мухаррири масъул Мирзоев А. – Д.: Дониш, 1981. – 220 с.
67. Рустамов. Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Мухаррири масъул акад. Б. Н. Ниёзмухаммадов. – Д.: Дониш, 1972. – 79 с.
68. Саидова. Ф. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони арабӣ //Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, № 4/7 (147), 2014. – Д., 2014. – С. 70-72.
69. Саидов. Х. А. Система дипломатических терминов в разносистемных языках /Монография посвящена анализу дипломатических терминов и терминологии в таджикском и английском языках в сопоставительном плане. – Д.: Сино, 2012.– 353 с.
70. Саймиддинов. Д. Вожашиносии забони форсии миёна. – Д.: Пайванд, 2001. - 310 с.
71. Саймиддинов. Д. Истилоҳоти идории замони Сомониён. – Д.: Дониш, 2005. – 68 с.
72. Саной, А.М.О. Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ут-тариқа. – Душанбе, 2008. – С. 244
73. Сербиновская. Н. В. Терминологическое поле «Маркетинг» в русском языке /Н. В. Сербиновская; Юж. федеральный ун-т. – Новочеркасск: ЮРГТУ (НПИ), 2009. – 234 с.
74. Сино А. Андар ахлоқ. Осор. Ҷ.2. Душанбе: Дониш, 2005. – С.644.
- 75.Сластенин В.А. Педагогика / В.А. Сластенин. -Москва: Просвещение, 1986. – С. 12 (336)
76. Сложеникина. Ю. В. Терминологическая лексика в общезыковой системе. – Самара: СамГПУ, 2003. – 160 с.
- 76а. Смирницкий. А. И. Синтаксис английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на на ин. яз., 1957. – 287 с.
77. Солех М. Андешаҳои тарбиявӣю ахлоқии Ҳаким Саной дар маснавии Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ут-тариқа //Офтоби тарбият. – Душанбе: «Маориф», 2021. – С. 128.

78. Сулаймонов. С. Формирование терминологии таджикской философии. – Д., 1997.
79. Султон, Мирзо Хасан. Мушкилоти забони илм ва истилохот. – Д.: Дониш, 2015. - 324 с.
80. Султон М. Ҳ. (Султонов М. Б.). Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии: на материале научного наследия IX-XI вв. /М. Б. Султонов. – Д. Дониш, 2008. – 392 с.
81. Султон. М. Ҳ. (Султонов М. Б.). Ташаккул ва тақомули истилохоти илмии форсӣ-тоҷикӣ: дар заминаи осори илмии асрҳои IX-XI /М. Б. Султонов; Зери назари узви вобастаи АИ ҶТ Додихудо Саймиддинов. – Д.: Дониш, 2008. – 334 с.
82. Султон, М. Х. Язык науки и терминология. - Д.: Дониш, 2011. - 202 с.
83. Суперанская. А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: вопросы теории /Отв. ред. Т. Л. Канделаки. Изд. 6-е. - М. Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. - 248 с.
84. Тохирова. К. Основные методы словообразования таджикского языка. –Д., 1998. – 148 с.
85. Тохирова.Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (материалҳо). – Д.: Дониш, 1967. – 83 с.
86. Тусӣ Н. Ахлоқи носирӣ / Н. Тусӣ. – Душанбе: Дониш, 2013. – 234 с.
87. Усмонов. И. К. Назарияи публитсистика: васоити таълимӣ. – Д. Шарқи Озод, 1999. – 100 с.
88. Усмонов. И. Давронов Д. Таърихи журналистикаи тоҷик. Шурои илмию методии ДМТ барои донишҷӯёни факултети журналистика ҳамчун китоби дарсӣ тавсия намудааст; Мухаррири масъул: н. и. т. дотс. А. Азимов. – Д.: Азия-Принт, 2008. – 280 с.
89. Усмонов. И. Давронов Д. Таърихи матбуоти тоҷик. Дастури таълим барои донишҷӯёни бахшҳои рӯзноманигорӣ ва таърих. – Д. Маориф, 1997. - 158 с.

- 89а. Харитончик. З. А. Лексикология английского языка: Учебное пособие. - Минск: Выш. шк. 1992. – 229 с.
90. Хаютин. А. Д. Термин, терминология, номенклатура. - Самарканд, 1972.
91. Ҳайтова. Ш. И. Баъзе масъалаҳои назариявии илми истилоҳшиносӣ / Ш. И. Ҳайтова. – Д. Дониш, 2013. – 223 с.
92. Ҳалимиён. С. Феъл (қуниш): Дастури таълимӣ. Мухаррир: проф. Ш. Кабиров. – Д. ДМТ, 2013. – 126 с.
93. Шукуров. М. Забони мо ҳастии мост/р. – Д. Маориф. 1991. – 232 с.

Сарчашмаҳои илмӣ-бадеӣ

94. Абуалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб. Иборат аз даҳчилд. Ҷ. I /Абуалӣ ибни Сино; Мухаррирони масъул Гаффор Ашуров, Мусо Диноршоев; АФ РСС Тоҷикистон, Шуъбаи фалсафа. [Рисолаи саргузашт, Донишнома (Мантик, Илоҳиёт, Табиӣёт), Ишорот ва танбеҳот (Мантик, Ҳикмат), Азҳавия, Мабдаъ ва маод] – Д. Ирфон, 1980. – 477 с.
95. Айнӣ. С. Куллиёт. Иборат аз понздаҳчилд. Ҷилди 14. Таҳти назар, бо кӯшиш ва муқаддимаи К. С. Айнӣ. Таҳиякунандаи матн, мурағтиби воҷанома ва муҳаррири масъул М. Умаров. [«Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»] – Д. Матбуот, 2005. – 271 с.
96. Айнӣ. С. Таърихи инқилоби Бухоро (Айни С. История Бухарской революции). Баргардонанда аз ўзбекӣ ба тоҷикӣ ва мурағтиб Р. Ҳошим. Мухаррири масъул М. Ш. Шукуров. – Д. Адиб, 1987. – 240 с. (на таҷ. тилике)
97. Айнӣ, С. Ёддоштҳо /С. Айнӣ. - Душанбе: Маориф, 2013. - 464 с.
98. Айнӣ, С. Мактаби кӯҳна /С. Айнӣ. - Душанбе: Маориф, 2013. - 115 с.
99. Аҳмад Маҳдуми Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития. Таҳияи матн бо алифбои кириллии тоҷикӣ ва тасҳеҳу тавзеҳот ва шарҳи луғот аз Аҳмад Ҳочизодаи Мадрушқатӣ. Мухаррири масъул Ҳ. Пирумшоев. – Д.: Дониш, 2010. – 180 с.

100. Аҳмади. Дониш. Наводир-ул-вақоъ. Китоби 1. Мухаррирони масъул: д.и.ф. Расул Ҳодизода, н.и.ф. Алиқул Девонақулов. Матни илмию интиқодӣ бо тасхеҳу муқобалаи: А. Девонақулов, Б. Фирдавс, О. Зиёвиддинова, М. Бақоева, О. Ҳомидов, С. Раҳимзода, М. Гулрӯзов, М. Исоев. – Д. Дониш, 1988. – 287 с.
101. Мирзо Сирочиддини Ҳаким. Тухфаи аҳли Бухоро (Сафарнома) /Мирзо Сирочиддини. Ҳаким; Тартибдихандагон Салоҳиддин Солеҳов, Масрур Мирзоев; Мухаррир Ҳ. Қурбонова. – Д. Адиб, 1992. – 272 с.

Луғат ва донишномаҳо

102. Аминов. А. Афсаҳзод А. Нуралиев А. Саъдуллоев А. Саъдуллоев Ч. Фарҳанги тафсирии русӣ-тоҷикии истилоҳоти журналистика. – Д. 2013.
- Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – Москва: Наука, 1966. - 607 с.
103. Бобомуродов Ш. Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ /Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: ДМТ, 2016. - 462
104. Бурҳони қотеъ. Таълифи Муҳаммадхусайн бинни Халафи Табрезӣ мутахаллис ба Бурҳон, муаллаф ба соли 1062 ҳ. қ. Бо муқобалаи нусахи мутааддиди хаттӣ ва чопӣ ва тасхеҳ ва тавзеҳи ваҷҳи иштиқоқ ва зикри шавоҳид ва афзудани луғоти бисёр ва тасовир ва нақшаҳо. Ба эҳтимоми доктор Муҳаммади Муин, устои Донишгоҳи Техрон. Ҷилди аввал. АЛИФ – СЕ. – Техрон, Китобфурӯшии Ибни Сино, 1342 ҳ. ш. (1963). – 550 с. (на перс. языке)
105. Ғиёсиддин Муҳаммади Ромпурӣ. Ғиёс-ул-луғот. Иборат аз се ҷилд. Ҷ. 1. /Ғиёсиддин Муҳаммад; Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров; Мухаррир Ҳафиз Рауфов. – Д.: Адиб, 1987. – 480 с.
106. Зокиров. Г. Н. Донишномаи сиёсӣ: Монография дар 3 ҷилд. Ҷ. 1. / Г. Н. Зокиров. – Д. Андалеб-Р, 2015. – 520 с.
107. Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ: Монография дар 3 ҷилд. Ҷ. 2. / Г. Н. Зокиров. – Д. Андалеб-Р, 2015. – 536 с.

108. Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ: Монография дар 3 ҷилд. Ҷ. 3. / Г. Н. Зокиров. – Д. Андалеб-Р, 2015. – 540 с.
109. Иматшоева М. Мамадназаров А. Муродов М. Луғати мухтасари тафсирии англисӣ-тоҷикии истилоҳоти журналистика (Краткий толковый англо-таджикский словарь терминов журналистики) Мухаррир проф. А. Мамадназаров. – Д. Эр-граф, 2015. – 110 с. (на тадж. языке)
110. Луғатнома. Таълифи Алиакбар Деххудо. Ҷилди дувум (УДИП – АЛҒОТ) /Зери назари доктор Муҳаммад Муин ва доктор Саид Чаъфари Шаҳидӣ; Муассисаи Луғатномаи Деххудо.– Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1377 (1998). – 1600–3199 с.
111. Мамадназаров. А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Standart English-Tajik Dictionary (Мамадназаров А. Англо-таджикский словарь). Нашри такмилшудаи сеюм /А. Мамадназаров; Мухаррир ва мураттиб д. и. ф. проф. А. Мамадназаров; Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. – Д. ЭР-граф, 2015. – 1016 с. (на тадж. языке).
112. Муродов. М. Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ М. Б. Муродов; Мухаррир Ш. Комилзода; Вазорати фарҳанги ҶТ; ПИТФИ. – Д. Аржанг, 2016. – 480 с.
113. Муродов. М. Краткий словарь терминов и понятий журналистики. – Д. Шуҷоиён, 2011. – 146 с.
114. Муродов М. Луғати мухтасари истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ М. Муродов. – Д., 2011. – 143 с.
115. Русско-таджикский словарь. Арзуманов С. Д. Ахрори Х. А. Бегбуди М. и другие. Свыше 72000 слов. Под ред. члена-кор. АН СССР М. С. Осими. – М.Русский язык, 1985. –1280 с.
116. Салихов. Н. Н. Афсаҳзод А. А. Журналистика в терминах и понятиях: Энциклопедический словарь системы СМИ. – Д., 2007. – 317 с.
117. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Аз асри X то ибтидои асри XX. Иборат аз ду ҷилд. Тақрибан 45 000 калима ва ибора бо иловаи мифтоҳи арабӣ. Дар зери

таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. 1. А-О. – М. Сов. энциклопедия, 1969. – 952 с.

118. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Аз асри X то ибтидои асри XX. Иборат аз ду ҷилд. Тақрибан 45 000 калима ва ибора бо иловаи мифтоҳи арабӣ. Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. 2. П-Ч. –М. Сов. энциклопедия, 1969. – 952 с.

Асарҳои илмӣ ба забони англисӣ

119. Adams, V. An introduction to modern English word-formation. – London: Longman, 1973. – 230 p.

119a. Andrew Carstairs-McCarthy. An Introduction of English Morphology. Words and their structure. – Edinburgh University Press, 2002. – 160 p.

120. Barfield, O. History in English Words. 2nd edit. – London: Faber and Faber, 1954. – 239 p.

121. Emerson, O. F. A Brief History of the English Language. – New York-London: Macmilan and Co, 1941. – 267 p.

121a. Indo Plag. Word-formation in English. – Cambridge University Press, 2002. – 254 p

122. The handbook of journalism studies. Edited by Karin Wahl-Jorgensen, Thomas Hanitzsch. – New York- London: Taylor & Francis, 2009. – 446 p.

123. Povey J., Walshe I. An English Teacher's Handbook of Educational Terms. – М.: Высшая школа, 1982. - 239 с.

124. Valerie Adams. An introduction to modern English word-formation. – Longman Group Ltd., 1973. – 230 p.

Луғатҳои илмӣ ба забони англисӣ

125. Klein Ernest. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Unabridged, One-Volume Edition. – Elsevier, 2003. – xxvi, 844 p.

126. Mayrhofer Manfred. Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen. II. Band. Heidelberg: 1996. (Этимологический словарь древнеперсидского языка на нем. языке).

127. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, A.S. Hornby, Oxford University Press, New York, 2005. – 1132 p.

Автореферат ва диссертатсияҳо

128. Абдуллоев Н. Ш. Формирование таджикской астрономической терминологии и космономии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д., 1978. – 21 с.

129. Абдуллоева. Заррина Фатуллоевна. Таърихи инкишофи истилохоти мусиқӣ дар забони тоҷикӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филология. – Д., 2018. – 134 с.

130. Азизова Мастона Хамидовна. Функционирование медицинских терминов в таджикском и английском языках (на материале названий болезней). Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д., 2016. – 162 с.

131. Абдулфайзов Саиднурудин. Лексико-семантический анализ дипломатических терминов таджикского языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2013. – 22 с.

132. Асадова Мохчебра Рустамовна. Сравнительный структурно-семантический и этимологический анализ географических терминов в таджикском и английском языках. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д., 2020. – 162 с.

133. Байзоев А. М. Забони «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино (истилохот ва калимасозӣ). Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ. - Д. 1992. - 203 с.

134. Байзоев Азимджан. М. Язык «Донишнома» Абуали ибн Сина (терминология и словообразование). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д., 1992. – 31 с.

135. Бекмуродов, М. Структурно-семантический анализ строительной терминологии в таджикском и английском языках. Диссертация на

соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. - Д. 2001. - 166 с.

136. Бердиева Т. Арабские заимствования в таджикском языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д.1969. – 24 с.

137. Бойцов И. А. Семантика и структура терминологии журналистики. АКД. – Л., 1987.

138. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика / Под ред. П. И. Пидкасистого. - Москва: Высшая школа, 1996. - С. 115- 17

139. Валиева Мастура. Набихоновна. Таҳлили лексикую семантикӣ ва таърихию муқоисавии истилоҳоти кӯҳӣ-металлургӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ. – Д., 2020. – 180 с.

140. Джаматов Самиддин Салохиддинович. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись. – Д. 2015. – 407 с.

141. Джаматов Самиддин Салохиддинович. Структурно-семантический анализ ирригационной терминологии таджикского и английского языков в сопоставительном плане. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д., 2006. – 28 с.

142. Джамирова Леммара Иосифовна. Структурно-семантический анализ возрастной лексики в таджикском языке в сопоставлении с русским языком. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2015. – 23 с.

143. Джураев Тухта Кадырович. Отраслевая техническая терминология современного таджикского языка (в сопоставлении с русским, персидским и дари). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись. – Д.2010. – 51 с.

144. Джураев Т.К. Отраслевая техническая терминология современнотаджикского языка. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись. - Д. 2010. - 328 л.
145. Джуракулов Бозорали Рахмоналиевич. Структурно-семантический анализ педагогических терминов в разносистемных языках (на материале таджикского и английского языков). Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д., 2019.– 164 с.
146. Игболов Олимшоҳ. Шукуровиҷ. Лексико-семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском английском языках (на материале «Маснави ма’нави» Джалолуддина Руми). Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д.2017. – 166 с.
147. Каримов Шухрат Бозоровиҷ. Структурно-семантический анализ авиационных терминов в таджикском и английском языках. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2014. – 287 с.
148. Каримов Ш. Лингвистические особенности экологической терминологии в таджикском и английском языках: автореферат дис. доктора филологических наук :10.02.20 / Российско-таджик. слав. ун-т. - Душанбе, 2021. - 46 с.
149. Комилов Мирато Миршаробовиҷ. Структурно-семантический анализ философских терминов в таджикском и английском языках. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2020. – 224 с.
150. Қадамова Нихонӣ.Ҳайдаршозода. Ташаккул ва инкишофи матбуоти даврии кӯдакону наврасон дар Тоҷикистон. Автореферати рисола барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ. – Д. 2019. – 31 с.
151. Мамаджанова Л. М. Семантико-структурный анализ юридических терминов в английском и таджикском языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д., 2006. – 26 с.

152. Мамадназаров А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись.. – Д. 2013. – 420 с.
153. Мирсаминова Г. М. Арабские и персидско-таджикские заимствования в английском языке. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2018. – 151 с.
154. Назарова Н. С. Структурно-семантический анализ терминов международного права в английском и таджикском языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д.2014. – 24 с.
155. Негматова Д. С. Структурно-семантический анализ модальных слов в английском и таджикском языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2012. – 27 с.
156. Нуров П. Г. Таджикская научно-техническая терминология: теоретический и прикладной аспекты. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись. – Д. 2016. – 50 с.
157. Нуров П. Г. Таджикская научно-техническая терминология: теоретический и прикладной аспекты. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись. – Д. 2016. – 415 с.
158. Олматова Ш. С. Структурно-семантический анализ терминологии железнодорожного транспорта в таджикском, русском и английском языках. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2020. – 190 с.
159. Раджабова М. М. Структурно-семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Худжанд, 2010. – 28 с.
160. Раззокбердиев Ш. С. Структурно-семантический анализ геологической терминологии в таджикском и английском языках. Диссертация на

соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2019. – 186 с.

161. Разыков Б. Лексика ювелирного и медницкого мастерства таджикского языка (на основе Худжандского и Уратюбинского регионов). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись. - Худжанд, 1999 - 22 с.

162. Раҳматуллоев М. Таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти журналистика дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ. – Д. 2023. – 165 с.

163. Саидов Х. А. Дипломатическая терминология в таджикском и английском языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись. – Д. 2013. – 48 с.

164. Самадова С. С. Особенности формирования номенклатуры инновационных средств коммуникации и компьютерной терминологии в таджикском языке (с применением терминологических единиц английского языка). Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2021. – 159 с.

165. Саъдиева Г. Структурно-семантический анализ сельскохозяйственной терминологии в таджикском и английском языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. - Д. 2007. – 21 с.

166. Собирова С. Структурно-семантический анализ налоговой терминологии таджикского и английского языков. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д., 2007. – 22 с.

167. Солиева М. А. Структурно-семантический анализ текстильных терминов в таджикском и английском языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2014. – 25 с.

168. Сулаймонов, С. Становление арабской и таджикской философской терминологии : На базе философского наследия Ибн Сины. Диссертация на

соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись. - Д. 1997.

169. Султанова Рафохат Мирзоевна. Сопоставительный анализ геологической терминологии в русском и таджикском языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д., 2013. – 27 с.

170. Султанова Р. М. Сопоставительный анализ геологической терминологии в русском и таджикском языках. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. –Д. 2013. – 177 с.

171. Султанова С. Р. Семантико-этимологический анализ терминов зодиака (на материале английского и русского языков). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д.2014. – 27 с.

172. Хайдарова Д. А. Особенности медицинской терминологии в таджикском и английском языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2007. – 26 с.

173. Хаитова Ш. И. Лингвистические и функциональные особенности отраслевой терминологии таджикского языка в XI-XII вв. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись. - Д. 2014.- 280 с.

174. Хакимова Б. Н. Зерноводческая терминология таджикского языка: структурно-семантический анализ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д. 2008. – 24 с.

175. Хикматова М. Н. Понятие и слово: сравнительный анализ узбекских, русских, английских терминов и их значений в жанрах журналистики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Ташкент, 1996. – 25 с.

176. Чӯраев Х. А. Таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ. – Д. 2019. – 155 с.

177. Шафоатов А. Н. Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти варзиш дар забони тоҷикӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология. – Д. 2019. – 318 с.
178. Шокиров Туграл Сироджович. Формирование и развитие юридических терминов таджикского языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись. – Д. 2011. – 47 с.
179. Шокиров Т.С. Формирование и развитие юридических терминов таджикского языка. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рукопись.. - Д., 2011. - 341 с.
180. Шукурова С. Р. Структурно-семантический анализ математической терминологии в русском и таджикском языках. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Рукопись. – Д.2014. – 22 с.
181. Hughes A. Testing for Language Teachers / A. Hughes. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 252 p.
182. Grundy Sh. Curriculum: products or praxis / Sh. Grundy. – Great Britain: The Falmer Press, 1987. – 210 p.
183. Marshall L. Rowland F. A guide to learning independently / L. Marshall, F. Rowland. – Glasgow: Bell & Bain Ltd, 1981. – 294 p.
184. Parrott M. Tasks for Language Teachers. A resource book for training and development / M. Parrot. - – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 325 p.
185. Cross D. A practical handbook of Language teaching / D. Cross. – Edinburg: Pearson Education Limited, 1999. – 296 p.

Газета ва журналҳо

1. Омӯзгор. № 6 10.02.2022 саҳ 12.
2. FORUM number 2/.2021 саҳ 41.
3. Қонун дар бораи маориф.

ИНТИШОРОТ АЗ РУЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

1. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Ҳамроев Қ.М. Шарҳу тавзеҳи бархе аз истилоҳоти мансуби «маориф» дар забони тоҷикӣ ва англисӣ / Қ.М. Ҳамроев // Паёми Донишгоҳи давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Душанбе, 2021. №6(95). С. 107-109.

[2-М]. Ҳамроев Қ.М. Таснифоти мавзуи истилоҳоти марбути «таҳсилот» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Қ.М. Ҳамроев // Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бохтар, 2020. №1/2(74) С. 34-37.

[3-М]. Ҳамроев Қ.М. Нақши истилоҳоти иқтибосии маориф дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Қ.М. Ҳамроев // Паёми Донишгоҳи давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Душанбе, 2023. №2(103). С. 40-45.

[4-М]. Ҳамроев Қ.М. Ҷаматов С.С. Таҳлили сохтори истилоҳоти мансуби «роҳбарият, маъмурият ва биноҳои муассисаҳои таълимӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Қ.М. Ҳамроев // Паёми Донишгоҳи давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Душанбе, 2023. №1(102). С. 35-40.

[5-М]. Ҳамроев Қ.М. Ҷаматов С.С. Таҳлили сохтори истилоҳоти «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ Types and names of institutions дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Қ.М. Ҳамроев // Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бохтар, 2023. №1/3(116) қисми -.2. С. 35-42.

2. Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд:

[6-М]. Ҳамроев Қ.М. Морфологический способ терминообразования образовательной терминологии таджикского и английского языков // Конференсия илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 80 солагии таъсисёбии факултети забонҳои хориҷӣ ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» Душанбе, 2020. С. 225- 227.

[7-М]. Ҳамроев Қ.М. Ҷаматов С.С. Сарчашмаҳои ташаккули истилоҳоти «маориф»-и забонҳои тоҷикӣ ва муодили англисии онҳо // Конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба «Рӯзи байналмилалӣ забони модарӣ» ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» Душанбе, 2023. С. 129-131.

[8-М]. Ҳамроев Қ.М. Ҷаматов С.С. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбути «ҷадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ - Timetable and teaching materials in educational institutions дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба «Ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ» ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» Душанбе, 2023. С. 212-215

[9-М]. Ҳамроев Қ.М. Чаматов С.С. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбути «мурочиат ба синфхонаи таълими, анвои гуногуни таълим ва намудҳои фаъолият дар дарс-forms of address in the classroom, various forms of teaching and types of lessons activity // Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба «Ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ» ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» Душанбе, 2023. С. 215-219.

Замима			
Рӯйхати истилоҳоти маориф ба забонҳои англисӣ-русӣ-тоҷикӣ			
1	Term	терм	Истилоҳ
2	Education	едукейшн	Таҳсил
3	State institution	Стейт институшн	муассисаи давлатӣ
4	Private institution	Прайвт институшн	муассисаи шахсӣ
5	The Department of Education and Science	Зе департамент оф едудейшн энд саенс	Вазорати маориф ва илм
6	The Secretary of State for Education and Science	Зе секритери оф стейт фор едукейшн энд саенс	Котиби вазорти маориф ва илм
7	Education Secretary	едукейшн секритери	Котиби маориф
8	local education authority	Лоукл едукейшн осорити	илмшӯъбаи маорифи ноҳия
9	Chief education officer	Чиф едукейшн офис	мудирӣ шӯъбаи маориф
10	Director of education	Даайректор оф едукейшн	мудирӣ шӯъбаи маориф
11	Nursery school/ day nursery kindergarten /preschool /creche	Нурсери скул дей нурсери киндергартен прискул крейч	Боғча
12	State/maintained school	Стейт мейнтенд скул	мактаби давлатӣ
13	County school	Каунти скул	мактаби музофотӣ/минтақавӣ
14	Voluntary school	Волантери скул	мактаби ихтиёрӣ
15	Primary school	Праймери скул	мактаби ибтидоӣ
16	Secondary school	Секондери скул	мактаби миёна
17	Further and higher education	Фурзер энд хайер едукейшн	Маълумоти миёнаи касбӣ ва олий
18	Universities	юниверситиз	донишгоҳҳо
19	The civic universities	Зе сивик юниверситиз	донишгоҳҳои шаҳрӣ
20	The technological universities	Зе текнолоҷикл юниверситиз	донишгоҳҳои техникӣ
21	Colleges	колиҷс	Коллеҷҳо
22	Presidential international school	Призидентл интернешл скул	мактаби байналмилалии президенти
23	lyceum for gifted children	Лайсиюм фор гифтд чилдрен	литсейи қудакони болаёқат
24	Tajikistan private gymnasium	Прайвт чимнезиюм	гимназияи хусусии Тоҷикистон

25	Kafolat lyceum	Лайсиюм	литсейи Кафолат
26	Names of further and higher educational institutuins	Неймс оф Фурзер энд хайер едукейшнл инстушн	Номгӯи муассисаҳои баъди мактабӣ ва олий
27	Manager /governor, head teacher/headmaster/mistress	Манечер гавернер хед тичер хедмастер мистрис	директор
28	Deputyheadteacher	Депюти хед тичер	муовини директор
29	Deputyheadmaster/mistress	Депюти хед тичер хедмастер мистрис	мудиришӯрои методӣ
30	Parent-teacherassociation	Перент тичер эсоусиейшн	асотситасияи омӯзгор ва падару модарон
31	Parentmeetings	Перент митингс	мачлиси падару модарон
32	parents' committee	Перентс комитии	кумитаи падару модарон
33	School/assembly hall	Скул есембли хол	толори даромад – толори мактаб
34	Classroom/formroom	Класрум формроом	Синфхона
35	Desk,	деск	Парта
36	Chair	чеер	Курси
37	Blackboard/ chalkboard	Блекбоард чокбоард	Тахтаи
38	Campus	кемпс	шахраки донишҷӯӣ/донишгоҳӣ
39	Greathall	грейтхол	толори мачлисгоҳ
40	lectureroom/theatre	Лекчер рум сиетер	Синфхона
41	Laboratory	леборатори	Ташхисгоҳ
42	Secondaryschoolteacher	Секндри скул тичер	муаллимисинф
43	Teaching/academic staff	Тичинг экедемик стеф	коллективипедагогӣ
44	Professor	професор	Профессор
45	lecturer	лекчерер	омӯзгор/лектор
46	Seniorlecturer	Синиер лекчерер	муаллимикалон/саромӯзгор
47	Reader/principallec- turer/associate professor	Ридер принсипл лекчерер эсошиет професор	Дотсент

48	Fellow	фелоу	Ҳамкор
49	Schoolchild/children, schoolboy/girl	Скулчайлд чилдирн скулбой гул	талаба и толиба (школьник и школьница)
50	Oldpupil/boy/girl	Олдпюпл бой	синфҳоиболой
51	Class	клас	дарс/машғулият
52	Firstform	фрстформ	синфиякум
53	Secondform,	секндформ	синфидуом
54	Thirdform	срдформ	синфисеюм
55	Undergraduate/postgraduatestudent	Андергедуейт постгредуейт студент	Аспирант
56	Schoolterm	скултерм	Чоряк
57	Holidaysandvacations	Ҳолидейс энд векейшн	Таътил
58	Summervacation	Самер векейшн	таътилитобистона
59	Term/semester	Терм семестер	Нимсола
60	Leave	лив	рухсатӣ–
61	Dusinesstrip/studytrip	Бизнес стадитрип	сафарихизматӣ
62	Period	период	Ҷуфт
63	Doubleperiod;	Дабл период	дучуфт–
64	Freeperiod;	Фрии период	чуфтиозод
65	Formperiod;	Форм период	соатитарбиявӣ
66	lesson	лесн	Дарс
67	Break	брек	Танаффус
68	Book	бук	«китоб
69	Textbook/coursebook	корсбук	Китоби дарсӣ– (учебник);
70	Grammar	грема	Грамматика
71	Reader	ридер	книга для чтения, китоби хониш
72	Exercisebook	ексерсайз	дафтар– (тетрадь
73	Conscience	коншс	Шуур
74	Understanding	андерстендинг	Фаҳмиш
75	Knowledge	нолч	Дониш
76	Pencil	пенсл	Хома
77	Mark	марк	Баҳо
78	Skill	скил	Малака
79	Education	едукейшн	Таълим
80	Thought	сот	Андеша
81	line	лайн	«хат»
82	Right line	Райт лайн	хатти рост

83	line of movement	Лайн мувмент оф	хатти харакат
84	To line	Ту лайн	хат кашидан
85	To write a letter	Райт э летер	хат навиштан
86	Readable letter	ридебд	хатти хоно
87	College –	калеч	Колеч
88	Higer educational institutions	Ҳайер эдукейшн инстутишн	муассисаҳои таҳсилоти олий
89	Head (head teacher	хедтичер	сарвари мактаб, директор
90	Head of English department	Ҳед оф англиш департмент	мудирӣ кафедраи забони англисӣ
91	Synonyms “	синоним	Синонимҳо
92	Clever	клевер	Доно
93	Intelligent	интелегент	Донишманд
94	Wise	вайз	Донишвар
95	literate	литрт	Босавод
96	Smart	смарт	саводнок, фозил, тавоно, қудратнок
97	Directo	дайректор	Директор
98	Primary school“	Праймери	мактаби ибтидоӣ
99	College of technology technical college	Колеч оф текнолоҷи техникл колеч	колечи муҳандисӣ
100	College of commerce	Колеч оф комерс	
101	College of art – art college	Колеч оф арт	колечи санъат
102	Literate	литерт	босавод-
103	illiterate	илирт	бесавод,
104	Clever	клевер	доно -
105	Unclever	анклевер	Нодон
106	To get to school	Ту гет ту	ба мактаб қабул шудан
107	Tleave the scho	Ту лив зе	мактабро тамома кардан,
108	Full-time studies	Фул тайм студис	шӯбаи рӯзона
109	Distant education	дистент	шӯбаи ғойибона
110	Daily school	дейли	мактаби рӯзона
111	Night school; evening school	Найт скул ивнинг	мактаби шабона
112	Private school	прайвт	мактаби хусусӣ
113	School, university, institute	Скул юниверсити институт	мактаб, донишгоҳ, донишкада
114	Borrowing ва ÷ loan word	Боровинг лоун	вожаҳои иқтибосӣ
115	Independent schools	Индепендент скул	муассисаи таълимии хусусӣ,

116	Private institutions	Прайвт институтушн	таълимий хусусӣ
117	Monitoring	мониторинг	Санчиш
118	Primary> primary school	Праймери скул	мактаби ибтидоӣ,
119	Voluntary>voluntary school	Волантери скул	мактаби ихтиёрӣ
120	Elementary school	Елементери скул	мактаби ибтидоӣ
121	Comprehensive school	Компребенсив скул	мактаби таҳсилоти умумӣ
122	State institutions	Стейт институтушн	муассисаҳои таълимий давлатӣ
123	Independent/private institutions	Индепендент прайвт институтушн	муассисаҳои таълимий хусусӣ
124	Primary education	Праймери едукейшн	таҳсилоти ибтидоӣ
125	Secondary education	Секондери едукейшн	таҳсилоти миёна
126	Higer education	Ҳайер едукейшн	таҳсилоти баъди дипломӣ
127	Maintained school	Мейтейнд скул	мактаби давлатӣ
128	Mixed school	Миксд скул	мактаби омехта (мактабе, ки дар он духтарону писарон якҷоя таҳсил мекунанд);
129	Specialized secondary school–	Спешилайд секондери скул	мактаби таҳсилоти умумии махсус
130	Schooling–	скулинг	Мактабхонӣ
131	Vocational school	Вокейшнл скул	Омӯзишгоҳи
132	Technical school	Текникл скул	касбӣ-техникӣ; омӯзишгоҳи касбӣ-техникӣ
133	Pedagogical school	Педагогикл скуул	омӯзишгоҳи педагогӣ
134	Village school	Вилч скул	«Maktabi kihna»
135	Hall	хол	Толор
136	Council	коунсл	шуро,
137	Dean	Дин	Декан
138	Rector	ректор	Ректор
139	Faculty	фекулти	Факултет
140	Board	боард	тахта,
141	Desk	деск	миз,
142	Vice-rector vice-chancellor–	Вайс ректор вайс ченселор	муовини ректор
143	Vice-principal	Вайс принсл	муовини/чонишини директор
144	Extra-mural department	Екстра мюрл	шӯъбаи

		департамент	бозомузй/азнавомузй.
145	Pro-rector	Про ректор	муовини/чонишини ректор.
146	Sub-dean	Саб дин	муовини/чонишини декан
147	English Department	Инглиш департамент	кафедраи забони англисй
148	Head of department	Хед оф департамент	мудири кафедра
149	External department	Икстернл департамент	шубаи беруна
150	Day department/full-time department--	Дай департамент фул тайм департамент	шубаи рӯзона
151	Evening department/	Евининг департамент	шубаи шабона
152	Part-time department	Парт тайм департамент	Ғойибона
153	Government and administration of educational institutions	Ғавермент энд эдминистрейшн едукейшнл институшн	роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ
154	Timetable and teaching materials in educational institutiosn	Тайм тебл энд тичинг метриал ин едукейшнл институшн	чадвали дарс ва маводи таълим дар муассисаҳои таълимӣ
155	Folder	фолдер	журнали синф,- папка
156	Rubber	рабер	Хаткуркунак
157	Ruler	рулер	Чадвал
158	Eraser	ирейзер	Хаткуркунак
159	Diary	даери	Рӯзнома
160	Pencil-sharpener	Пенсл шарпнер	Қаламтезкунак
161	Timetable	таймтебл	чадвали дарсӣ
162	To lecture, to deliver a lecture, to read a lecture	Ту лекчер ту диливер э лекче ту рид э лекчер	лексия хондан
163	Attendance	этенденс	давомот/иштирок
164	Attendance register	Этенденс речистер	журнали қайд
165	Attendance sheet	Этенденс шит	варакаи қайди иштирок
166	To go to a lesson	Ту го ту э лесн	ба дарс рафтган
167	To miss a lesson	Ту мис э лесн	ба дарс нарафтган
168	Passage	песич	Порча
169	Reading passage	Ридинг песич	порчае барои хониш
170	Translation passage	Трензлейшн песич	порчае барои тарҷума
171	Comprehension passage	Комрихеншн песич	порчае барои дарку фаҳмиш

